

ARANYKAPU

ÍRTA
IFJ. LEOPOLD LAJOS

B U D A P E S T 1926

B U D A P E S T I H Í R L A P N Y O M D Á J A

Budapesti Hírlap nyomdája.

*Egy karcsú fának a Woodlawn-temetőben,
New-York mellet, És minden napsugárnak,
amely éri.*

Golden Gate

I.

Béke.

A trópusok s az Alpok színpompája; narancsszínben sugárzó ligetek fölött a Sierra Nevada. A szűk városban szorongó, meredek utcák és ősi harangjáték. Jack London és Stevenson egykor itt szívtak be meleget és világosságot. Aranydombok alatt az öböl kék mosolya még a szigorú James Bryce-szal is majdnem elfelejtette, hogy itt ütközött össze az amerikai korrupció csomópontjával. Kérdi az utas: vájjon mi a neve ama szigetnek ott a sanfranciscói öböl és az Aranykapu között, hol olyan a napnyugta, mint a lánymosoly; mi a neve ama boldog szigetnek, mely fölött a világ legédesebb színei röpködnek? S szól a felelet: „Alcatraz az, a katonai fegyház.” S megyünk tovább cement országúton, sok mértföldön át; megállítjuk a gépkocsit, mert lenyűgöz az öböl s az Óceán és az Aranykapu, a Golden Gate, mely a kettőt karcsún, derülten egybefogja. S nézzük a Mount Tamalpas gerincén az indiánusok örökkön álmódó sziklaszűzét, a Lone Mountain narancs- és citromligeteit s végtelen fasorait az óriás pálmáknak (félénken köszönti őket lelkem mélyéről a poros akácfa). — Óh, a boldogok, vájjon kik ők, ez aranykertek lakói? S szól a válasz: „Ez itt Laurel Hill Cemetery s amott távolabb a Kálvária-temető”.

Mindez együtt él és lélezkiz zavartalan békében. Minden ellentét s a természet minden változata, a szűk és a végtelen: sorsban s látóhatáron — börtön, óceán és mosolygó sírok. Miként a legszebb asszony előtt a hódolat, úgy suttog San Francisco lábainál a világ minden tájának exotikus növénye. Fák és virágok,

ernyőformájú ciprusok és selyem- s cukorfenyők mellett arab pálmák nedves pompája. Madeira és Tokaj tőkei odaborulnak a Gila Desert-óriás kaktusza elé, mely úgy ragyog fel, mint nagy-szerű kandeláber a virággal borított ravatal lábánál; a Victoria Regia hideg lilioma s ausztráliai óriás kaliptuszok; örökzöld és sárga tölgyek s a pterokarpuszok vörös őstörzsei, melyeknek erős gyökerük volt már, amikor Karthago elpusztult; mexikói agavek és braziliai pernambuk. S a Golden Gate-park aquariumában a Csendes- és az Indiai Óceán legkülönösebb halai élnek együtt. Tarka és tündöklő halak a korálltengerből. Hwang-Hai és Tung-Hai és a koreai öböl lakói. A Japán tenger skibista ösformákat küldött és kék vízből, ezüst, gyémánt és kubarát halakból szőtt eleven gobelineket. A park rezervációjában őrizi a nevető város idegen világok megbékült állatait, a rénszarvast és a bölényt, minden őserdők és mélytengeri szigetek madarait, a fókát és otromba játékeit.

Boldogan, békében él itt együtt minden, színek és vonalak ezerféle változata, nyár és tél.

Tovább visz az út a Presidio-Military-Reservation golf-pályája mellett. Tisztek és hölgyeik játszanak itt, elveszett golf-labdát keresnek éppen, azzal a koncentrált figyelemmel, amellyel az angolszász mindenhez közeledik, akár golfabdáról, akár az egyiptomi válság megoldásáról van szó. Kísérőm elbeszéli, hogy a golfpálya helyén valamikor kínai temető volt. Egy napon nagy bádogládákat hoztak a kínaiak, beléjük csomagolták halottaikat, s óriási hajórakományokban elküldték a hullákat a/édes idegenből a keserű hazába. A vallási hagyomány azt tartja, hogy az örök álomra csak távol hazájuk röge méltó. Winfield Scott és Fort Mason golfjátékosai szívesen fogadják ezt a hagyományt. „Higye meg — mondja az egyik golfozó — mi itt a kínaiakkal a legjobb egyetértésben élünk, senki sem gyűlöli őket.” S a Trade Union ötdolláros embere így szól hozzám: „A kínai jól tudja, hol a helye. Nem nagyravágyó, mint a japán. Jóindulattal viseltetik is iránta mindenki.” S egy washingtoni jállamhivatalnok, ki hosszabb ideig élt volt Kínában, ezt mondja: „Az amerikai és a kínai jól megérti egymást. Ez, mint amaz gyakorlati nép, *matter-of-fact people* mindkettő és — a Newyork-

tól nyugatra élő amerikaiakat értem — egyenes jellemű, nyíltszavú. A japán olyan, mint a francia; mást mond, mint amit gondol, hű, zárkózott, bosszúvágyó; nemcsak a színe, a jelleme is idegen.” Lehet, mindez többé-kevésbé megfelel a tárgyias igazságnak. Ami azonban a kínai iránti rokonszenvet illeti, nem *a logique des sentiments* jellegzetes esetével állunk itt szemben? Az Egyesült-Államok Corpus Jurisában lapozgatván, ennek a rokonszenvnek érdekes dokumentumára akadok: *Chinese Exclusion Act, 1882*. A kínaiak nem tiltakoztak e törvény ellen. Nemcsak, hogy nem szaporodnak azóta, hanem számuk felére apadt. Talán azért szeretik őket az amerikaiak, mert sérelmeiket türelemmel viselik. Úgy látszik, lassan kihalnak Amerikában. A kihalóit mindenütt népszerűek. Rezervációkat alapítanak számukra. Az íngol kormány az utolsó tasmaniaiakhoz elküldi a Protector of Aborigines-t. San Franciscóban a Chinatownnak külön telefonközpontja van és kínai telefonkönyve. Hadd telefonáljanak kedvükre a kihaló kínaiak. S a kínai mosolyog, oly szegényen, oly piszkosan, olyan udvariasan. Mintha bocsánatot kérne, hogy Mdogládáil már nem régebben takarította el Amerika útjából.

II.

A válság.

1. A földrajzi pacifizmus.

„Humboldt Countyban” — így beszélt az elmúlt tavasszal Hon. James D. Phelan kaliforniai szenátor a szenátus bevándorlási bizottságában — „a grófság tagbaszakadt favágói az összes kínaiakat, kik oda egy éjjelen megérkeztek, összeszedték és — *in a perfect gentlemanly way* — felrakták őket a vasútra, megmondván nekik, hogy soha többet ne jöjjenek vissza. Nem is jöttek. De nemrégiben Turíock városában, Merced közelében ugyanezt az eljárást megkísérelték a japánokkal szemben, akik odatelepedtek, mint egy csapat varjú és a gyümölcs leszüretelésére és csomagolására sokkal olcsóbban vál-

lalkoztak, mint ahogyan e munkákat a fehérek időtlen idők óta vállalni szokták. A fehér munkások elveszítették ősi munkalkalmukat, ők is rendkívül *gentlemanike* viselkedtek, gépkocsikat sorakoztattak fel, fölültették a japánokat, elvitték őket elhagyott vidékekre és óva intették őket, hogy valahogy eszükbe ne jusson a visszatérés. Ekkor azonban a japán konzul kívánságára megszokott eréllyel közbelépett az államhatalom s a japánokat újra visszahelyezte oda, ahonnan ők a fehér munkásokat kitúrták volt.” Phelan szenátor szavaiból nem nehéz kiérezni, hogy több rokonszenvvvel viseltetik a kínai béketűrés, mint a japán stréberkedés iránt.

Van mindazonáltal az Egyesült-Államokban egy számban és minőségben is jelentékeny embercsoport, amely nem akarja tudomásul venni, hogy az 1882-iki kínai s az 1917-iki indiai exkluzió (*the Barred Zone Act*) Japánnal szemben gépiesen nem ismétелhető. Valahányszor keletamerikaiaktól nyilatkozatot hal-lottam a „felfujt” japán-kérdésről, Erdély pusztulására kellett gondolnom. A háborút megelőző napok jutottak eszembe, Tisza István Kasszandra-jóslata, a megmosolygott kolozsvári Hiób-hírek, midőn a Bánffyak, Barcsayak, Bethlenek, Ugronok Budapestre jöttek s a közvetlenül küszöbön álló román betörés veszélyét hirdették. A budapesti ember, a túladunai, az alföldi paraszt nem érezte e veszély valóságosságát. Az erdélyiek szűkeblű, rövidlátó lokálpatriotizmusát emlegette. Mindig lekicsinyeljük a veszélyt, amely nem bennünket, vagy nem közvetlenül bennünket fenyeget.

Már pedig San Francisco Newyorktól tizenkétszer oly meszsze van, mint Erdély Budapesttől. A kereskedő négy-öt napon át utazik, míg a keleti partoktól a Csendes-óceánig eljut, csaknem annyi ideig, mint Newyorkból Európába. Hogy is hevülhetne a Wall-Street oly problémákért, amelyek tőle 5000 kilométernyire aktuálisak?

A *call-money*, a rövidlejárátú kölcsönök newyorki szűk távlatait mintha már a washingtoni külpolitikára is átvetítenék. A vér erősebb a víznél. De sokszor a mértföld is erősebb a határnál.

A három csendesóceáni állam: Washington, Oregon és Ka-

lifornia összlakosságának száma nem éri el Newyork City lakosainak számát sem. S ha hozzájuk vesszük Arizonát és Mexikót is, hol a japánok elszórtan szintén letelepedtek, akkor is a 114 milliós népszámból csak 6 és eg³^negyedmillió a japán-kérdés közvetlen érdekeltje. Ehhez járul, hogy a japán-problémának Kelet és Észak szempontjából még a jövőben sem lesz közvetlen fontossága. Hiszen még Webb tábornok, a japán bevándorlás legélesebb ellensége is elismeri, hogy a japánok távoli és hideg vidékekre nem igen fognak behatolni. („I doubt that the Northern States, like the State of Maine would ever be settled in great numbers by the Japanese.”)

A komoly, gondterhelt keletamerikai a „nyugat” fogalmán felelőtlen könnyelműséget, fegyelmetlen közigazgatást és szó é s tett között kérkedő aránytalanságot ért. És valóban, azt hiszem, valamely délkaliforniai kisváros — mondjuk San Diego — lakosa egyetlen napon többet nevet, mint a newyorki ember egy hónap alatt. Az aranypartokon jelennek meg Amerika első semmittevői, felnőtt emberek, akik ráérnek délelőtt sétálni s akiknek típusa Newyorkban vagy Chicagóban ismeretlen.

Okkal vagy oktalanul: a keletamerikai lakosság mértékadó része Japánnal szemben békés magatartást tanúsít; nem mintha meggyőződéses pacifista volna, hanem csak mert a perifériákon veszteglő valóságos veszedelemmel nincsen tisztában. E réteg ellenállását megtörni, vagy legalább is a közvéleményre való befolyását gyengíteni: ezt a feladatot tűzték ki maguknak a jingók.

2. *A jingók.*

1924 május 26-án Coolidge elnök alkotmányos vétót jelentett be a törvényhozás által elfogadott *Immigration Bill* amaz intézkedése ellen, mely mindazon idegeneket, akik az 1790-iki szövetségi alkotmány alapján az amerikai honpolgárságot — minthogy a sárga vagy fekete fajokhoz tartoznak — „soha el nem nyerhetik” („*aliens ineligible to citizenship*”), a bevándorlástól a limine eltiltja. Coolidge ekkép Hughes államtitkár álláspontját tette magáévá. Hughes szerint az így fogalmazott bevándor-

lasi törvénynek éle Japán ellen irányul s egy büszke s nagyon érzékeny nemzet önérzetét (úgy is mondhatnók: egy nagyhatalom presztízsét) sérthetné. Minthogy a kínaiak és indiaiak kizárását már előbb külön törvényekbe foglalták, nem lehetett kétséges (több oldalról hangsúlyozták is), hogy a bevándorlási kvótából való kizárás éle a *japánok* ellen irányul. Ez a vallomás annál kínosabb volt, minthogy tizennyolc évvel elébb maguk a japánok jelentették ki Rooseveltnek, hogy az amerikai japán telepesek további szaporodása s különösen a japán munkások számának növekedése Japán szempontjából inkább veszélyt jelent, mint előnyt s a két nemzet között aggályos súrlódási területet eredményezne. Ennek megfelelően az újabb japán telepesek kizárása ellen a japánok semmiféle lépést nem tettek. Japán csak azt kívánta, hogy ezt a kizárást ne sértő formában hajtsák végre. Ez megfelelt Theodor Roosevelt) (gróf Apponyi Albert méltó barátja) finom szellemének s így 1907-ben létrejött a *Gentlemen Agreement*, a titkos megegyezés a japán kormány kezessége mellett; a megegyezés legfontosabb határozmányait pedig az 1911-iki kereskedelmi szerződésben erősítették meg. A megegyezés lényege Japán jóhiszeműségén alapult s a japán kormány útleveléit honorálták is. De nemsokára panaszok hallatszottak Kaliforniában, amelyek utóbb elkeseredett agitációvá fajultak. Hire ment, hogy a japánok mala fide járnak el, hogy minden ígéret ellenére számuk erősen növekszik s hogy a japán kormány a színleges vagy alkalmi házasságkötéseket (*picture-bride*, *Kankodan-bride*) s az Amerikában letelepült japánok szaporodását pártfogolja, az ily házasságból származott gyermekeket Japánban nevelteti, japán konzulátusoknál nyilvántartja s így politikai célok érdekében már Amerikában született, amerikai állampolgárokat továbbra is Japánhoz köt. Nem akarjuk e helyen e hírek tárgyi magját vizsgálni, csak következményeit kívánjuk feljegyezni. A legjelentékenyebb eredmény a kongresszus majdnem egyhangú határozata volt, hogy a törvény eredeti szövegét az elnök vétója ellenére is változatlanul fenntartja. Ennek következtében Hughes államtitkár kénytelen volt a japán kormányt értesíteni, hogy a kongresszus alkotmányos szuverenitása jogán a bevándorlási törvény eredeti

szövegét fenntartja, anélkül azonban, hogy a japánok nemzeti büszkeségét megbántani akarná, s hogy ezzel az ügy elintézettnak tekintendő. Coolidge is alkalmazkodott a megváltozott helyzethez. 1924 augusztus 14-i programbeszédje szerint mindent elkövetett, hogy a kizárási politika Japánra nézve kevésbé bántó formát öltjön, de minthogy a javaslat immár törvénnyé vált, arra a felhívásra kell szorítkoznia, hogy Amerika más úton-módon — függetlenül a bevándorlás kérdésétől — demonstrálja a japán nemzet iránt érzett barátságát és nagyrabecsülését. Három nappal utóbb megjött a tokiói külügyi hivatal válasza: „Ám tekintse Coolidge elnök az ügyet elintézettnak. Japán nem tekinti annak és továbbra is tiltakozik.” Japánban az volt az általános benyomás, hogy az amerikai törvény meggyanúsítja a japán kormány *gentlemanlike* eljárását („*Gentlemen Agreement!*”) s egy füst alatt az 1911-iki szerződést is megsérti. Hanihara követ ideges és kissé elhamarkodott beszéde még növelte a diplomáciai feszültséget. Csak báró Hayashi londoni követ, e jószándékú, meggyőződéses pacifista tapintatos kijelentései, még inkább az intranzigens washingtoni követ visszahívása és a simább Tsuneo Natsudaira hivatalbalépése, valamint ez utóbbi tüntetően barátságos fogadtatása a Fehér Házban enyhítették némiképpen a nyomasztó hangulatot.

Mindaz, ami eddig történt, mindkét részen maradék nélkül jószándékú hazafiak műve volt, kik a japánok kizárását célzó agitációval, másrésről Japán presztízs-érdekeinek védelmével hazájuk igazát képviselték. Mihelyt azonban kissé enyhült a feszültség, mindkét országban lábrakapott a jingók mesterséges agitációja. (Amerikában ezt az elnevezést a hisztérikusok és a municiógyárosok közös megjelölésére használják.) Minthogy a két országot az óceán választja el egymástól, a jingók a két ország hajóterének összehasonlítása révén a saját országuk gyengeségét s a másik lázas tevékenységét kezdték kimutatni. Mr. Britten, illinoisi kongresszustag 1924 december 18-án egy mozgalmas parlamenti ülésen ecsetelte Japán vakmerőségét, mellyel flottagyakorlatait Japántól sok mérföldnyi távolságban keletre és nyugatra tartja meg. A Navy League of the United States az Egyesült-Államok tengeri inferioritását a következők-

ben állapította meg: „Japánnak 29 gyorscirkálója van, az Egyesült Államoknak 10. Japán és Amerika tengeralattjáró flottája, a legmodernebb s a legnagyobb típust tekintve, nemsokára a 22:8 arányt fogja elérni Japán javára; az amerikai torpedózúzóok ócskavasszámba mennek, a japán torpedózúzó a legújabb és legeredményesebb osztályba tartoznak. Az amerikai nagy csatahajók és Dreadnoughtok nem modernek, az új típusok építését megszüntették, míg Japán flottájának építését erélyesen folytatja.” Természetesen röviddel ezután a kongresszus sürgősen megszavazott 110 millió dollár póthitelt.

Ezzel szemben Kató altengernagy a tokiói flottaegyesületben (1924 december közepén) keservesen panaszkodott, hogy a washingtoni leszerelő megegyezés Amerika tengeri haderejét az angol szinthez nagyon közel hozta s hogy az erőviszonyok a következőképpen alakulnak: Anglia 5, Egyesült-Államok 4, Japán, Franciaország, Olaszország 3. A két flottaköltségvetés összehasonlítása dollármilliókban Kató szerint a következő:

Év	Egyesült Államok	Japán
1920/21.....	787	187
1921/22.....	425	248
1922/23.....	298	138
1923/24.....	207	198
1924/25.....	<u>300</u>	<u>112</u>
1920/25.....	2017	883

E számokkal szemben amerikai részen az az ellenvetés, hogy az összegek az Egyesült-Államokban nem használhatók fel a japánhoz hasonló eredményességgel. (Gondoljunk az amerikai hajógyárak nagyobb munkabéreire.) De megjelenik dr. Inichiro Matsunami, a nacionalista főizgató s újabb gyűjtőanyagot hoz. Állítólag az amerikai flottagyakorlatokat a következő tavaszon „kihívó módon” a hawaii vizeken fogják megtartani. Az amerikai tervet, hogy a hawaii flottagyakorlatok kínos benyomását egyidejű yokohamai flottalátogatással ellensúlyozzák, el kellett ejteni; ezt a szándékot a japán miniszterelnök állítólag „köszönettel” visszautasította s még a hivatalos cáfolat is csupán az amerikai ajánlközást tagadta, nem a japánok elutasító szándékát. Hayashi báró magyarázata, mely sze-

rint a visszautasítás kizárólag azzal magyarázható, hogy Japán a nagy földrengés óta kikötőit ily látogatás befogadására még nem tudta kellőképpen helyreállítani, kevés hitelt talált. A pillanatnyi helyzet kiélézéséhez Mitchell dandárparancsnok, a katonai repülés másodfőnöke is hozzájárult, midőn azt kérte, hogy Japán repülőtechnikai felkészültségéről a kongresszusnak „zárt ajtók” mögött számolhasson be. Becslése szerint katonai repülőerejével az Egyesült-Államok negyedik helyen áll, Anglia és Japán régen túlszárnyalta Amerikát.

Az Egyesült-Államok és Japán közvéleménye egyszerre oly problémával találja magát szemben, melynek megoldhatatlansága és tragikus magva nyilvánvaló, de amelynek aktualitását egyelőre joggal tagadhatják. Messze van még a pillanat, amikor a japán kérdésre felelni kell. Szegényes diplomáciai álláspont, hogy az idő mindent megold, de bizonyára alaposabb és emberesebb gondolkodásra vall, mint elkerülhető háború felidézése, amely semmit sem oldana meg, s amelyet talán későbbi évtizedek vértelen alternatívával pótolhatnának. Sajnos, gyengeidegzetű diplomaták, katonai nagyravágyás s a gyárosok befolyása láthatóan tért nyernek s napról-napra nehezül a vitás kérdések józan mérlegelése. Mr. Britten szenvedélyes kongresszusi beszédben máris az összes, a Csendes-óceán partján lakó kaukázusi népek egyesülését hirdeti — különösen az Egyesült-Államokhoz, Ausztráliához és Kanadához szól (ez utóbbi ugyancsak kizárta a japánokat) — s Hayashi báró kijelentése, mely szerint Hughes államtitkár Londonban azt mondta neki, hogy össze kell fogni mindkét rendbeli jingók ártalmatlanná tételére, nem talál visszhangra. A probléma óramutatóját türelmetlen kezek előre igazítják. Tisza István komoly profilja merül fel előttünk az 1914-iki döntő bécsi minisztertanácsban. Aggályait megmosolyogták, intelmeire nem hallgattak — nagyravágyó tábornokok és vérszegény diplomaták hetykén néztek komor arcába. Vájjon leszavazzák-e most újból Washingtonban és Tokióban? Nem enyhítette a válságot az sem, hogy Hughes, a meggyőződéses antijingóista kivált a washingtoni kabinetből.

III. A probléma.

I. A verseny.

Mr. Tanimoto apró japán paraszt; meglátogatom őt kisföldjén, amelyet az amerikai Peppersontól bérel, nem messze Pomona községtől Kaliforniában. Ott áll a két eke elé fogott Percheron mögött (öklömnyi törpe Gulliver utazásaiból). Ha szólok hozzá s nem tud azonnal felelni, arcán megjelenik a „Tai-fun”-japán merev mosolya, mely mögött derű nincs, zavartan nevetgél, nem érti, amit mondok, nem tud válaszolni. Szegény, Amerikába sodort japán paraszt, kuli. Naponta 5 órakor munkába áll és napnyugtáig dolgozik, karácsonykor is, Washington születése napján is, Thanksgiving Dayn is, vasárnap is; asszony és gyermek vele együtt dolgozik, e kulik mindegyikének átlag 5 gyermeke van. Azt hiszi rólam, kaliforniai állami tisztviselő vagyok s ellenőrizni jöttem, vájjon nem szegte-e meg a tilalmat^ hogy japán kertész nem szerezhet újabb birtokot és nem köthet bérleti szerződést. Türelmesen meghallgatom hazugságait, hosszan és bőbeszédűen elmondja, tört, helyenkint érthetetlen angol nyelven, hogy ő csak napszámosa a fross-nak s hogy a boss maga árusít mindent Pasadenában a piacon. Ilyen Tanimoto 50.000 van Kaliforniában (80—100.000 japán összlakosságból). *Ezek* volnának hát a rettegett versenytársak, az ő jelenlétük vagy ki-zárásuk fekete kiinduló pontja a Csendes-óceán világháborúnál is kegyetlenebb és kiszámíthatatlanabb volna? Avagy talán a 800 halászcsalád, az ő nyomorult kunyhóik a Pacific Grow mellett adnák minden idők legnagyobb világegésének casus bellijét? Avagy az 500 losangelesi japán szatócs, akik a fehér szatócsokkal éreztetik rátermettségüket, vagy a kicsike, sárga gyümölcsárúsok Pasadena és River-side között?

Úgy van! Mert még ezekben a japánokban is van valami *nem ázsiai*, valami kihívóan fehér: nem akarnak az útból kitérni, nem engedik magukat elküldeni. A kaukázusi faj keserű szívóssága ismétlődik bennök: — *itt állok és nem tehetek másként.*

Megkérdem Mr. Mc. Clatchy, a Japanese Exclusion League tehetséges vezérét, aki a szenátus bizottsága előtt izzó dialektikával képviselte a kizárást és valószínűleg döntő befolyást gyakorolt a bizottság határozataira, megkérdem tőle, vajjon lelkére veszi-e, hogy pár ezer japán miatt, (Mr. Me. Clatchy saját becslése szerint az Egyesült-Államok 110 millió lakosságából jelenleg legfeljebb 150.000 a japán), megzavarja hazájának nemzetközi viszonyait s talán világégést idézzen fel a Csendes-óceán mentén? Azt felelte: „Mi nem akarunk összeütközést Japánnal. Ellenkezőleg. Mi a legmélyebb nagyrabecsüléssel viseltetünk a japán nép fényes képességei iránt. Azonban a *Gentlemen Agreement* (1917) óta a japán lakosság száma a kontinentális Amerikában (Hawait nem számítva) 53.000-ről 1920-ig 110.000-re emelkedett, ha az U. S. Census nem egészen megbízható adatait s 150.000-re, ha a State Board of Health korrekcióit vesszük tekintetbe. 1880-ban Kaliforniában még nem éltek japánok, 1920-ban 100.000 élt már ott, Hawaiban sem voltak még japánok 1880-ban, ma a lakosság fele japán.” Mr. Me. Clatchy állításainak ellene szegezhetjük, hogy a japán férfilakosság elvándorlása ebben az időben nagyobb volt, mint a japán férfilakosság bevándorlása s hogy ez a különbség, valamint a családalapítás a már előbb is Amerikában élő 1 nőtlen japán férfiak számát csökkentette. Az útlevélkiadás megnehezítése az Egyesült-Államokba és teljes megszüntetése Mexikóba a japán /kormány részéről Japán becsületes szándékát, hogy a *Gentlemen Agreement* megtartsa, kifogástalanul bebizonyította. Végül oly népréteg születési százalékát, amely túlnyomó részben javakorban levő munkásokból áll (a japánok Kaliforniában) nem lehet összehasonlítani az átlaglakosság születési számával (a fehérek Kaliforniában).

Mr. Mc. Clatchy maga is megvallja, hogy 150.000 japán 114 millió amerikai között nem döntő 1 százalékszám. De ez a 150.000 kontinentális japán korántsem oszlik meg egyenletesen az Egyesült-Államok óriási területén, mert a 150.000-nek kétharmada Kaliforniában él. 40 kaliforniai közül 1 japán; 11 születés közül 1 a japánokra esik s évente 5000 japán születés van Kaliforniában. A kaliforniai japánok 75 százaléka 58 kaliforniai grófságból

7-ben él s e 7 grófságban is a summájuk egyes kerületekre esik. Délkalifornia némelyik kerületében a japán újszülöttek száma már felül is múlja a fehér szaporulatot. A főváros közvetlen közelében — Sacramento Cityt magát nem számítva — Sacramento County 1922-ben 252 japán, 273 fehér újszülöttet, 1923-ban 250 japán és 268 fehér szaporulatot számlál s egy másik Pacific-államban, Washingtonban az összes születések egytizenharmada japán. Mindenütt a dústalaju vidékeket keresik fel és igyekeznek földet szerezni; de nem végeznek úttörő munkát.

Phelan szenátor következőképpen egészíti ki Mr. Me. Clatchy adatait: A Kaliforniában öntözés céljára tekintetbe jövő 3 és félmillió acreből a japánok, akik kitűnő gazdák, 460.000 acret bírnak vagy bérelnek, azaz egynolcad részt az állam földművelésre alkalmas területéből. A japánok Kaliforniában az eper 91 százalékát, a zeller 89 százalékát, a spárga 82 százalékát, a konyhakerti vetőmagok 79 százalékát, a hagyma 76 százalékát, a paradicsom 66 százalékát, a cantaloupdinnye 63 százalékát, a cukorrépa 50 százalékát termelték az utolsó években.

Vájjon mi módon érik el a mesébe illő eredményeket? Az intenzív kerti munkában való ügyesség által, melyre a túlságosan sűrű népességű Japán kényszeríti őket. Továbbá az összes családtagok megfeszített, szakadatlan munkájával, józan, zsu-gori életmóddal. — Phelan szenátor azt mondja, hogy soha senki se látta ezeket a japán kertészeket akár színházban, akár templomban; takarékoságuk azonban a nyomorúságos főzésben csúcsondik ki. Webb tábornok így nyilatkozik: „Nem ismeretlen előttem, hogy Japán legjelentékenyebb részében, oly területen, mely megfelel Kalifornia nagyságának (Kaliforniának 3 és félmillió lakosa van), közel 60 millió japán él összezsúfoltan oly életkörülmények között, melyeket ugyanilyen számú kaukázusi nem tudna elviselni. Ha, tegyük fel, valamely napon a japánok helyére oda 60 millió fehér embert telepítenének, önt és engem is beleértve, s ez a 60 millió kénytelen volna ugyanazon terület terményeiből — kiegészítvén azokat a jelenleg importált árukkal — megélni, meg vagyok róla győződve, hogy 20 hónap alatt a fehér lakosság fele éhenhalna . . .”

2. Elkerülhetetlen?

Még Webb tábornok is, pedig ő ugyancsak rossz szemmel nézi a japánokat, megállapítja, hogy Japánnak, melynek évi természetes szaporulata 700.000 lélek, szüksége van új területekre. Csakhogy, úgy véli, e területeket nem szabad az Egyesült-Államokban keresnie. Ezzel szemben I. Russel Kennedy, a *Kokusai* hivatalos japán sajtóügynökség vezetője és japán sajtófőnök a párisi békekongresszuson hét évvel ezelőtt a következőket mondta: „Hogy Japánnak népesség-fölöslege számára szüksége van levezető csatornára idegen földön — ez legenda. Japánnak van bőven helye („*plenty of room*”) saját határain belül. Jövő belpolitikájának arra kell ügyelnie, hogy a népet visszatartsa a kivándorlástól és megnyerje az északi szigeten (Hokkaidón) való letelepülésnek, hol még sokmillió ember elfér, hol jók a gabonatermelő és állattenyésztő feltételek, avagy hogy a néptúlságot Formosa-szigetére terelje („*a semi-tropical paradise*”), melyet még alig tártak fel. De ott van a Koreai-félsziget is, amely nagyobb mint Anglia és további tízmillió lelket el tud tartani.”

Túlfelől, Japánon és gyarmatain kívül is hatalmas területek kínálkoznak, amelyek földrajzilag és földművelés tekintetében többé-kevésbé alkalmasak Japán számára s ahol a gyarmatosítás már hosszabb idő óta folyamatban is van. Itt azonban, hogy az általános helyzetről tárgyilagos képet nyerjünk, két igen fontos tényezőt kell megemlítenünk. Először azt, hogy rideg, hűvös, kertkultúrára nem használható terület a japán munkaképesség egyértékű kiaknázására nem alkalmas. Hokkaido-szigete túlságosan hideg s ugyanezt mondhatjuk Mandzsúria szabad zónáiról. Rideg éghajlat alatt megbillen a japán munka fiziológiai egyensúlya; a japán munkás már nem érvényesítheti igénytelenségét a táplálkozásban, mert a napmeleg pótló ereje hiányzik, nem túlórázhat, mert a nap későn kel s a napnyugta bekövetkezik, mielőtt a sárga ember ázsiai kitartásának egész kontingensét kimerítette volna, s különben is csak az év néhány hónapjában fejthet ki termelő munkát.

Letelepülése elé a másik oldalon korlátot von sárga és fekete versenye a még igénytelenebbeknek. Dr. Tasuku Harada, azelőtt a kyotoi Doshisha-egyetemen rektor, jelenleg a hawaii egyetem tanára nyíltan megmondja: „Meg kell vallanunk, hogy a japánok a maguk részéről is keresztülviszik a kizárást, még pedig a koreaiakkal és kínaiakkal szemben. Ezen a ponton nincsen különbség Kelet és Nyugat között.” Korea ma a japánoké, de el van zárva a japánok elől, mert a japánok a még igénytelenebb koreaiakkal nem versenyezhetnek. Japáné Mandzsúriában a politikai vezérség, de a sárga atyafiság igénytelenségével nem tud megbirkózni.

Hanem még ha e korlátozásokat tekintetbe vesszük is, megállapíthatjuk, hogy az Amerika nyugati államaiban való tömeges letelepülés nem a japán jelen sürgős megoldást kívánó problémája. Bárha nap és csapadék, talaj- és munkarendszer homogénebb a japán kertész szempontjából Kaliforniában, mint bárhol másutt földrajzi közelségben, de mégse a kaliforniai település az egyetlen mód ahhoz, hogy a japán nép a következő évtizedekben kenyérrel el tudja magát látni. Japánban egyre jobban homloktérbe kerül a kereskedelem és az ipar, a válságok nem tudják megtörni egyiket sem s már birkózik is mindkettő a kínai piacon — hogy ki fekszik a földön, mire vége a birokknak, esetleg csak ötven év múlva fogjuk az angol-szász nemzetek külforgalmi számaiból megtudni. Közben is Kína ostromlott és féltett szene, vasérce, Keletsibéria ásványa, fája, rétje a népfőlösege miatt aggódó Japán figyelmét hosszú időre elvonhatná az Arany Kaputól. Ha a japán nép valóban oly rugalmas és alkalmazkodó, mint ahogy ezt vezérei és bámulói hirdetik, úgy kivándorlói egyrészének átcsoportosítása nem lehet számára nehéz feladat. Nagy tere volna itt a nemes Yamato-fajnak. Egyelőre még oceanforgalmának felét idegen lobogó alatt bonyolítja le. S a 17 millió gépkocsival szemben, mely az Egyesült Államokban fut, Japán birtokában mindössze 26.000 van.

Átcsoportosítást mondtunk. Nem békekötést. Mert hiszen előbb-utóbb Kaliforniában, vagy a kínai piacokon a japán termelőképesség sajátos ismérve, biológiai adottsága, fiziológiai kö-

vetelődzése. pszichológiai türelemtöbblete érezhetővé válik majd. A japánok a kizárás ellenére is dolgozni és éhezni fognak, mint a többi ázsiaiak, de nem fognak, mint ezek, fehér parancsszóra visszavonulni. S ha kizárják is őket Kaliforniából, tudni fogják a módját, hogy Amerikának visszaadják a kölcsönt. Olcsóbb paradicsommal, vagy olcsóbb automobillal.

3. És holnapután?

„East is east, and west is west,
And never the twain shall meet”.

(Kipling.)

A japán kérdés még nem érett meg a megoldásra és bizonyára nem érett meg a háborúra. Minden tárgyilagos megfigyelő kell hogy azt mondja magában: amíg a fent felsorolt módzatok kimerítve nincsenek, nincs objektív ok a véres leszámolásra. S ez a leszámolás az agitatórikus aknamunka kiküszöbölése után egészen el is kerülhető. Elvégre az amerikai alkotmány keményfaváza polgári talajon, polgári eszményekből épült fel s az általános hangulat az Egyesült Államokban inkább a pacifizmus felé hajlik. Amerikai misszionáriusok — így Mr. Schneder is, ki 36 évet töltött Japánban — szavahihetően bizonyítják, hogy Japán lakossága, különösen a fiatalabb nemzedék Amerika iránt a legbékésebb érzelmekkel viseltetik s jobban szeretné fölös népességét a kiépülő gyárparban, mint imperialista vállalkozások keretében elhelyezni. Az ifjú japánoknak ezt a pacifista hajlandóságát európai hadászati írók is többször hangsúlyozták és szembeállították — persze elitélően — az apák áldozatkész katonatípusával.

A távol jövő s az eljövendő nemzedékek számára azonban, mai technikai látóképességünk határain belül úgy látjuk, a kérdést nem lehet mindkét felet kielégítő módon megoldani. King szenátor kérdésére, nem követtek-e el hibát az amerikaiak a japán gyermekekkel szemben „úgy mint a zsidó, olasz, görög, magyar, lengyel fiúkkal és leányokkal szemben: hogy senki sem nyújtott kezét feléjük, nem könnyítették meg asszimiláció-

jukat, sőt nagyon is gyakran kizárták, bojkottálták, ghetto-ba kényszerítették őket,” — az volt a felelet, hogy mindezekben az esetekben két-három nemzedék múltán alkalmazkodás, iskolák, házasság keresztülvitték volt a beolvadást, csak a japánok esetében nem, mert a japán elzárkózás szándékos, ők nem óhajtják biológiai sajátosságaik feloldását a házasságban, ők nem látogatják — mint a zsidó, az olasz, a görög, a magyar, a lengyel — az angol iskolát, ők munkarendszerük tekintetében fiziológiai egységet alkotnak. Minthogy még igénytelenebb sárgák üzték el őket valamennyi nemfehér területről s a legerőteljesebb politikai birtokbavétel által (Korea, Mandzsúria) sem tudtak e nagyobb igénytelenséggel megküzdeni, a japánok újra meg újra rákényszerülnek majd, hogy a fajsomszédok sárga mocsarából a fehér idegenek nyílt tengerére meneküljenek. S újra meg újra éreztetni fogják mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi versengéssel szaporaságuk, munkaóráik, türelmük riasztó többletét.

A japánok kívánatos szövetségesei lehetnek James Brycennek. De Gompers munkásvezér, maga is szegény zsidó bevándorolt, 1922-ben a cincinnatii kongresszuson oly nemzeti munkáshatározatot fogadtat el, mely szerint a japánt, ezt a *hopelessly unassimilable* népet ne engedjék be az amerikai munka-piacra és ne kezeljék kvótaszzerűen, mint az európai bevándorlót.

A sárga világfajtól idegen japán magasabbra vágyik. Az álmata Kinában, Mongoliában, de még meghódított gyarmataiban is ellenség a testvérek között, szövetségese Angliának, a legfehérebb fajnak, de az angolszász világ másik fele megbélyegzi, mint *hopelessly unassimilable-t*. Rettegett nagyhatalom, Dreadnoughtokat és repülőgépeket épít, de a fehér határ visszakergeti mégis. Ez a hatvanmillió fajú most ott áll két végzet közé ekelten, egyfelől útját állja az ázsiai mocsár, melyhez már nem tartozik, másfelől a fehér tenger, melyen ime hajótörést szenved. Ázsiai szaporulatának, e kettős népszámnak, az európaiak és amerikaiak módszereivel szeretné gondját viselni, jövőjét biztosítani. Ázsiai számokat cipel magával, de nem tud már azokra ázsiai közönnnyel nézni. Páratlanul shakespearei kifejlés. A sárga törpe és kaukázusi lelke.

A Loiseaux-rózsa

I.

Mr. Garveyt börtönbe viszik.

Több évvel ezelőtt a néger Garvey Márkus Keletindiából az Egyesült Államokba vándorolt s itt ahelyett, hogy cipőt tisztított vagy hálókocsiban felszolgált volna, a politikába avatkozott. Durva négerkézzel nyúlt hozzá, a dolog feltűnt, kezdetben mosolyogtak rajta, de egy napon törvény elé idézték. Mr. Garveyt ötévi kényszermunkára ítélték, azt követőleg pedig száműzésre. Mr. Garvey néger köztársaságot alapított s magát e köztársaság elnökének nevezte. Mr. Garvey terve szerint az Egyesült Államok 10½ millió négere Afrikában, őshazájában köztársaságot alapít s ott a maga ura lesz; megfelelő hozzájárulás fejében Mr. Garvey kinevezte fajtestvéreit miniszterekké, nagykövetekké és tábornokokká; mintegy ötven szegény néger ördögnek adta el a szélhámos a „kegyelmes” címet.

Mr. Garvey elragadó szónok volt, fanatizálta a fekete gyülekezeteket, ezrével tódult oda a külvárosok néger negyedeinek lakossága; az asszonyok Garvey fényképével díszítették bűzös kunyhóik deszkafalát.

Garvey Márkus afrikai meséket mesélt buja Csodaországrol, amelynek napját és lázait csak fekete ember tudja elviselni: Isten rendelése szerint az új állam arra hívatott, hogy megszabadítsa a négereket a fehér gyalázattól; egyetlen akadály a tömegszállítás hosszú tengeri úton. Hogy ezt is legyőzzük — így szónokolt Mr. Garvey — meg kell alapítanunk a *Black Star Line*, Inc.-et. A tapasztalatlan néger ezrei vásároltak részvé-

nyeket s mire elfogták a csalót, már egymillió dollárnak a nyakára hágott.

Most aztán le kellett ülnie büntetését az Atlanta Penitentiaryben. Mikor odatoloncolták a Federal Buildingből, nagy néger csoportosulás támadt, számos asszony is résztvett benne, hogy a bálványozott vezért, akit a fehérek legyőztek, még egyszer láthassák; feldúlt arccal futkostak ide-oda. „Különös hang az — írta egykor a görög Aristides —, amikor rabszolgák fogaik között urukról beszélnek.” Napoleon is észrevette (persze már csak Szent Ilona szigetén), hogy jobban hasonlít az ily nesz gördülő kavicsokhoz, mint emberi szóhoz.

... A fehér Elnök börtönbe küldi a fekete Elnököt — így súgtak-búgtak a négerék a Federal Building előcsarnokában, — megbízta a bírót és az ügyészt, hogy fúrják meg a fekete flottát, mely a négereket Afrikába vitte volna . . . Egyik se beszélt veszteségeiről a *Black Star Line Inc.*-nél. Hiszen mindenüket örömmel odaadnák, még több, sokkal több, végtelenül sok részvényt szívesen jegyeznének afrikai hajóért, a fekete ó-hazáért, Garvey elnök úrért. S mikor végül arra vezették az elítéltet, minden oldalról áldó szavak mormogása és kétségbeesett zokogás hallatszott. Tanácstalanul néztek utána az eljövendő fekete állam szegény „kegyelmesei”. A fehérek legyőzték a négereket: a kalitka ajtaja megint becsapódott.

Ha fogoly madár előtt nyílik meg az ajtó: boldog szárnyait kitarja ég felé s tündöklő magasságba indul. Nem így az ember. A nyitott ajtón keresztül a legalantasabbat követi, nem keresi az eget, nem vágyik magasságokba, szédülten támoanyag Black-Star-flottákra, vagy vörös matrózok karjaiba.

II.

Dél vasrácса.

A nagy néger népnek csak egy töredéke volt az, amelyet Garvey elboldondíthatott. A fekete milliókból csak néhány ezer. De a hisztérikus csődület ama többség sebeiről és vágyairól is beszélt, amely józan maradt.

1920-ban a fekete népesség 10.5 millió volt a fehérek 94.8 milliójával szemben, s ha leszámítjuk a *foreign white stock*-ot (fehérek, akik maguk születtek külföldön, vagy szüleik közül legalább az egyik), akkor 58.4 millió tősgyökeres fehér állt 10.5 millió tősgyökeres feketével szemben. 17 millió fehér amerikai csak ebben a században szállt partra, 30 millió a rabszolgaság megszüntetése óta. Ezek s ivadékaik oly környezetben töltötték életüket, melyben a néger rabszolga ismeretlen fogalom volt. ők a kérdéssel tárgyilagosan, vagy legalább is közömbösen állnak szemben. Másrészről enyhítette a néger elleni hangulatot a rabszolga-mentes Kelet és Észak ipari fölénye. 1860-ig 60%-ra rúgott amaz államoknak nemzeti vagyónrésze, amelyek a déli államok rabszolgatartása ellen küzdöttek, 1890-ben azonban ez az arány már 80 százalékra ugrott fel s nagyjában a vagyoni súlytöbblet még ma is ugyanaz. A rabszolga-felszabadítás ideje s az 1920-iki népszámlálás közt 5 millió fehér vándorolt leginkább délről nyugatra s 1920-ban még 2 millió fehér élt, aki bárha déli államban született is, az Egyesült-Államok más részeiben találta meg boldogulását. A rabszolga-államok előítéletei ilyformán elszakadtak az előítéletek őshazájától, a régi ellenségeskedés új táplálékot nem kapott.

Még délen is némiképp közelebb hozta egymáshoz a két fajt a páratlan alaposággal működő népoktatás. Bár 1920-ban a mértékadó fekete államokban, Alabamában, Georgiában és Mississippiben még a néger népesség egyharmada nem tudott írni-olvasni s míg a fehér farmerek, közt minden második, addig a néger farmerek közt csak minden negyvenedik járatott napilapot, mindazáltal az analfabetizmus aligha fogja tartósan beárnyékolni a fekete problémát. Az 1923/24-iki költségvetés 2.6 millió dollárt irányzott elő néger közoktatásra, a farmokon 300 fekete vándortanító működött s a Rosenthal-alapítványból 1925-ig 3000 új falusi iskolát építettek 6500 újonnan alkalmazott tanítóval 300.000 fekete tanuló részére. Nincs nagyon messze a nap, mikor a beszéd után következő legfontosabb kötelék ember és ember között, az írás és az olvasás közkinccsé válik az amerikai négerek között.

De vajjon a négereknek a déli államokra való összponto-

sulása nem a jellem vagy az értelem valamely mélyebb fogyatékoságából ered-e? Megvetették lábukat az Egyesült-Államok egyik-másik szögletében s most mintegy benuktan vesztegelnek azon a helyen. Idegen hajókon hozták ide őseiket — Sir John Hopkins rabszolgaszállító hajóját az Üdvözítőről nevezte el — századokkal ezelőtt idegen kalmárok hozták ide őket, hogy a mocsarakban dolgozzanak. S itt élnek ma is, gyökeret vert fekete lábuk azon a helyen, hol még hatvan év előtt szívósan és elkeseredetten harcolt a kaukázusi gőg az ő szabad mozgásuk ellen. A déli államok nem alkottak zárt Ghetto-területet, nem egy óriási fekete Chinatownt, nem korlátozták a négereket déli rezervációkra: mégis ott maradtak délen, ott, ahol voltak. Az Unió két mammutvárosában még 1923-ban is lényegtelen volt a négerlakosság százaléka; Chicagóban minden huszadik, Newyorkban minden harmincadik lakos volt néger. Már Washington birodalmi fővárosban, a Fehér Ház s a Kongresszus székhelyén s az elragadó, ősfancia New-Orleansban a lakosság egynegyede fekete, de van kis város, mint Jacksonville vagy Charleston, hol minden második lakos néger.

Newyorkban is vannak már külön mozik négerek számára, Chicagóban külön autótaxi-járatokat szerveztek fekete soffőrökkel. De keleten és északon megvan a becsületes szándék, hogy enyhítsék, vagy legalább is elviselhetővé tegyék az ellentéteket; gazdag fehérek nagyszerű alapítványokat tettek a hamp-toni és tuskegee-i néger főiskolák, a háború fekete rokkantjai és árvái javára és Chicagóban a néger Mr. Georgeot nagy ünnepe-ségek közepette választották meg bírónak. Csak nagyon elvétve fordul elő északon, hogy a négeret bántalmazzák. Ezzel szemben délen, ahol a néger-kérdés nem filantrópikus jellegű, ahol fekete tömegező áll fehér tömegezővel szemben, tikkasztó a feszültség; New-Orleansban, Houstonban, Lafayetteben és Mem-phishben, mindenütt kíméletlenül szigorú elszigetelő rendszabá-lyokat és faragatlan érintkező-formákat találunk, a városnegye-deket elzárják egymástól, a fajok között a kölcsönös segítség vagy közös vállalkozás nagyon ritka s még a pályaudvaron is külön váróteremben tartózkodik a fehér és a fekete. 1885-től 1923-ig — túlnyomó részben délen — 3149 néger tynchelték

meg, 1924-ről, amikor csak 16 lynchelés fordult elő, azt mondja a jelentés: „*It holds record as a low year*”. A vegyes házasság rendkívül ritka. Színházba négernek tilos járnia, kivéve a fekete színházakat; fekete lelkész nem talál fehér hívőt, s ha idegen városba utazik a néger, nem juthat be az elfogadható szállodák egyikébe sem, bárha a Harvard-egyetem tudora volna is. Oly vendéglőben, hová fehérek járnak, nem szolgálnak ki néger.

Mindezek ellenére tömeges elvándorlás nem történt. Alabama Black-Prairie-jén, a Mississippi-deltánál, Georgia felső partjain és a Karolinákban ott vesztegel a sok millió ember tompán, álmos farmon és mocsaras ültetvényen, mert e vidékeken gazdag a talaj, északkeleti Texasban és délkeleti Karolinában, mert olcsó a föld. S nem mozdulnak a feketevérszagú, gyűlölettől izzó lynchvárosokból sem.

E tízmillió duzzadt száj, e tízmillió gyapjas fej s keskeny koponya fölött úgy tetszik, nyomtalanul múlnak el Amerika „háttérben lehetőségei”. Tegnapjuk és holnapjuk az összetévesztésig hasonlatos, egyenlő apák egyenlő fiai, a becsvágyat és a sikert átengedik a kaukázusi mostohatestvérnek. A passzivitás egész kontingensét, mely Amerikára esik, ez a tízmillió néger a maga számára foglalta le.

III.

A rés.

De rövid idővel a világháború befejezése után, sőt már az utolsó háborús években is heves vándorlási láz fogta el a négeket; kelet s észak felé igyekezvén, tízezrek váltak le a merev déli tömegből. A déli államokra való korlátozás, melyet eddig végzetnek tekintettek, egyszerűen állapotnak bizonyult. Az amerikai négerkérdés átlépett a fizikai kategóriából a kémiaiba. Míg az utolsó három évben a déli városok fekete lakossága 3-4 százalékkal növekedett, ugyanez idő alatt a négerek száma Newyorkban 15 százalékkal, Chicagóban 20 százalékkal, Clevelandben 30 százalékkal emelkedett. Newyorkban, Philadelphiában

és Pittsburgban 1920-ban csupán 482.000, 1923-ban 558.000 néger lakott. Georgiában 1920-ban alig volt több néger, mint 1910-ben, Alabamában kevesebb, Missisippiben pedig tíz év alatt 74.000-el fogyott a számuk, Illinois, Michigan, New-Jersey, Newyork, Ohio és Pennsylvania iparágakban ezzel szemben 855000-ről 1,028.000-re emelkedett. Az elég sűrű házasságon kívüli keveredés még aláhúzza e számok jelentőségét.

Ezt a nagy erjedési folyamatot a háborús események, a gyapotválság délen s végül a keleteurópai bevándorlás elreteszése idézték elő.

Az amerikai szállító-hajók négerrek ezreit hozták vissza tengerentúlról; sokan tisztakül tértek haza s valamennyien éveken át néztek farkasszemet Európával és a halállal; szemtől-szembe megismerték az óvilági erkölcsöket s a fehérek gyengéit. Látták a kiömlő vér forró hasonlóságát, templomaink tornyát látták fehérek bombáitól beomlani s hogy fehér ember a fehér embert nemcsak megöli, de meglyncheli.

Közben ijesztő gazdasági válság tört ki a déli államokban. A szűkös kenyér még bizonytalan is lett. Északon kevés a fekete farmer s ezek % része a maga ura; délen az 1% milliányi fehér bérlővel és részessel 700.000 fekete, holott a 3.7 milliányi fehér birtokossal % milliónál kevesebb fekete birtokos áll szemben. Tetejébe a néger bérletek túlnyomó része alig érdemli meg a „farm” elnevezést, — a néger a fehér ültetvényes számára dolgozik s a fehér tulajdonos a földön kívül szerszámot és öszvért is ad neki s ennek fejében a nyers jövedelemben részesedik. A fekete napszámos bérét kisebb kézügyességéhez képest vagy legalább is azt okolva, alacsonyabban állapították meg s még kedvező gyapotterméskor s még felszökő kenyérárak ellenére is megszorították ez alacsony szinten. Rossz piac és rovarkár a gyapotültetvényeken csökkenti a béreket, ha azonban hozam és ár javul, még mindig lehet a négerrek lustaságára hivatkozni. A gazdasági válságok demokratábbak, mint a nagy konjunktúra.

Mr. William Pickensnek, a négerrek haladását szolgáló egyesület titkárának mindazonáltal igaza van, ha azt állítja, hogy oly elzárt néprtegben, mint amilyen az amerikai néger, a negatív erők, a taszítás egymaga nem idézne elő ily mértékű vándorlót

kedvet, ha másrésről nem hatna pozitív vonzóerő is. Ezt a vonzást az északi és keleti államok gyárainak munkáskereslete hozta létre, amely a felszökő hadi és kiviteli szükségletek következményéül állt elő. A gyárosok és bányatulajdonosok viszonylag bőkezű szerződésekkel és útiköltséggel keresték fel a déli államokat, hogy a tömegmunkán támadt réseket kitöltsék s hogy a tanulatlan keleteurópai bevándorlót fekete munkával helyettesítsék.

A *Johnson-Bill* úgyszólván lehetetlenné tette a Keleteurópából való bevándorlást. Azok a tanulatlanok, akik a háború előtt jutottak el Amerikába, közben már kiképzést nyertek valamely munkakörben, a félénkek és gyengék pedig már elmerültek. A Mississippitől keletre eső iparterületet az üzleti siker tetőpontján egyszerre csak elvágták az óvilágbeli tömegpótlás eddig soha ki nem apadt forrásaitól.

Ekkor nyújtotta ki kezét Észak nagyipara a négerék után. Akaratlanul is kitépték a néger probléma mélyen nyugvó horgonyát: a négermunka déli gátjai átszakadtak. A fekete igénytelenség máról-holnapra elárasztotta az olaj- és acélvárosokat, megtöltötte a külvárosok piszkos deszkaházait s a szénbányák tömeglakásait. A bevándorlási törvény nagy rést ütött a munkapiacra. A fekete Dél mozgósítására volt szükség, hogy ezt a rést betömjék. Az Egyesült-Államok ipari fénykora nem talált harmadik alternatívát: — a keleteurópaiat behozni Amerikába vagy a négert felhozni északra!

A fekete vértanú halkan kopogtat a szakszervezetek vasrácsán.

IV.

Az anthropológiai vasrács.

A kibővült terület, mely a fekete érvényesülés előtt megnyílik, felveti a kérdést: fog-e már most a néger szabadon fejlődni? Nem terheli-e reménytelen handicap, mely ősbibb az emberi társadalom versenyterénél, nem nehezedik-e rá faji másodrendűség, melyet se Franklin, se Lincoln jóvátenni nem tudott? Sehol a világon nincs oly esélye a képességnek, sehol sem érté-

kelik oly nagyra az egyenlő startot, mint Amerikában! De a legelőkelőbb felfogású amerikai is gyakran beszél így: Ön érdekli a négerkérdés iránt? Ilyen kérdést mi nem ismerünk. Csak az európai beszél róla. A néger olyan, amilyen s nagyjából beletörődött alacsonyabb sorsába, néhány biológiai fokkal lejjebb találja meg a maga boldogulását, mint a fehér ember és nem vágyik magasabbra. Az átlagos amerikai gúnyolódik és káromkodik, ha a „probléma” szóba kerül. A Pullman-kocsiban neveti a néger rekedt hangját, melyen a lunchöt jelenti, az angol mondatok kemény kiejtését, a szavakat, amelyeket az állkapocs kap el. Nem hallja, hogy este, amikor már lenyugszik minden, a stewardok egybegyűlnek valamelyik Jimnél vagy Billnél s nevetnek, mint gyermekek szoktak felnőtteken nevetni. Ilyenkor feloldott hangjuk olyan, mint a harangjáték altja. „Nézzé csak azt a fickót, uram” — mondja az én amerikaim felháborodva — „hogyan emeli le a bőröndömet. Egészen könnyű a bőrönd, uram, de a fickó eltorzítja arcát, mintha közel volna a megszakadáshoz, csak hogy több borraivalót kapjon. Ilyen a néger! Maguk Európában nem ösmerik ezt a jó madarat!” Newyorki sofförökre gondolok és bécsi fiakkerekre. Fehér arcfintorokra és kaukázusi szédelgésre s az óvilági semmittevés mély sóhajtásaira.

Igaz, a feketék néhány fokkal mögöttünk maradnak magaslataink megmászásában; nehezen jutnak el a világossághoz s a lényeghez. A széles, kitaposott országúton maradnak, mintha nem volna választás ítélet és ítélet, szándék és szándék között, mintha nem ösmernének mérlegelést és meg hasonlást. Egyhangúan, elszigetelten fekszik előttünk lelkük kisvárosa, a szemekből homályosan fénylik a gondolat, mint lámpavilág a második szobából.

A pénzügyminisztériumban Cooper főmegbízott néhány a mezőgazdasági hitelre vonatkozó iratba akar betekinteni, fiatal tisztviselő hozza be azokat, néger. Komoly, szemüveges ifjú; sötétkéék öltönyt visel, figyelmesen nézi Mr. Coopert. Megfeszíti fekete figyelmét, hogy Mr. Cooper kérdését felfogja, minden figyel rajta: a szem, a sovány arc, az erek, a csontok. Hol is találkoztam már ezzel a tekintettel? Talán a gimnáziumban, amikor nehéz felfogású tanulót szólított a tanár s azt mondta

neki: „Tudom, hogy szorgalmas fiú vagy, csak nehezen tanulsz!” Megint kedvem volna felmutatni s azt mondani Mr. Coopernek: „Igen, tanár úr, tanult egész éjjel, a lámpa hajnalig ég a szobájában: kérem, tanár úr, ne buktassa meg!” — December végén meglátogatom Waller Countyban, Texasban, a Prairie View State Normal and Industrial Collegét, hol 800 fekete leány és 500 fekete ifjú tanul mezőgazdaságot és háziipart; kifogástalan khaki-uniformist viselnek, szerények és szorgalmasak, fekete tanáraik a chicagói és a Columbia-egyetemek tudorai. Van ott mindenfajta pavillon, laboratórium, gőzmosóda, vízvezeték, kórház, Y. M. C. A. és harminc méteres árbocon amerikai lobogó. A mezőgazdasági tanárok jó Duroc- és Tammworth-példányokat mutattak nekem és baromfityenyésztést hadirokkantak számára; — mégis: e próbaparcellákat s e chicagói gépeket fülledt fáradtság, savanyú prairieszéna illata fekszi meg; nem hiányzik-e itt magukból a tanárokból is a meggyőződés, hogy a négyévi tanulmány valóban megfelelően értékesül majd a fekete Texas egy pusztai karrierjében? Az álmos feleletekből s a hallgatók bágyadt pillantásából kiéreztem a költő vigasztalan szavát:

Per servir sempre o vincitore o vinta.

Szolgálni mindig, ha győztünk, ha legyőztek.

V.

Fekete előcsatározások.

A négerlélekre kettős lidércnyomás súlyosodik. A tömegeken nehéz szorongás ül, amelyet mély álmában kintalanul érez a faj. Enyhül talán e nyomás a helyváltoztatás, a vonások, a taglejtés lassú nemesedése, a faji jelleg fokozatos halványulása, a sebesebb vérkeveredés révén . . . A rés, mely észak felé támadt, utat nyit a többoldalú érvényesülésnek s a bátrabb, edzőbb életnek: több évszázad fogja megmutatni, vajjon lábnyomaik a hóban magasabbra vezettek-e, mint támolygó lépteik az őshomokban?

A másik lidércnyomás szűkebb kör fölött borong, de kínzó, a szívet szorítja. Az értelem, mely szárnyat ad a kaukázusinak,

lelkesíti, acélossá teszi őt — a négert leveri. A nagy látóhatár nyomasztólag hat rá. Van olyan nép, amely világos színekben gyászol: így a művelt néger is ... Egy Prairie View-i tanár elvezet a műhelybe, hol a fekete ifjúság kovács- és asztalos-munkát végez, a leányok kalapot díszítenek piros és arany virággal, szalaggal; csodálkozva néznek a világba, nevetnek, összedugják fejcskéiket csak úgy, mint a fehér bakfisok; bemegyünk azután a zongoraszobába, hol reggel gyakoroltak volt a leányok. A nyitott zongorán kotta, angol s alatta német szöveggel:

„Du bist wie eine Blume
So hold, so schön, so rein,
Ich schau' Dich an und Wehmut
Schleicht mir ins Herz hinein.”

Fiatal négerleányok hosszú fekete sora lépked az udvaron keresztül. Melyikük játszotta vajjon a dalt? Remegett-e játék közben a súlyos, kicsi szív? Eszembe jutnak a dicsérő szavak, melyekkel egy virginiai fehér asszony Burghardt Du Bois könyvében, a *Negro-American Family*-ben a művelt néger családok mintaszerű életéről megemlékezett. Miss Edmonda Lewisre gondolok, a fekete szobrászsnőre s a mélabús Madonnára az Üdvöztővel, mely római műtermében áll.

Mindezek eljutottak a hosszadalmas fejlődés elülső vonalába,, az elvágott előörsök ök, a szétszórtak, a feláldozottak mindmind, a fekete tanárok is, a tanulók khaki-ruhájukban, a Heine-dalt játszó leány, a *ladylike* fekete asszonyok s a római szobrászsnő. Ebbe a pusztulásra szánt csapatba tartozik Booker T. Washington is, fájának prófétája és gondolkodója, Robert R. Moton, a lángszavú fekete optimista s Gus Moore, kiről megírták, hogy negyven éven át tanította Texasnak egyazon sivar county-jában a gyermekeket, akik imádták őt. Calvin Brookot is e feláldozott elsők közé számítom, ki 4000 dollárt termelt ki évente földi eperből és Mr. Alexandert, Farm Maillard fekete urát, gyapot- és cukorkirályt, Mollisont, a bankárt és Granville Woodot, a fekete Edisont. S még a Loiseaux-testvérek is az elvágott előhadhoz tartoznak, ök, akik permetezett virágágyaik szélén a, tikkasztó Dél-Karolinában termelték ki az aranybársony virágot, melyet róluk Loiseaux-rózsának neveztek el.

Elszórt kivételek-e ők s csak múltó fényt vetnek fajukra? Avagy korai heroldjai még távoli társadalmuk megfinomult átlagának? Durvaság és rablásvágy leselkednek az úton; mennyit kell szenvedniök: önmagukért-e, vagy mindnyájukért? mennyit kell eltűnnie a remegő négerszájnak, a sötét homloknak, mely már a gondolat redőit viseli!

VI.

Colored waiting room.

Délről küldött, szigorú képviselő uram a washingtoni kongresszuson, mikor Booker T. Washington egy ilyen déli pályaudvarra érkezett, vajjon neki is a feketék várótermébe kellett mennie? És Miss Edmonda Lewisnek római vésőjével és Uncle Gusnak, az öreg texasi tanítónak, aki 40 évig tanított, s az *ex-servicemannek*, akinek lábát a Champagneban széttroncsolták a demokrácia és a szabadság nevében? És Mr. Brooknak, az eperkirálynak és Mr. Alexandernek, a cukorkirálynak? S a kis leány, aki Prairie Viewban zongorázott, a Loiseaux-testvérek a róluk elnevezett rózsafával, s Carver vegyész Tuskegeeből, akit Nagybritannia Royal Society-je tagjává választott? ők mind a feketék várótermébe mennek?

Vajjon csupán a magasabb ízlés s a legyőzhetetlen faji érzés-e az, ami őket a fekete váróterembe szorítja, vajjon mindenkor a fehér nemesség, a kaukázusi erkölcs építi fel a korlátot? Nem: sótalan filiszterek, amerikaiak, kik csak tegnap lettek azokká, sikkasztok is, nap- és zsebtolvajok, fehér utcai lányok és fehér kitarottjaik, az együgyű, a panamista, a rabló, *ha csak fehér az arca*, száműzheti a harvardi tudort a színesek várótermébe.

A kaukázusi amerikaiak túlnyomó többsége józanul és lovagiasan gondolkodik e jelenségek felől. A fehér nemesség tiszteli a fekete úttörőt. De a fehér csöcselék kizsákmányolja ennek magányosságát. Nem Roosevelt, nem Edison, nem Pershing inzultálja a feketét. A fehér néger az, aki nem tűri meg a fekete kaukázusit.

VII.

Alpium foeditas.

Eperágyak és virágágyak közt járunk fel és alá az öreg kertésszel. Újra meg újra megfélelkezik rólam, lehajol, gazt tép ki, létrára mászik, fekete kezében kerti olló. Elsorolja nekem az állásokat, melyeket már négerrek töltenek be: „Egy alezredes, két kapitány, egy konzul, nyolc postamester.” „Puskin ereiben is folyt néger vér” — jegyzem meg — „Garveytól Puskinig a faj minden változatának van képviselője, talán a néger faj távoli hegyeket mászik meg, amelyeket mi nem ismerünk. Az emberek szeretnek lenézéssel beszélni az; ismeretlen magasságokról: a régi római írók még utálattal emlegetik az „undok Alpesekeket.” Nem is csodálni való, hogy akadnak emberek, akik az Önök mocsaraiból csak a békát hallják ki; Mr. Meredith Townsend szemükre veti, hogy még a kihaláshoz is túlságosan lomhák, nem úgy, mint a tragikus mohikánok vagy a finom érzésű maorik . . . Én azt hiszem, Önök a kezdet küszöbén állanak. Vájjon a Loiseaux-k, Booker Washington és Puskin csak kivételek, vagy előőrsei a sűrű rajoknak, melyek ezután fognak jönni? Ki tudná ezt ma megmondani?! Korai volna gáncsolni még, korai volna dicsérni még. Szerencse fél! így kell, hogy szóljon a kaukázusi a fekete testvérhez.”

Búcsúzásnál megkérdezi az öreg: „Ön sok négerrel ismerkedett meg Amerikában; nem tűnt fel Önnek valami rajtunk, amit könyvekből még nem tudott?” „Nem tudtam eddig —feleltem — vagy igen, tudtam, de nem gondoltam rá, hogy a négerrek is megöszülnek.”

Némán bólintott. Szemében mélabú jelent meg és tartózkodás. Zavarában a szomszéd aratásáról kezdett beszélni.

Sólyomszem ókulája

I.

Tijuana.

Az Egyesült-Államok és Mexikó határa néhány mértfölddel az illatos Coronado Beachon túl szeli át Tijuánát. Tijuana mezővároska, melynek téli virágpompáját társadalmi különlegességek teszik még tarkábbá. Az országút krétafehér; jobbról és balról langyos öntöző sugár küzd az egyszerre tömegesen megjelenő gépkocsik porfelhőivel, nedvesen csillognak a kövér zöldségparcellák, nagyszemű szőlő várakozik a közelgő ünnepekre. Maga a határ se amolyan igazi határ, nem borong fölötte porosz vámszigor; itt találkoznak az állattenyésztők mindkét ország rancheiről, esős téli estéken itt állanak meg kis autóik, szidják az agrár közigazgatást, az árakat, az állatfuvart, mintha két szomszéd magyar megye birtokosai öntenek ki a szívüket egymásnak. Hamar elszáll a farmergond a barna mexikói arcokról, tíz perc múltán már nevetnek is: az újonnan érkezőket örvendő felkiáltások fogadják, *old boy*, így szólítja egyik a másikat.

Az idegen, ha jól elemezzük lelkiállapotát, azért lépi át a határt, hogy képes levelezőlapjait eredeti mexikói bélyegzéssel lássa el. De a sandiegói puritán korcsmáros bizalmas közlése, hogy odaát — *la même direction* — Caffeteriája van, kitűnő pezsgővel, tizenkétéves whiskyvel és kilátással a lóversenyterre, már indulás előtt sejteti, hogy Tijuánában a bélyegragasztásnál különb élvezetekre is számíthatunk.

S már vonulnak is át a szemérmes amerikaiak tekintélyes számban, a bor és whisky hívei a kacér határon át, negyvenhét ibar várja őket a város mexikói fenhatóságú felében, köztük egy

82 méter hosszú csapszék tömve szomjasokkal. S minthogy a legtöbb amerikai államban a totalisateur tilos, a fogadni-vágyók is tódulnak a mexikói városka szabad területére. Tijuában egy angol nevű ezredes elnöklete alatt az év száz munkanapján tartanak lóversenyt.

Bizonyos, hogy Kalifornia egymaga sem a bárókat, sem a lóversenytribünöket nem tudná egész éven át megtölteni, ha a benszülött mexikóiak maguk nem lelkesednének mindkét intézményért. Éppen amikor odaértem, akkor kísérte be a mexikói rendőr egy részeg polgártársát, aki a bárban garázdálkodott. Rég nem láttam arcot, amelyen oly kevés meggyőződés lett volna, mint ennek a mexikói rendőrnek az arcán. A lóversenytribün pedig tömve volt izgatott meszticekkel és telivér indiánokkal; az ember igazán nem hihette el, hogy a rézbőrűek Cortez előtt még nem ismerték a lovat.

Minden államok közt Mexikó a legféltelenebb. Politikai lóvaterületén a 15 millió lakosnak csak egy tizedrésze megtelepült kaukázusi, a hátralevő lakosság fele csekély kivétellel lomha, elvadult, telivér indián, a másik fele félvér, túlnyomóan tiszték-keverék.

Most itt ülnek összezsúfoltan, a magas bárskéken terjeszkedve és fecsegve, az egykori Börharisnyák és Vadölök, az elfajzott Montezumák: esznek és isznak, fogadnak és játszanak, nehézkesen tréfálgatnak, mintha a szavak zsírcsöppek volnának. Szorosan és izzadtan tolongnak a totalisateur táblája körül és hadonásznak napernyővel, látcsővel, mint egykor a tomahawk-kai. Kicsinyek,; testesek, puhák, nem hajlékonyak, puffadt arcukon laza redők. Favoritról és jockeysúlyról beszélnek, szemükből lagymatag sors, álmos boldogtalanság tekint rám. Az ember a túlrettet olajbogyóra gondol. Ez a derű nélküli mosoly már a riverside-i kolostorvendéglőben is feltűnt nekem a lusta pikkolók indiánusarcán s még a büszke, természetes azték favágók is így mosolyogtak a jeges Sierra-fűrésztelepen, a Limber Co. Incline-nél — s most e játékosok és borivók arca is! Már nem isi tudják, hogy nevetnek: négyszáz év óta hordják magukon a rég elmúlt derű mosolyát — miként örökül marad keskeny-koponya, kiálló fog — az elégedett ősök tárgyalanná vált mo-

solyát. Délről jött az ősi vér, mely halványultan folyik most a dagadó erek között, délről, hol a rézbőrűek egykor palotákat építettek, utakat köveztek, művészi ötvösmunkára használták a rezet és az aranyat, államot és államegyházat alapítottak és fbrtélyal meg tudták azokat oltalmazni. Míglen tizenegy vitorlással és tizenhat lóval eljött Fernando Cortez s a mohácsi vész idején eltaposta és kirabolta a napsugaras ötvösműhelyeket.

De a vér megmaradt. Tovább szivárgott más véredényekbe, idegen erekbe, lues megmérgezte, pálinka sápasztotta; lassan szivárgott szennyen, véletlenül keresztül. Most téveteg, züllött azték pillantás izzik a korcsmában, végigsiklik jockeyn és likőrvignettán. A régi vér a régi véredények nélkül: csak poshad, icsak vigyorog északra tévedten; az elfecsérelt azték-vér fogad, játszik és bárgyú nevetéssel kódorog a részeg Tijuában.

A nomádkéreg, mely keserű északi széllel, behavazott pusztákon lassanként reáakódott a Delawarlélekre, a Rocky Mountains erdei gyorsasága, a wigwamok vihargyötört álma, mindennek semmi nyoma a déli testvéreken. A hajdani gondtalan megadás, a szolgaság kényelme, mihelyt az ősi keret szét-pattant, halálos méreggé változott, mint Bizáncban, mint Moszkvában.

Százegynéhány év előtt Mexikó felszabadult a spanyol uralom alól. Ez időponttól kezdve 1876-ig, amikor Poírio Diaz kezébe került a hatalom, az indiánföld két uralkodót, különböző diktátorokat és negyvenhárom elnököt használt el; Diaz diktátor interregnuma után pedig tizennégy év alatt további tizenegy elnököt. Választottak és gyilkoltak, ahelyett, hogy iskolákat és utakat építettek volna. Vannak egészségesebb maradványai is a mexikói indián múltnak. Nagy és erős faluhatárok folytatnak ma is virágzó mezőgazdaságot egészséges, szép szál, dolgos indián parasztokkal. A spanyol hódító csak a háziszidó szerepét tölti be ezek mellett. Ám az indián maradék zöme elfajzott és laza államalkotása örökké recseg-ropog.

Vagy nézzük Chilét és Perut! Peru lakosságának 55%-a telivér indián, 40%-a mesztic és 2%-a tiszta kaukázusi; ezzel szemben Chilének a 100.000 arauniari indiánon és a Tierra del Fuego kisszámú nomádján kívül nincs rézbőrű népessége-

lakói négymilliós tömör kaukázusi népet alkotnak. Ennek következménye, hogy bárha Perunak nagyobb a területe és lakossága, mint Chilének, Chile $\frac{3}{4}$ annyi népével és félakkora területen kétszerre nagyobb külkereskedelmet folytat és állami költségvetése ötször akkora. Peru hadseregének békelétszáma csak egyhatede a chilei békelétszámnak, melynek modern légi és tengeri flottája is van. A két szomszéd állam közül Chile tette rá a kezét Tacua határtartomány legfontosabb salétromterületeire s a kaukázusi faj céltudatos erélyével aknázza ki azt. Peruval szemben legnagyobb ereje, hogy — nincsenek indiánjai. Északon a rézbőrű kihál. Délen elzüllik.

II.

A rezervációk.

A fölötté exkluzív Tuxedo-Lake milliárdosait földrajzi balvégtet üldözi. Az inkák fiai, Yucatan aranynépe a távol délen élnek, messze az Egyesült-Államoktól s a yankeekhoz nem állnak közelebb, mint a Walhalla, vagy a Bourbonok. A királysírok omladékai Peruban dűledeznek s Mexikó sivár magaslatain. A Dél régi államai s még Paraguay is, mely európai alapítás, az ősmult minden közösségét kizárják a *gente di razonal*. Pedig mily csábító lett volna Mr. Harriman profiljáról megállapítani, hogy az összetévesztésig hasonlít Montezuma profiljához! A *Mayflower* rég megtelt már ősökkel s az American Historical Research Societynek sürgős szüksége volna tősgyökeres ereklyékre. A szegényes északi nomádfészkek nem tudnak Tuxedo-Lake s, a Fifth Avenue részére méltó ősoket szolgáltatni. S az American Indian Defense Association a chicagói Ambassadorban megtartott előkelő estélyét, (melyen többek között Miss Helen S. Gould is fellépett mint táncosnő valódi indiáncsoporttal, s ahol Mrs. Haley Fiske, Mrs. Seymour Page és Miss Dickinson vezetésével Himnuszt adtak elő az inkák napjához), kénytelen volt a délamerikai indiánokról „*Azték-bál*”-nak nevezni el, hogy e színesebb elnevezés biztosítsa a sikert.

A „saját” indiánoknak már a száma is jelentéktelen. Az Egyesült-Államokban 1923-ban mindössze 344.000 rézbőrűt számláltak, köztük 166.000 telivér indiánt, 46.000 többmintfélvért, a többi kevertvérű. E szám jelenleg, nagyjából állandó, mindazonáltal nem lehet tartós javulásról beszélni. A „saját” indiánokon kívül van még 106.000 északföldi rézbőrű Kanadában. Sorsuk megfelel Egyesült-Államok-beli fajtestvéreik sorsának. A rezervációk — külön területek, melyeket szervezett indián-gyarmatok céljára kiszakítottak, s amelyeket nem lehet elidegeníteni — alapítása előtt a törzsek átlagos lélekszámát 4000-re becsülték. A legnagyobb irokéz falunak Morgan szerint 3000 lakosa volt.

Az egykori hősök, Amerika hajdani urai iránt való részvét korán felébredt, s egy kubai pap, Las Casas, hirtelen lelkifurdalástól gyötörtén kiszabadította a rézbőrűeket a rabszolgamunkából, a bányákból s emberbaráti szíve afrikai feketékkel helyettesítette őket.

De a dekoratív jótéteménynél sokkal nagyobb szolgálatot tettek a rézbőrűeknek az amerikai *jó fiúk*. Európában nem ismerik őket eléggé: — s mégis, Amerika nem géprekordok, nem is milliárdos-alapítványok segítségével szerzi meg fokról-fokra az elsőbbséget a régi világ felett, hanem a népnevelés erkölcsi átlagával, amely Amerikában sokkal magasabb, mint a savanyú ó-világban. A *jó fiúk* egyelőre megmentették a rézbőrűeket, vagy legalább is elviselhetővé tették elmúlásukat. Oly becsületes, oly lélekkel teli kisebbségvédelmet, mint aminő a rezervációk intézménye, Európa nem ismer.

A Commissioner of Indian Affairs 1923-i reportja kedvező mérleget állít fel a rezervációkról. 81.000 indián iskolaköteles gyermek közül 61.000 járt iskolába, — Kanadában további 12.000. *Every Indian school filled to its limit*, így hangzik a jelszó. A nyolc népiskolai osztályt végzetek 85 százaléka minden támogatás nélkül egymaga el tudta tartani magát, további 8 százalék már vagyont is gyűjtött, s csak 7 százalék nem tudott a fehér külvilágban boldogulni. Sokat sportolnak az iskolákban; A. E. Coolidge, a Harvard-Egyetem tanára azt mondja, hogy az amerikai egyetemi hallgató, aki bizonyára nem birkóznék néger-

rel, szívesen résztvesz az indiániskola atlétikai mérkőzéseiben. (Nem minden keserűség nélkül jegyzi meg Coolidge tanár, hogy ily esetekben a közönség rokonszenve többnyire az indián birkózó mellett van). Az újmexikói iskolák tanítványait a nyári idényben többnyire a Colorado-völgybe és Kansasba küldik, ahol a ranchokon értelmes állatápolást és cukorrépa-mívelést tanulnak. Útépítésnél, gyümölcsszüretnél, gyapotültetvényeken is alkalmazkazzák őket s a Cotton Grower's Association indián munkásokkal együtt foglalkozik. A délkeleti indiánoknak, akik ősi időktől fogva sikeresen üzik a juhtenyésztést, a kormány nagyvívű merinokosokat küldött s a Commissioner jelenti, hogy a gyapjú minősége ott szemlátomást javul. A legtöbb törzs különböző háziipart űz, a Yumaindiánok asszonyai ügyes kézzel font kosarakat és ízlésesen festett agyagholmit mutattak nekem. Montana-állam Blackfeet Reservation-jén évtizedek óta él kétezernyi indián. Kezdetben koldusnép voltak s a kormány kegyelméből éltek, ma már csak az aggyastyanok szorulnak támogatásra. 1923-ban ez a rezerváció már 25.000 mázsa búzát aratott. A Prima-Reservation-en, de még az iszákos Papagoindiánok területein is sikerült szorgalmas rézbőrűeknek néhány semiarid növényt meghonosítani, s az Aquas-Calientes-Reservationen s a kaliforniai Martinezben már indián szövetkezeti kertészek is jó eredményeket értek el.

Azonban mindez inkább mentési akció-számba megy, olyanféle, mint aminő a hegyvidéki kirendeltség működése volt nálunk: — borogatás, nem mütét. A hivatalos jelentések talán valamelyest eszményesítik is a valót. Az indiánsors hatalmas fordulatát nem a munka, hanem a vagyon idézte elő. A rezervációk 160 acret biztosítanak az indiánnak egyetlen kikötéssel, hogy a földet eladnia nem szabad. A legtöbben bérbé adták földjüket s jövedelméből a legközelebbi városban élték a kisvárosi átlagsors durvább változatát. Ekkor következett a petroleum és a fa nagy konjunktúrája. Egy szép napon az indiánok ezrei mesebeli természeti kincsek birtokosai lettek. Ma már több mint 300.000 acret adnak bérbé petroleum- és földgáz-kitermelés céljaira. Az indián területek nyersolaj-termelése 1923-ban 54 millió barrelt tett ki s az indiánok jövedelme 37 millió dol-

tárt. Az Osage-törzs egymaga 48.000 acret adott bérbe 14 millió dollár évi petroleum jövedelem fejében. Vannak 160 acre nagyságú birtokok, amelyek egyegy millió dollár értéket képviselnek. Az indián rezervációkban 1923-ban kitermelt fát hat millió dollárért adták el; a rézbőrűeknek még mintegy hét millió acre elsőrangú erdő van tulajdonukban, melynek összértéke 130 millió dollárra becsülhető. S máris új járadéktőkét jelentenek az indián földtulajdont és vízjogot érintő vízművek.

Nem csoda, hogy az indiánok 1923-ban 1100 amerikai takarékpénztárban 35 millió dollárt helyeztek el egy és fél millió kamatjövedelem mellett. Sokkal hamarabb sajátították el a kapitalizmust, mint a munkát. Egész vagyonukat (föld, fa, takaréketét, tőke, ház, élő és holt leltár) 1913-ban hivatalosan 667 millióra becsülték, 1922-ben 728 millióra, 1923-ban pedig egy milliárd dollárra.

A hirtelen meggazdagodott indiánok közül sokan dőzsölő parvenu-életet élnek San Franciscóban, Los Angelesben, vagy Oklahomában. San-Francisco egyik legszebb házának indián a tulajdonosa. Minthogy majdnem védtelenül ki vannak szolgáltatva a kapitalizmus élősdijeinek, jövedelmük egy része is zárlat és gondnokság alatt van. Mindazonáltal az indián petroleum- és familliomosok tipikus áldozatai az autó- és rádió-szélhámosoknak.

A kevésbé szerencsések, kiknek a rezervációkban nem jutott se erdő, se petroleum, akiknek földje keveset jövedelmez, többnyire napszámba dolgoznak és megfelelően rosszabbul fizetik őket, mint fehér társaikat. De a kormány örködik az indiánok fölött és nem engedi, hogy munkaadóik korlátlanul kizsákmányolják őket.

Szegénység és dőzsölés egyaránt káros hatással van az indiánok egészségére. A kormány konzervtápszereire utalt telepek a vitaminhiányt sínylik. A 340.000 indián között 25.000 tüdővészest találtak, még több a szembajos, átlag 30.000 conjunctivitis van és ijesztő a trachoma terjedése. Az amerikai Vöröskereszt ápolónői sok szeretettel működnek a rezervációk kórházaiban, de még az ő megható munkálkodásuk se tudta megakadályozni az indiánok hanyatlását. Az indiánok sokkal nagyobb százalé-

ban vakulnak meg, mint a fehér amerikaiak. 1923-ban 472 vak indiánt számláltak. Számtalan a gyengeszemű indián, aki rövidlátását kénytelen szemüveggel korrigálni. Súlyos szem öklút visel.

III.

A digger-indiánoknál.

A kertek-kertjén, a dús Joaquin-völgyön át hegyi vasút visz a kaliforniai Alpesebbe. Induláskor pálmák és citromfák sütkéreznek a Merced-folyó tükrében, odafönn a Sierrákon hó táplálja tiszta vizét. Csöndes az utazás a Yosemite-hegyvasúton, hárman ülünk az egyetlen kocsiban, a hegyivaspálya vezérigazgatója, a kalauz és én, ők ketten megmutatják a hegycsúcsokat, a szakadékokat, a vízműveket és a gőzfűrészt. A másik parton hosszú sorokban dolgozik pár száz ember, hogy a sziklát és a vizet megfűkezze, műút vezet majd nemsokára a Sierrákra, s a gépkocsi is feljut majd a mostani kerülő nélkül. A mexikóiak odaát — így beszélnek — a kaliforniai állami fegyházból valók. Évek óta dolgoznak itt s még egy évig fogják építeni az utat: a rossz emberek, akik a fegyházból jöttek, a jó emberek számára, akik autón járnak. Négy óra múltán El Portaiban átszállás, onnan gépkocsi visz a fából épült állami szállodáig. Már útközben, az őserdőben el-elsuhantak mellettünk tarka indiánok, aranykarikák és nyakláncok csüngtek rajtuk, fejüket számtalan színes toll ékesítette, arcukat piros és rózsaszínű festék. A soffőr ünnepélyesen közölte velem, hogy ez moziszinésztrupp Hollywoodból. A napsütötte hó fölött, a meredek Sierrasziklákon jól sikerülnek a felvételek. Indiántörténetet játszanak; 8 nia.p óta vannak itt, 42 személy, Miss Rowens, a karcsú szőke leány ott a cirkuszlovon, ő a társulat star ja. Odanézek: ott ül a szürke hátán, párdúcborbe takartan, szép és fiatal. A ló óvatosan, öregesen lépked a jeges hó tetején. Most pedig, mondom a soffőrnék, szeretném látni az igaziakat.

Megyünk az őserdőn keresztül, szakadékon át, magános-

hídon: most előttünk áll a lezuhanó Canyonfal, El Capitan 7000 láb magasságban. Ott áll a szűk hegyszorosban irgalmatlan, függélyes simaságban; kétezer láb magasságból hull a víz-esés, mint egyetlen óriási csepp. „A szűz könnye”, the Virgin's Tear. Odalenn az indiánfalu kunyhói rongyos vitorlavászonból. A világ leggyönyörűbb völgyének egy tucat őslakója, a digger« indiánok, fajtájuk legnyomorultabbjai, ősidők óta szegények, a rezervációban való településtől idegenkedve itt laknak e Canyon-sziklák lábánál s a világ legnagyobb könnye hull szurtos kunyhóik elé. Belépek e bódék egyikébe, *secondhand* Fordkocsi áll a bejáratnál, motora rég használhatatlan, faváza elrothadt. Bent nedves fa illata; széles fenyőtuskón ül az indián, hátul a sötétben még kettő, a sarokban törött lámpa, csizmák, csontok: mint az ősvilági barlang rendetlensége, amelyet akaratlan elemek véletlenül okoztak. Szék vagy asztal nincs, általános a rothadás, melyet az eső táplál és szél és hideg csak késleltet. A félhomályban két gramfonlemezre lépek, sebj, a gramfon régen ott fekszik a csizmák, a csontok alatt, rég nem mesél már, rég nem dalol már az indiánoknak.

Beszélgetni próbálok velük. Nehezen megy. Egyáltalán nem megy. „Fia az a beteg gyerek ott hátul?” — kérdem az ajtó közelében ülő indiánt, akiben házigazdámot sejtem. Nem felel, öt percig semmit sem felel. Aztán jobb vállát megemeli lassú mozdulattal a második indián felé a kunyhó mélyében. Alighanem az hát az apa.

Nem kell a szó e fáradt indiánoknak. Szennyes fészkeikben oly elhagyottan hálnak ki ők, oly siratatlanul, mint az állatok. A gyermeki gügyögés jutott eszembe, melyet nevető boldogsággal hallgatunk s a kaukázusi haldoklás görcsös búcsúja: szavak, szavak, szavak! A digger-indiánnak már nincs reájuk szüksége, visszaadta őket a beszédes emberiségnek: s most itt ül beteg szemmel, nehéz köhögéssel alkonyi útján, mely viszi haza az állatok és kövek felé.

Amikor elmentünk, kísérőm elbeszélte, hogy öt nap előtt balt itt meg Mrs. Brown, a legöregebb indiánus asszony. Százegynéhány éves volt, ifjú éveiben lábát törte, csak nehezen tudott kimozdulni, kerülnie kellett a veszedelmes hegyi és erdei

utakat, így lett hosszú életű. Három napig ordították, rikácsolták az indiánok rekedt dalaikat, aztán eljött a református lelkész és eltemette az öreget. Nagy tiszteletben állott, egyedül ő emlékezett még azokra az időkre, amikor még Yosemiteben nem volt fehér ember.

IV. Mr. Johnson.

„De hiszen itt jön már Mr. Johnson” — monda kísérőm csinos, karsú fiatalemberre mutatva, aki cserkészruhában derülten és barátságosan közeledett felénk. Mindkét kezében forrásvízzel telt korsót hozott. A kunyhók felé tartott. „Itt lakik ez a fiatalember?” — kérdeztem csodálkozva. „Anyja diggerindián volt, apja fehér s ő anyjánál maradt; most ő tartja el diggerrokonságát, megosztja nyomorúságos kunyhójukat, a sovány falatot, a Sierratél ridegségét. Velünk járt iskolába”.

Figyelmesen néztem Mr. Johnsont, nemes vonásait, a fiatal színeket, a nevető szemet. Mesél a sátorfalu indiánjairól, s hogy kettejük most ment ki javított Fordján tüzelőért.

A szakadékból felhangzik az esti szél cellója. Friss havat hozott szomszédos felhőkből. A patak, a tó vize átlátszó, mint a levegő, a fák koronája ágak szerint tükrözik a vizekben s az arany pontok két felhő között. Mindez tisztábbnak, hívebbnek tetszik, mint maga a valóság. Yosemite tükre hízeleg a világ-egyetemnek.

. . . így szálldogált a hó 1914 nyarán a magányos, vihartól korbácsoló Faroër-szigeteken. S ott akkor dr. Finsen nevét olvastam egy ajtó fölött. A világhírű Finsen fia visszatért! apái koldus szigetére . . .

Mr. Johnson tüzet rak, alumínium-edényt szed elő egy ládából, kefével, söprűvel dolgozik, hogy tőle telhető rendet teremtsen. Az indiánok közül egy se segít neki. A frissen hullott hóba odaírtam a költő fohászatát:

„*Naître, vivre et mourir dans la même maison*”. Születni, élni s halni egyazon házban.

... Ekkor gépkocsi rohant el mellettünk, havat és földet szórva ránk, mint egy srappel. Az autóban a Hollywood-indiánok két „törzsfőnöke” ült tarkán, színes tolldísszel. Ugyané pillanatban érkezett meg fával megrakott secondhand Fordjában a két favágó is. Az egyik — széles szájában pipa — némán nézett a Hollywood-autó után. Mr. Johnson pedig bosszúsan szólt: „*What a lot of silly folk!*” Ostoba nép!

V. Prohibition.

Mindama hírek közül, amelyek az amerikai prohibíció kétségtelen sikeréről szólnak, rám az hatott legmélyebben, amely szerint az indiánok alkoholfogyasztása a prohibíció előtti fogyasztás egy hatodára süllyedt. Hangsúlyozzák ugyan még, hogy a Choctaw-sörben s az indiánok házi patikájában jelentékeny százalék alkoholt találtak s hogy különösen a javíthatatlan Papago-indiánok az új rendszabály előnyeit még mindig nem ismerik el, mindazonáltal Dr. Frederick L. Hofmann, a Prudential Insurance Company statisztikai tanácsosa karácsonykor közölte, hogy a „pálinkaorgiák” az indiánrezervációkon úgyszólván megszűntek s hogy a korlátozott alkoholárusítás jelentékenyen csökkentette a rézbőrűek bűnözését.

Nem is merném e jelentéktelen sorokat a statisztikusokhoz, még kevésbbé valamely amerikai hatósághoz intézni. Hiszen dehogyan remélhetném, hogy államuk törvényét, még pedig éppen azt, amely erkölcsi téren oly dúsan gyümölcözőtt, kivált egy *non-citizen* kedvéért megsértsek!

Kérésemet én az újvilági partok alkoholcsempészeihez, minden bootleggerjéhez intézem: az Isten szerelméért, meg ne feledkezzenek a szegény digger-indiánokról a Yosemite völgyében, Kaliforniában. Ezek most kihalnak. Némán. Azt szeretném

mondani, — honi dombjainkon kétezer éve kapáljuk a szőlőt — azt szeretném önöknek mondani, hogy a kihalás nem fér össze az alkoholtilalommal. Ne feledkezzenek meg ez utolsó tucat hegyi indiánról, csempész uraim, szabadítsák meg fajunk e mostoha-gyermekeit a józan haláltól. Nevessenek ők, hadd nevéssenek. Lángbor oldja meg néma nyelvüket. S az őserdő fái táncoljanak nekik és ferdén álljanak előttük az örök sziklafalak s a világ legmagasabb vízése daloljon legkisebb testvéreinknek.

A tékozló fiú

A kis Jánosi nem akar magyarul beszélni.

New-Jersey-államban a Newarkból Passaicba vezető cementországút az Egyesült-Államoknak ama nagyszerű highway-rendszeréhez tartozik, mely az ember és az árú példátlan mozgékonyosságát tette lehetővé. A kis Passaic-folyó mellett — bársonyos partja és smaragd tükrözése a Mississippire emlékeztet, mint mosolygó gyermek nevető apjára — West Orange mezőváros, hol Thomas A. Edison szötte beszédes álmait rézsodronyból és villámsugárból, — néhány mértfölddel odébb a folyó irányában Paterson, az anarchistafészek, egykor az újvilági destrukció forrponjtja. Mi azonban gépkocsinkban nem beszélünk Patersonról és nem beszélünk West Orangeról. Kíséröm, a magyar konzulátus tisztviselője, rámutat a késett őszi pompában elnyúló heglánkra: „Azt hinné az ember” — mondja — „hogy a pozsonyi országúton vagyunk”. A kékes gernyeszegi ködre gondolok, amelyet egykor Gyulai megénekelt, a csukaszürke országutakra, hova Zemplén hegyei és folyói búcsúzón intettek le, mint haldokló anyának kék szemei.

... Az amerikai országút ruganyos ringatásából egyszerre csak heves lökés ébreszt fel, egy újvilági Sárköz pocsolyájához értünk, vagy ötven méternyi görcsösen felvágott dülőútra, mely cementet, kavicsolást nem ismer; a rugók minden acélszála nagyokat nyög: — „Megérkeztünk a magyar farmra”, — mondja kísérőm.

S már előttünk is áll a szálás, szikár farmer. Zsibai Sándor a szatmármegyei Tiszabecsről és Mrs. Zsibai, született Bozs-

vai Sári Szabolcsmegyéből, Tiszadadáról. A paraszt csontos kezével kezünk után nyúl s a Magyar Alföld korán elvirult bretagnei asszonya bizalmatlanul pillant ránk, kedves magyar szája körül keserű amerikai ránc. Mr. Zsibai ötven egynéhány évesnek látszik, de inkább megöregedett, mint öreg; a felesége talán tíz évvel fiatalabb. Tizenhárom évvel ezelőtt otthon Zsibainak másfél hold szántóföldje volt felibe; még harminc holdat akart a postamestertől bérbre venni, de a dolog nem ment. A vére a fejébe szállt, vásárolt egy ticketet és eljött Pennsylvaniába; itt 1½ évig dolgozott vasgyárban heti 20-25 dollárért, azután 2 évig Ohio egy szénbányájában, majd hosszú hónapokon keresztül farmon; öt évvel ezelőtt vásárolta ezt a 32 acret John Cob nevű amerikai farmertől. Vele járt az emeletes faház is, hétszobás, de ő feleségével, konyhával, kutyával együtt csak egyben lakik; eddig a vételárból 5700 dollárt törlesztett s a közeli kisvárosok fejlődése folytán a farm egy nyolcadát el tudná adni házhelyül, úgy, hogy a többi tehermentesen megmaradna. Van két Percheronja, egy kis teherautója, három tehene (három különböző fajta, mindháromat „ki akarta próbálni”, mert mindháromat „dicsérték”), két disznó után (szintén kétféle fajta, úgy látszik büszke rá, hogy minden elképzelhető fajtából van állatja) csak öt malac. A kezdetleges faistállót cementpadozattal látta el, de ennek már alig van látszatja. Tudálékosan magyarázza a mezezés előnyeit az agyagos passaici talaj feljavítására. „Yes” — mondja, „így dolgozunk mi Amerikában”.

Alig tud pár mondatot angolul, de magyar mondatait mindig büszke „Yes”-szel vezeti be. Hanem ez a „Yes”, e nyitott széles „e” azonnal megmutatja, hogy nem dunántúli emberrel van dolgom. Nem olvas angol lapot és felesége, aki már tud valamelyest angolul, közvetít farm és külvilág között. Mindketten angol szavakat kevernek mondataikba: „Igen, a kenyeret a *baker* hozza a házhoz”, „főzelékünk, az van *plenty*”, „itt nem pazaroljuk az időt *changere*”, „éjszaka járunk a *marketra*”, „*second-hand* szoktam vásárolni”, „a kutyának valami *kidney*-betegsége van”.

Hallgatom szegényes mondatait, a nyelvet, melyet a tizenhárom esztendő alatt megtanult. Látom a holt leltár, drótfona-

tok, régi ládák rendszertelen összevisszaságát. És milyen büszke rá, hogy van egy holsteini tehene és egy Jersey-tehene, és egy Guernsey-tehene; „nem-nem”, — mondja sértődötten, — „a két disznó *nem* ugyanaz a fajta”.

Mrs. Zsibai azt véli, hogy évi 700 dollárt fognak kihozni tisztán a farmból, ez 50 millió papírkorona volna kettejük szakadatlan, megerőltető munkájáért a 32 acre-en, s e munka legnagyobb része nehéz kapálás: 3 acre paradicsom, 5 acre *sweet-corn*, 4 acre répa és káposzta, 1-1 acre eper és dinnye, a többi közönséges kukorica, burgonya, kevés zab és pár acre proteinszegény Timothy-fű. „Barátom, ennyi erővel legalább ennyit megkeresne az ó-hazában is!” „Nem”, — feleli Mr. Zsibai, „én bele vagyok nyugodva Amerikába”. Nem azt mondja: „meg vagyok elégedve”.

„Passaicból eljárnak hozzám az urak, a tisztelendő úr, a két gyógyszerész, az állatorvos, mind magyarok, mind nagyon becsülnék engem.” „És” teszi hozzá az asszony, „ha főzelékre, tojásra van szükségük, nálam vásárolnak. Jó emberek.” „És Mr. Charles Wanny, a nagyfarmer itt a szomszédban! Amikor az uram hónapokig nagy beteg volt, ez az idegen ember minden áldott nap eljött hozzám látogatóba és gyakran kérdezte tőlem: „Ne hozzak orvost a városból?” Mondja kérem, hát tapasztal ilyet az ember az ó-hazában? Mindenki tudja itt a földeken: ez az enyém, ez a tied, senki semmit el nem lop, s ha mégis megpróbálná, fogja az ember a puskát s azt mindenki megérti. Itt nem körözik a tolvajt évekig. Vissza az ó-hazába? Nem, uram, soha!” És Mrs. Zsibai feláll, arca ég az izgalomtól: „Nem, uram, hogy megint térdig álljak a vízben a pataknál s úgy mossak, nem uram, itt vízvezeték van a házban, meleg is, meg hideg is...”

Elkorhadt hordó tetején ülök, a délután első árnyai hullanak a négy magyarra a passaic-i sáros udvaron. Kísérőm tréfásan megkérdi, nincs-e a házigazdának egy eldugott üveg whiskey a honfitársak számára? „Nem”, — feleli Zsibai, Amerikában most „*temperencia*” van, — nem akarom, hogy valamelyik amerikai azt mondja: „Nézzétek csak ezt a *magyart!*” De rögtön észreveszi, hogy hiába a büszke *yes* a magyar mondat élén: most nem volt amerikai, most egy percre tiszabecsi zsellér volt,

ki félti magyar hírét. Zavarában az időről kezd beszélni és örömmel mutat az égen úszó felhőkre: „Kell, kell az eső nagyon”. „Igen”, mondom „mindenütt megtaláljuk őket, a felhőket az égen s a magyarokat”. Mrs. Zsibai, aki nem akar az ó-hazába visszamenni, hogy ott a patakszálen kelljen mosnia, nevetve meséli: „Képzelve csak, egyik nap az uram felforgatja az egész házat, még a szénát is ledobálja a padlásról. Az isten szerelméért, mi lelt? — kérdelem tőle. Nem szól egy szót sem. A szomszédok is átszaladnak, olyan ramazurit csinál. Aztán egyszerre csak elcsöndesedik. A pipa volt az oka, amit tizenhárom év előtt vett a debreceni vásáron. Egyszerre csak rájött, mindenáron arra a pipára akart rágyújtani. Mikor aztán megtalálta, azt mondták neki a szomszédok: „Zsibai pajtás, világ csúfja leszel! Ilyen hosszúszerű pipát szívni!” Az uram látta, hogy bizony azt *itt* nem lehet. Fogta a rövid amerikai pipát s erre a kurta kukoricaszárra erősítette aztán a debreceni kupakot. „Yes”, — tette hozzá ünnepélyesen Mr. Zsibai.

Úgy álltak ott mindketten, mintha a községháza előtt állnának vasárnapi mise után, ugyanazon nézetekkel s ugyanazon panaszokkal, mint tizenhárom év előtt. Évek kövei, hónapok korma és napok fűrészpóra: eltűnt mind nyomtalanul. „Yes”, Mr. Zsibai, itt minden *ó-haza* még: a lassú hanglejtés, a súlyos gesztusok, mintha lélek helyett torok és kar gondolkodnék a gondokon. Az egyetlen lakott szobában dohos, nehéz szag, mint paraszttemetésen.

Leszáll az este: az élet alkonyáról beszélgetünk. Zsibai azt mondja: „Tulajdonképpen én még nem is vagyok *citizen*”. „Well” — mondja az asszony, „a gyereket úgyse lehetne egyedül hagyni és *az* már nem az ó-hazába való!”

Nehéz a szívem. Eszembe jut Carver Harvard-tanár levele, melyet tizenöt év előtt intézett hozzám: „Az ön kis honfitársai, kik angol nyelven amerikai iskolákban nevelkedtek, könnyen elfelejtik, hogy szüleiknek tisztelettel tartoznak . . .”

Jánosi Albert tizennégyéves, szüleit Amerikában vesztette el, édesanyja Mrs. Zsibai testvére volt. Ő a gyerek, aki „már nem való az ó-hazába”. „Gyárba jár, a barátai csak angolul beszélnek; ért a gyerek magyarul, beszélni is tud, de azt mondja:

„Minek beszéljek magyarul? Itt mindenki angolul beszél, nekem nem kell ez a régi beszéd, olyan hosszúak a magyar szavak és olyan nehéz őket kimondani”.

II.

Mr. Balfour nem akar angolul beszélni.

A washingtoni angol követségen felkerestem Mr. John Balfourt. ő az utolsó válságos években a budapesti követséghez volt beosztva, itt Arany és Ady ritmikus közvetítésével tanulta meg a magyar nyelvet. Arcán és mozdulataiban nyugodt ösök nyugalma. Meg talán valami nagybátyjának, Lord Balfournak filozófiájából, melyben a nyeregbenülő biztonságot a bölcsesség békéjétől el se lehet választani. Keskeny, világos arisztokratafej; karcsú, fesztelen derű. A féldéli főváros napja a széles kerti ablakokon benevet a követség fogadó-szobájába. Eszembe ötlik Burns verse, melyet Bismarck írt le, amikor a budai vár abiatkából meglátta a Dunát és Browning napsugaras sorai tokaji borunkról.

Angolul beszélek Mr. Balfourhoz, de hiába. Vele csak magyarul lehet beszélni. Magyar mondatait még mindig oly szavakból fűzi, amelyeken meglátszik, hogy nem az anyanyelv véletlenségével kerülnek ajkaira, hanem művelt kirostálás után legszebb verseinkből, választékos nyelvtudásból. Bár minden idegen kiejtés nélkül beszél, mégis panasolja, hogy kevés a gyakorlata. „Tegnap nagy öröömre megint volt alkalmam egy egész délutánon keresztül magyarul beszélni. Széchenyi Gladys grófné vendége voltam”. (A kis Jánosi hosszúaknak és nehezen kimondhatóknak találta a magyar szavakat: — Gladys Vanderbilt és John Balfour másképp vélekednek. Láttam a rohanó áradatot, mely partjainkat elszakítja, de ugyanekkor örök korallok csendes munkáját is.)

Félek, hogy Mr. Balfour elfáradt, ezért újból angolul szólok hozzá. De nevet, ő nem akar angolul beszélni. Üdvözlötet

küld magyar barátainak: „Szomorú dolog mindennap egy-egy szót felejtani, ámde nem felejtünk régi barátokat”. S még a kertből is megkísérlem a Good by-t. De ő mosolyogva így felel: „Isten áldja a szép Magyarországot”.

III.

Do you really know Professor Hutyra?

Íme előttünk a nagy magyar ellentmondás Amerikában — az egész világon! Nyelv, amelyet saját gyermekeinek legkisebbje megtagad s amelyet a legelőkelőbb idegen magához emel, mint gyönyörű lelencet: a magyarok meleg, izmos, árva nyelve. Emitt másfélmillió, a szélrózsa minden irányába szétszórt kivándorló, néprajzi egységük és ősi mivoltuk idegen acéligába tört; s a másik részen: a magukra hagyott könyvek, a vezérek nép nélkül: alig olvassák, alig követik őket. A művelt emberek vékony rétege klikkekre oszoltan, akadémiai tüksédrőt mögött.

Mintha Amerika villanyos levegőjében vad magyar film reszketne. A délibáb ellentéte: tornyok és fények, *igazi* tornyok és *igazi* fények, amelyeket *nem* látni, ősi nép, duzzad az erőtlől s a szellemtől, csupa tehetség, lendület, s elveszti, elpazarolja önmagát, mert nem tudja a népet s a géniuszt szerves egységbe összefoglalni.

* * *

. . . 1849-ben Haraszthy Ágoston magyar őrnagy kivándorolt s miután rövid ideig mint farmer működött Wisconsinban, Kaliforniába ment s megalapította a kaliforniai szőlészetet. 1850 és 1856 között megcsinálja az első nagy ültetvényeket és vitathatatlanul bebizonyítja ama nézetét, hogy Kaliforniában a szőlő megterem öntözés nélkül is. 1856-ban Sonomába költözik, hol megalapítja a kaliforniai kertészet számára döntő fontosságú Horticultural Society-t s még ugyanabban az évben kiadja az amerikai bortermelés standard-work-ját, (*Grape Culture, Wines and Wine-making*). Miként egy amerikai történetíró mondja: „e könyv által lett csak Kalifornia a nyugati félteke

bortermelője”. 1860-ban a kaliforniai bortermelés újjászervezése céljából állami bizottságot alakítanak, melynek tagjai: Mr. Warren, Mr. Schell és Haraszthy őrnagy; Mr. Warren az amerikai bortermelést tanulmányozza, Mr. Schell a délamerikait, Haraszthy őrnagy pedig Európába és Ázsiába utazik s az ó-világ összes fontos bortermelő vidékeinek átkutatása után 350 különböző fajtát hoz Kaliforniába. E fajtákból mintegy ötvenet, miután Haraszthy tudományos kísérleteket végzett velük, szétosztottak az amerikai szőlősgazdák között, s máig is ezek a fajták teszik a kaliforniai szőlészet nagyszerű alapját. Kaliforniába való visszatérése után 1862-ben Haraszthyt a kaliforniai Országos Mezőgazdasági Egyesület elnökévé választja s az Arany Nyugat — Golden West — Köztelkének éveken át magyar vezére volt. Haraszthy őrnagy 1869-ben halt meg Nicaraguában baleset következtében. A legfontosabb szőlőfajták hivatalos kaliforniai jegyzékében még ma is előfordul a „Sárfehér” és a „Szagos” név, de alig sejtí már valaki, hogy ezek magyar szavak. Mr. Husman *American Grape Growing* című könyvében (1912) azt írja ugyan, hogy a *Green Hungarian* (Sárfehér) a legegészségesebb s a legjobb hozamú fajtákhoz tartozik Kaliforniában, de már a kaliforniai *tokajiról* azt mondja, hogy a fehér *moselivel* azonos.

Haraszthy fia, Árpád nagyon alapos szakképzésben részesült, megtanulta a pezsgőgyártást Franciaországban s a „Haraszthy”-név Kaliforniában hosszú ideig ugyanazt jelentette, mit a „Törley”-név nálunk. Haraszthy Árpád 1878-ban és 1886-ban elnöke volt. az állami szőlészeti tanácsnak (*State Viticultural Society*) és vezére a kaliforniai vámharcoknak a francia borbehozatal ellen; olvastam legtöbbjét szellemes elnöki beszédeinek, de nem tudtam felfedezni bennök a legkisebb magyar vonatkozású célzást sem.

Bancroftnak, a nagy kaliforniai történetírónak híres történelmi műve azonban oly címet ad Haraszthy őrnagnak, mely «gesz Magyarországnak becsületére válik: „a kaliforniai bortermelés atyja”.

* * *

A washingtoni földművelésügyi minisztériumban mindenfelől azt kérdezik tőlem, hogy' van „dr. Nagy?” Dr. Nagy Iván

miniszteri tanácsos a földművelésügyi minisztériumban s így Budapest kávéházaiban és kis és nagy semmittevők törzszaklánál bizonyosan hírhedt „bürokrata”, — hiszen még hozzá statisztikus is. Mégis — nem tévedés ez? — az amerikai földművelésügyi minisztériumban mindenütt ő felőle kérdezősködnek. Igen, ismerem őt. Künn lakik a József-körút egy kis lakásában, a negyedik emeleten. Halántéka koraösz; uraim, ő magyar miniszteri tanácsos. Beszél németül, franciául, angolul, olaszul, oroszul, mint anyanyelvén, köteteket írt össze, amelyek még nem jelentek meg, az anyag, melyet a legutolsó időszak cári agrárpolitikájáról gyűjtött, páratlan. Hogy a magyar mezőgazdaság értékjegyei a Department of Agricultureben kitüntető méltánylásra találnak s hogy régi szántóvető tudományunk tömör számoszlopai az amerikai szakemberek közkincsévé lettek — ennek az embernek érdeme, ő nem tanár, nem tagja sem akadémiának, sem parlamentnek, sem követségnek.

„Mindent el fogunk követni, hogy Mr. Nagy legalább egy évre kijöjjön ide hozzánk Washingtonba. Ő ami legmértvadóbb tanácsadónk minden Keleteurópára vonatkozó agrárkérdésben”, így beszélnek róla a Department of Agricultureben.

A Rómában székelő Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet amerikai ösztöndzésre felveszi a mezőgazdasági világcenzust egységes alapon a világ összes államaiban. Amerikának jogában állott, hogy ehhez az ötéves államközi munkához, melyet Rómából fognak irányítani, öt nevet ajánljon az igazgatói állásra.

Amerika első helyen Nagy Ivánt jelölte . . .

... Egy magyar tudós, kinek genieje Amerikában tökéletesen érvényesült: dr. Eichhorn, az Egyesült-Államok legnagyobb ojtóanyag-gyárának igazgatója kalauzol Newyork-állam tejgazdaságaiban. Kísérőnk, egy amerikai körállatorvos, meséli útközben: „Tegnap egy farmer azt telefonálta nekem, hogy tehenei súlyosan megbetegedtek. Odamentem (autó és cementút az állatorvosi szolgálatnak is óriási rádiuszt biztosít), megvizsgáltam a teheneket, de nem tudtam megfelelő diagnózist csinálni. Azt mondtam a farmernek, hazamegyek, megnézem a „Bible”-t s délután vissza fogok jönni. S ime, utánezek Hmyra-Marckben

és mindent megtalálok. Most már meg tudtam gyógyítani a farmer teheneit”. Dr. Eichhorn kiegészíti a történetet, mondván, hogy magyar állatorvosi főiskolánk két tudósának, Hutyrának és Maréknek nagy műve *Special Pathology and Therapeutics of the Diseases of Domestic Animals* — 3 kötet — Amerikában 12.000 példányban forog kézen, minden amerikai állatorvos könyvtárában megvan és azt használják kétes esetekben a diagnózis eldöntésére. Ezt a nagyszerű magyar alkotást nemcsak az Egyesült-Államokban, de Kanadában és Argentínában is *the Bible of the American veterinary science-nek* nevezik. Mindeütt, ahová később eljutottam, Nebraskában és Kaliforniában a chicagói állatkiállításon, istállóban és ranchokon, gyakorlati gazdáknál és laboratóriumban Hutyra és Marék nevét hódolattal ejtették ki. Dr. Ewans, Texasban a Prairie-Views-i néger mezőgazdasági iskola fekete állatorvostanára, amikor megmondottam neki, hogy a „nagy Hutyra” honfitársam, a négerék impulzivitásával magánkívül kiáltotta: „Do you really know Professor Hutyra?” „Mondja kérem el neki és Marék tanárnak” — folytatta a fekete emberke, „hogy mi mindnyájan hú tanítványaik vagyunk; mi lett volna az amerikai állatállományból az ő könyvük nélkül? A texasi lázt is az ő könyvük nyomán ismerjük fel és gyógyítjuk”.

* * *

Aztán megint ott álltam Passaicban a kis magyar templom előtt, amelyet Szent István-ról neveztek el. A magyar plébános így szólt hozzám: „Nézze uram ezt a *Hugarion Church of St Stephen-t*: — huszonöt év múlva itt nem lesz már magyar templom. Egyik-másik járókelő majd még elmondja: „Ez a templom valamikor a passaic-i magyaroké volt”. A bevándorlás megszűnik. A második nemzedék pedig elmerül a győzelmes angol-szászok „melting-pot”-jában”.

Pionírharc a szűzföldön és tengeri veszedelmek kényszerítették az angol fajt, hogy mindenkor a legrátermettebbet válassza vezérül és bajtársul. Ott sohasem volt a középszerűségnek elég ereje ahhoz, hogy a népet s a lángelmét egymástól elválassza.

A megfordított patkó

I.

A magyar felhőkarcolók.

Amidőn Joseph Austen Chamberlain Délafrikába érkezett, kijelentette, hogy 6000 mértföldnyi távolságról a legtöbb kérdés, mely az angol parlamentet izgatja, a nevetségességig jelentéktelennek tűnik fel. Nem hiszem, hogy nekünk, magyaroknak, hazánktól 6000 mértföldnyire jogunkban állana a brit államférfiú optikai módszerét követni. Nem csupán, mert Chamberlain kipróbált turistája a kiterjedt látóhatárnak, de azért sem, mert hiszen az ő esetében a látóhatár egész távlata, ahonnan elindul s ameddig elér, a brit birodalomhoz tartozik. Az inzuláris fontoskodás kicsinylése egyszersmind hódolat a brit birodalom nagysága előtt.

Mi azonban sajátos értékét annak, ami a mienk, nem szolgáltatathatjuk ki a kicsinyítő távlatnak. H. G. Wells Amerikában hangyának érezhette magát elefánt hátán — nekünk, magyaroknak szinte biológiai kénytelenség, hogy öntudatunkat a mennyiségi kategóriától újra meg újra elszakítsuk. Nekünk mindig szem kell előtt tartanunk, hogy csak a minőség hódíthatja egykor vissza, amit a számok elraboltak tőlünk. A mi erkölcsi, gazdasági, nemzeti jövőnk nem a szalma és a polyva könnyű kazlaiban van, hanem hozzátartozik az európai jövő proteinjéhez.

Ahogy a tengerszél fölé emelkedett Newyork kékesszürke kikötője egyik amerikai útitárs mosolyogva kérdi tőlem: „No, de felhőkarcoló, az talán még sincs Magyarországon?”

„Van” — feleltem — „nekünk is van felhőkarcolónk. Csak-

hogy odaát igen mélyen járnak a mi felhőink, könnyű ott a pallér dolga! Olyan mélyen járnak a magyar felhők most, hogy házaink ötvennyolc acélemelet nélkül is elérik őket. Felhőt karcol az én hazámban a zsellér rothadt szalmafedele is.”

S vihar szárnyán ide is eljöttek im egünk, sorsunk barna hírnökei, csonkuló, halkuló mondatokban gomolyognak a mámoros Broadwayn, a tömött East-Enden, Pennsylvania kintin-jaiban, a clevelandi hangversenyteremben. Ott borong, oda roskad a Subway magányos sarkába, néptelenedő külvárosi állomások körül. Nem múlik el, mint a könny, nem lehet, mint ezt, kilökní a szemből, nincs vége, rendeltetése, mint a gondolatnak. Marad, mint maraü a szemhéj, amikor már könnynek, gondolatnak vége.

II.

100:1000.

Az első fontos magyar szám Amerikában a legnagyobb csapást foglalja magában, amely nemzetünket Mohácson és Trianonon kívül valaha érte. A magyar sors itt oly tragikus tömörségben jelentkezik, hogy azt hinné az ember, nagy költő és nagy matematikus: egy Bolyai s egy Madách fogtak össze, ragadták ki ezt a számot végtelen számsorokból, legyőzött értékeink kifejezésére. *Minden századik amerikai polgár, de csak minden ezredik amerikai farmer magyar származású.* Az agrár Magyarország, ezeréves földművelés országa közel másfél-millió, legnagyobbbrészt felnött és túlnyomó részben falusi lakosát küldte el az újvilágba, anélkül, hogy magyar agrárreteget tudott volna ott teremteni. Nem számolva 7000, szétszórtan s többnyire félreeső vidékeken gazdálkodó magyar származású farmert, az amerikai farmernépesség összetételében semmiféle nyoma nincs annak, hogy ai legrégibb óvilági agrárállamok egyike, amely egy acre-en jóval több búzát, kukoricát, vagy tejet termel, mint az Egyesült-Államok, másfél millió lelket engedett át Amerikának. Az átmunkált szántóföldnek, kipróbált módszereinek, viharedzett empirizmusának, 130 év óta dolgozó mező-

gazdasági főiskoláinak, kilencvenéves mezőgazdasági szervezeteinek nem volt meg az átütő erejük, hogy Nagy-Magyarország lakosságának egy tizenketted részét Amerikában, az őt saját'lag megillető természetes érvényesüléshez segítsék. Hogy magától értetődő nemzetgazdasági fajsúlya megfeleljen a német gyarmatosok („Pennsylvania-Dutch” Wisconsin) és az észak-európai bevándorlók közigazdasági jelentőségének Amerika életében.

III.

A magyar bevándorlás mezőgazdasági értéke.

A Skandináv-félszigeten, Svájcban vagy a Rajna mentén oly területeken, ahol szakavatott hagyományok és párás, enyhe éghajlat kedveznek szorgalmának, van persze jobban gazdálkodó farmer is, mint amilyen a történelmétől s aszálytól szorongatott magyar kisbirtokos. Mégis, még ebben a kategóriában is a Dunántúl némely vidéke az európai kisüzem javához számítható. Béreseink és nagyüzemi akkordmunkásaink minősített munkaképessége azonban nem csak eléri, hanem gyakran felülmúlja Nyugateurópa legjobb nagyüzemi munkásait. Nagyüzemeink jelentékeny része, állandó munkásai számára lehetővé teszi, hogy alaposan kitanulják a legkülönbözőbb üzemágakat; az előirányzat tervszerűségét, az üzem gyorsabb alkalmazkodását, az erkölcsi értékeknek, mint aminő a takarékoság, az önruralom stb. gazdasági előnyeit, nap-nap után érdekes példák világítják meg előttük.

Nem tekintve a nevelő hatást, amely átlag minden belterjes nagyüzemnek előnye, a magyar nagyüzem még Amerikában különösen értékesíthető, szemléltető oktatást is ad munkásainak, ami a *váratlan* mezőgazdasági eseményekkel szemben való magatartást és tájékozódást illeti. A *hired man* a belterjes magyar nagyüzemben rendszerint önállóbb, mint szaktársa Kelet Elbiában, Pomerániában vagy valamely angol nagyfarmon. A magyar béres *amerikaibb*, mint az utóbbiak, mert a munkásnak a mi üzemeinkben oly életkörülmények s oly viszonyok kö-

zött kell eligazodnia, amelyek sokkal változatosabbak és sokkal meglepőbben következnek be, mint Észak- és Kelet-Európa nagyüzemes vidékein. A magyar üzemvezetésben gyakran a gyors, precedens nélküli elhatározás, tehát a művészi ösztön kerekedik a tudományosan kifogástalan fölé. Ezért aztán a munkás önállóbb, bátrabb, úttörésre, településre) alkalmasabb, mint az észak- és nyugateurópai tipizált üzemszabályok még oly pontosan betanított végrehajtója. A magyar paraszt különös tehetsége üzemi rögtönzésekhez a hadtápterületen tűnt különösen szembe, még egyébként nagyon kritikus német hadtáptisztek is szívesen elősmerték e tekintetben a magyar parasztfiú nagyobb találékonyságát, ügyességét rögtönzött építkezések és kisegítő megoldások körül. A magyar katona számára ugyanis nem jelentett szédületes új feladatkört, nem jelentett lélektani túlkövetelést, ha fontos, szállítási, ellátási vagy építési munkálatokkal bízták meg, hogy azokat saját belátása szerint az éppen rendelkezésre álló anyagból és erővel hajtsa végre. Hiszen Fogarastól a Fertőig barakképítés volt mindig, ezer éven át a magyar gazda (élete). Sajátos amerikai többletet jelentett volna a mi béreseink majdnem általános jártassága mezőgazdasági gépek kezelésében is. Cselédeim Tuladunán már huszonöt évvel ezelőtt kezeltek chicagói aratógépeket; gőzekén, traktoron, cséplőszekrényen, kisvasúton évtizedek óta dolgozik és figyelmesen szemmel tartja műszaki gondozásukat is a serényen foglalkozó parasztnép. Ha ily földműves kivándorló még angolul is tudott volna, azt kellett volna hinni, hogy külön amerikai életiskolát végzett, mielőtt oda kivándorolt.

Ebből az következett volna, hogy a magyar kivándorló az angol, holland, skandináv, német kivándorlóval egy rangban az erdőirtás és prairie-telepítés gárdaezredeihez tartozik, vagy legalább is, hogy az amerikai magyar és az amerikai magyar farmer közti arány 100 : 50.

Mi történt azonban a valóságban? A magyar emigráció tetőpontján, az 1906-7-i amerikai pénzügyi évben 60.000 törzsökös magyar kivándorló (nem számítva tehát magyarországi tótot és román) szállt partra az Egyesült-Államokban, ezek közül 42.000 paraszt- és földmunkás. E 42.000-ból 18.000 Pennsylvania bá-

nyáiba megy s itt tanult európai földmunkásból tanulatlan amerikai bányamunkássá süllyed. Sajátlagos értéküket elveszítik, számokká válnak, melyeknek gazdaságilag csak tömegük s igénytelenségük ad jelentőséget.

Alig volt amerikai, aki sejtette, hogy az anthracit-porban a Távols-Nyugat legderekből pionírjai, nem éhes kulik s nem csavargó mexikóiak: magyarok! — tűnnek el örökre. Ugyanebben az évben, midőn egyedül Pennsylvania bányái 18.000 magyart nyeltek el, Kalifornia 35.000 bevándorlója közül csak 64 volt magyar, s egyetlenegy se jutott el Florida arany partjaihoz, egyetlenegy se a fehér főváros napsugaras környékére, hol egykor George Washington élt Hunting Creekben falusi táblabíróként, mint a mi öreg uraink dunántúli kúriáikban; Nevadába se jutott el egyetlen magyar birkapásztor se, Északkarolinába egyetlen bácskai kukoricaharmados, egy kendervágó se, a bonyhádi paraszt nem vásárolt tehenet Wisconsinban s további tizen-négy agrárállam egymillió négyzetmérföldnyi területén e példa-kepp kiragadott esztendőben mindössze 114 magyar telepedett le.

IV.

„Children are less apt and teachers less efficient.”

Az 1924 május 15-ike óta érvényben lévő kvóta értelmében már csak 2 százaléka az 1890-iki census szerint jelenlévő lakosságnak (évenként tehát 473 magyar) vándorolhat be, szemben az, 1910-iki lakosság 3 százalékaival (5747 magyar), amennyi az előző törvény szerint még bevándorolhatott volt. Ezzel az amerikai magyarság sorsa meg is van pecsételve. A fiatalabb nemzedék alig-alig törődik a régi hazához vezető szellemi vonatkozásokkal. Persze itt nagy hatása van a sértő általánosításnak, mely, sajnos, mértékadó helyen is erősen dívik. Ám a hagyományoktól való hirtelen elszakadás ritkán hoz létre igazi értékeket; többnyire félműveltség és erkölcsi sekélyesség okozója lesz.

Kivándorlásunk tetőpontja egybeesik az európai kivándorlás

hatalmas eltolódásával; ebben az időszakban lépett az angol-germán kivándorlás helyébe a keleteurópai, mely ami a kultúrát s az idegeket illeti, az amerikai törzslakosságtól több, mint idegen. Az *európai* kivándorlási központ ez áthelyezéséből a *magyar* kivándorló tulajdonságait illetőleg egészen hamis következtetéseket vontak le odaát.

Sajnos, még közömbösek, még előkelő idegenek is résztvettek az általánosítás kiépítésében. Csak e napokban hallottam H. A. L. Fisher volt angol közoktatásügyi minisztertől, hogy amerikai útja legfontosabb pedagógiai tapasztalatai között sajnálkozva emeli ki a kivándorlási középpontnak Antwerpenből „Budapesttől délre” való eltolódását. Utóbb világosan kitetszett, hogy a magyar főváros megnevezésével hangsúlyozni kívánta népünk, valamint Dél- és Kelet-Európa elhatározó részét az „amerikai tanárok és tanítványaik csökkenő képességeiben”. Az angol exminiszter téves információit azzal az ellenérvvel igyekeztem meggyengíteni, hogy az angol agrárlakosság — az írekről nem is szólva, — aligha bocsájtott az amerikai mezőgazdaság rendelkezésére oly nagy százalék szakképzett, értelmes és sokoldalú mezőgazdasági munkaerőt, mint a magyar. Bizonyos, hogy exportáltunk mulasztásokat is. De a nyugathoz képest nagy analfabétaszázalékunk a népiskolai növendékanyagban, melyről Fisher exminiszter beszél, már nem mutatkozik. A természetes ész, az okos szemek s az egyenes gerinc százalékáért pedig Magyarország szívesen vállal felelősséget. Ami az erkölcs i< hanyatlás százalékát illeti, elég talán, ha a legmagyarabb városra, Clevelandra hivatkozunk, amelyben a gyilkosok százaléka nem sokkal nagyobb, mint Washingtonban (100.000 lakosra esett gyilkos 1923-ban Clevelandban 18.1, Washingtonban 15.4, Columbusban 15.6, Sacramentóban 16.3, St. Louisban 26.1, New Oiieansban 29.9, Memphisben 65.0). Newyork állam börtönügyi bizottságának 1922-i jelentése szerint 3432 fogoly közül 733 (21.3%) idegen és 1035 (30.1%) külföldi születésű. Az idegen bűnösök között 36.5% olasz, 18.5% orosz, 8.4% osztrák és 5% lengyel, a magyarok százaléka elenyésző. Newyork állam Auburn, Clinton és Sing-Sing fegyházaiban 1915-23 között az Olaszországban született lakosság 0.8 ezreléke, az Ausztriában

születettek 0.576 ezreléke, a román születésűek 0.332 ezreléke, az angol születésűek 0.2 ezreléke és a magyarországi születésűek 0.176 ezreléke (a külföldi születésűeknek átlagosan 0.38 ezreléke) töltött ki (büntetést).

Úgy látszik: Budapest beállítása a szellemi és erkölcsi hanyatlás bevándorlási középpontjába csupán földrajzi felületeséget jelent. E pontban a béketárgyalások feljogosítanak bennünket bizonyos óvatosságra. Mennyivel közelebb jutott volna Anglia közelkeleti céljaihoz, ha Lloyd George oly jó geográfus lett volna, mint amilyen jó hadvezér volt Foch tábornok!

V.

S az amerikaiak?

A sárgákat kizárták. A fekete munkástömeg megindult lassan az ipari centrumok felé. A mezőgazdasági telepítés kérdése tehát chicagói gépek és Johnson-Bill ellenére is keserű, vagy legjobb esetben savanyú kényszerűséggel előtérbe lép. A támadt úr egy részét értékes fehér agrárnépességgel sehogy se lehetne kitölteni, mert hiszen a kaukázusi faj a trópusoknak se mocsarait, se forrását, sem pedig a sárga kertész túlóráit és igénytelenségét nem állja. Ám Dél és Nyugat sok vidékén, hol bátor körültekintésre és eleven értelemre van szükség, most nyilvánvalóvá lett, hogy minőségi teljesítmények a mezőgazdaságban is csak minőségi munkától várhatók és szakmatanultság híján nem biztosíthatók tartósan. A mezőgazdaság mexikóiakkal és kulikkal csak olyan üzlet, mint minden más üzlet.

S ez nem jól van így, ez nem maradhat így. Ha nincs a mezőgazdaságnak gazdaságfölötti értéktöbblete, ha nem gyökérköti az altalajhoz, csak korhadó facölöp: — akkor az amerikai nagyipar nyersanyag-bőségével és finom ökonómájával megbirkózni nem lesz ereje. Gazdalélek és falusi erkölcs nélkül két évtized alatt elpusztulnak a farmok. Józan eszű ember azért, hogy az ingatlan törzsökösség biztonsága nélkül a chicagói kon-

junktúra dobálja ide-oda, nem fog egy elhagyatott fabarakkban 2000 mértfölddel Chicagótól nyugatra tartósan megmaradni.

Európai értelemben vett üzemvezetésre, állandó gazdálkodásra kellene már az Unió mezőgazdaságának berendezkednie, ehhez pedig most az európai nagyüzemek egykor kivándorolt skilled labourer-jeire volna szükség, akikkel az elmúlt huszonöt évben Amerika úgy bánt, mint a szalmával, mely a távol Nyugaton már csak eltüzelésre jó. Átlátják ezt most már a Japan Exclusion League vezetéi is s e körökben azt mondták nekem, hogy a Sacramento völgyét nagygyá és boldoggá tehetné volna az egykor bevándorolt magyarok most ecsetelt gazdái kiválósága.

Ezzel szemben Mr. Albert Johnson, a washingtoni kongresszus bevándorlási bizottságának elnöke úgy nyilatkozott előttem, hogy magasabb nemzeti szempontok nem engedik meg a törvényben megszabott kvóta áttörését egyetlen ponton sem, akár dánokról vagy svájciakról, akár magyarokról volna szó.

Mr. Johnson nem beszélt arról a másfélmillió honfitársunkról, aki már nem okoz fejtörést a kivándorlási bizottságnak, mert már odakünn van. Minthogy e kivándorlók túlnyomó része a legjobb férfikorban, családtalanul vándorolt ki, nyugodtan állíthatjuk, hogy legalább félmillió farmer s ugyanannyi szakmatanult farm-munkás nyomtalanul alámerült az elveszett magyarság e számjegyében. Ha az anthracit, az acél és az East-End-lebujok ügynökei nem ragadták volna meg már a kikötőben ezt a milliót és ki nem szolgáltatták volna áruszerűen az idegen industrializmusnak, ha ennek a mezőgazdaságilag nagyértékű milliónak útiköltséget adtak volna a nyugati agrárállamokba és előleget a kezdéshez, akkor ez a millió magyar gazda Amerikában kifejtette volna gazdái jelességét ahelyett, hogy napszámosul az ipartelepeken elmerüljön. Talán ez a millió — egy tizenharmada az Egyesült-Államok összes mezőgazdasági termelőinek — arra lett volna hivatott, hogy a mezőgazdasági összeomlás gazdasági veszedelmét s az *empty spaces* (az üres nyugati partvidék) politikai veszedelmét ellensúlyozza.

VI.

A megfordított patkó.

Midőn egykor Rákóczi Ferenc, a legyőzött hős, a honi rög legnagyobb emigránsa száműzetésbe ment, a nép azzal a legendával kísérte, hogy lovára visszajáról verték fel a patkót: a patkó jelzi a visszatérés útját.

E megfordított patkó volt szimbóluma a háború kitöréséig a mi kivándorlási politikánknak. Az amerikai kivándorló vezértelen, gyökértelen, barakkszerű helyzete és Magyarország, mint végcél, ez volt államunk természetes érdeke 1914-ig. A háború lávafolyamában az amerikai magyarságnak ez a vezértelen, gyökértelen, barakkszerű állapota megmerevedett s ugyanakkor kikapcsolódott a magyar részen szem előtt tartott végcél, hogy a kivándorlók előbb-utóbb visszatérjenek. Ettől a perctől kezdve a magyar település rendszertelenségének már csak társadalmi és gazdasági árnyoldalai voltak homloktérben s a hazafias fénypontok nem érvényesülhettek. Meg akartuk tartani a mieinket, de csak hazátlanokká tettük őket. Valóban, nincs egyetlen rétege sem az európai kivándorlóknak, amelyet Amerikában annyira félreismertek s oly kevésbé gazdaságos módon használtak volna fel. *Európa legelső farmmunkásai* züllöttek, kiszípolyozottan száz-ezrével lettek Chicago és Philadelphia utolsó napszámosai, várományosai a hamaros öregségnek s a korai pusztulásnak.

VII.

A magyar Ábel.

Hiába keresi most már az aggódó Kalifornia, a Mississippi dús völgye a magyar Ábelt. Pennsylvania és Illinois, Newyork és Ohio, amelyek parasztsontjaikon gazdagodtak meg, nem tudnak már semmit róla.

Magyar nem szállít hizott borjút, magyar nem visz Berkshire-t a chicagói Stock Yards barna fahídjára. Sem az éjjel-napnál dolgozó mammut-elevátorokon, sem Minneapolis álmat-

lan malmaiban, amelyekkel még egy Don Quijote se mert szembeszállni, sem a hűtőházakban, hol gyümölcs-csekket kapni, sem a Corn-Belt aransárga kukoricamezőin, amelyeket végtelen disznósordák legelnek és taposnak, sem a napsugaras floridai narancs-ültetvényeken, sem a háromszor termő, meleg Kaliforniában: sehol se hallatszik magyar szó, magyaldal. Arizona öntöző-művei, az egyetemek kísérleti földjei, a Big Five vágóhidjai, alig hallották hírét ezeréves paraszti becsületünknek. Fakó arccal ül mellettem a magyar paraszt a bányába rohanó vagonettben. Szeme tükrén hajó siklik el, de mindég egyazon irányban, soha vissza nem térve. Ennek a bányamunkásnak halhatatlan parasztlelke van. A krumplikapáló, a kaszárató taglejtésével dolgozik odalent is a nagyszerűen gazdag Mr. Taylor nem kis bosszúságára. A paraszt, aki nem lehet az.

* * *

Ha az ember kiér az amerikai városok határába, különös szemétdombra akad, amilyent nem látni Európában. Eldobott gép és szerszám, óriási területek tele ócskavassal és acélroncsokkal. Mindez tegnap szerszám és gép volt még. Bizonyosan itt, e kocsivázak, e kerekek alatt fekszik valahol a magyar patkó is, amelyet egykor megfordítva vertek fel az ország kovácsai.

Sierra-füst

1924 decemberében hárman ültünk a kis hegyi vasúton, mely a Csendes-Óceán pálmakertjeiből néhány óra alatt fel-döcög a Sierra Nevada gleccsereihez. A két útitárs két gondosan borotvált, előkelő magatartású ősz gentleman, kik baráti módra mosolyogva egymás szemébe, közös emlékeket elevenítettek fel s egymás anekdotáin nevettek. E gentlemanek közül az egyik a vasúttársaság elnökgazgatója volt, a másik a kalauz. A langymeleg Merced-völgy meghűsül, ahogy emelkedik, ködcsomók és felhők úszkálnak ide s oda, mintha futárszolgálatot teljesítenének az óceán és a havasok közt.

Négyezer láb magasságban kimustrált vágón áll a sínek és a leszakadó sziklák közt. Ez volna az állomási épület... De íme: az állomásnak személyforgalma is van. A yosemitei havasi gőzfűrés, a Yosemite Lumber Co. Incline-California két munkása száll be hozzánk. Két magas, karcsú, szőke fiatalember. Ezek most négy hétre szabadságra mennek. S mielőtt leutaznak San-Franciscoba, előbb két napig gyönyörködni akarnak a Yosemite Canyonjaiban. Elnézem a szép szál két fiút. Dupla keménygallért, sötét nyakkendőt, sötétkék ruhát, szürke bricseszt viselnek. Mosolyogva nyújtóznak el a fényezett fapadon, őseik német bevándorlók lehettek, mint névjegyükről látom. Mert névjegyét cserélünk a két favágóval. A. Martin Lange áll az egyik névjegyén, a másikon Robert Ludwig, így hívják az új utasokat. Eszembe jutnak — fejsze a vállukon — az öreg favágók, amint szakadt ruhájukban esténként kijönnek a gemenci erdőből, miután ölbe rakták a dunai ártér puhafáját. Boldogult apám jut eszembe, aki a hintót, mely a tanyáról este a városba vitt bennünket, mindig megállította, hogy felvegye a fáradt favágókat.

Mr. Lange viszi a szót, de nem kotnyeles módra, hanem üde érdeklődéssel. Pontosán tudja, merre van Magyarország s mi lett sorsa. Matróz volt a háború utolsó évében és nagy világot látott az amerikai hadihajón. „Jövőre”, — mondja M. Lange, — „talán félre tudunk tenni Bob barátommal annyit, hogy kétszer négy hétre hagyjuk abba a munkát. Már nagyon szeretnők Európát látni.” „De Budapestet el ne kerülje ám!” „Ha csak szerét ejthetjük, uram, megkeressük önt”, — mondja a favágó.

„Odafönt a gőzfűrészen — veszi át a szót Mr. Ludwig, — nagyon szeretik a magyarokat. Az őszön ment el tőlünk Mr. Potmacher és Vince Bednar, ez két magyar volt. ők este mindig jókedvűek voltak, magyar nótákat énekeltek, mi köréjük ültünk, hallgattuk őket, csak az olaszok nem figyeltek oda, azok veszekedtek, feleseltek.” „Mr. Potmachernek hívták? Ez német név, nem magyar. Bizonyos ön abban, hogy magyar volt s magyarul énekelt?” „Hogyne. Még a háború előtt jött ki Dél-Magyarországból, a Bánatból.” így mondta Mr. Ludvig: „from the Bánat.” Nem javítottam ki. Talán igazza is van ennek a furcsa kiejtésnek.

Mr. Potmacher . . . Kijön a bánáti sváb tizenhárom évvel ezelőtt is fát fűrészel a Sierrán. Közben a Bánátot idegen ország cipeli el. A származás idegensége mellé odatelepszik a politikai kötelék idegensége. S im a bánáti sváb esténként harmonikával kíséri Mr. Vince Bednárt, mikor ez magyar nótát énekel a bábmész favágóknak.

„Hanem tudja-e ön, — szólal meg Mr. Lange nagy örömmel, mint, amikor jó embernek kedves figyelemre nyílik alkalma, — tudja-e ön, hogy a magyar gulyás a gőzfűrész népének legkedvesebb étele? Akármilyen mást főztek: volt, akinek ízlett, volt, aki immel-ámmal ette. Bob két hónapig szakács volt, ő tudja. A mexikói munkások csak olyan szívesen ették, mint a kaliforniaiak. Még a rátartós azték boss is gondosan kimártotta tányérvját, mikor gulyás került bele. A gulyás mindenkit jókedvre hangolt, öröm volt nézni, amikor egyik is, másik is, miközben ette, önkénytelenül igent bólintott fejével, mint amikor helybenhagynak valamit.”

„Hungarian Gollash! Nemcsak ebben a gőzfűrészben, de

mindenütt a nyugatamerikai gőzfűrészekben a munkások kedvelt eledele.”

„A gőzfűrészekben? — szolt közbe az öreg kalauz. — Nemcsak a gőzfűrészekben. Az útkaparóknál, a vízműveknél, a bányákban, az öntödékben, a vasutasok közt, mindenütt Amerikában, ahol munkások vannak, a Hungarian Gollasht szeretik legjobban. A legeldugottabb műhely körül, isten háta mögötti kantinekban láthatja ön, amint hetenkint kifuvározzák a használt konzervdobozok ezreit, rajtuk a felírás: „Hungarian Gollash”. Vékony füstcsík tűnt fel a Yosemite Lumber gőzfűrész felől, mikor a vasút a kötélpályával egy magasságba ért. „Aligha ma is nem Gollasht főznek ott”, — szolt Mr. Lange rám mosolyogva. Hanem én nem tudtam mosolyogni. A Hungarian Gollashhoz, Amerika legnépszerűbb eledeléhez, mely, hústermelő gazdáinkat, konzerviparunkat egyszerre tengerentúli piachoz, világgközi jelentőséghez juttatta volna, a húst Argentina marhája, íi paprikát Spanyolország szállítja., A mi hazánk ehhez az üzlethez csak a nevét adja. Ha értettünk volna hozzá, hogy népszerűvé tegyük a Magyarországon, gyártott „igazi magyar” gulyást, ha tudtunk volna amerikai hangulatot kelteni mellette, ha reggelünk nem kezdődne és esténk nem végződne a saját értékeink lenézésével, ma bizony Csepel, Kecskemét, Dombóvár konzervjeit fogyasztaná milliószámra Amerika népe. Több millió amerikai munkás egyszer a héten magyar koszton élne.

Mi nem bízunk magunkban, nincs szívünk, hitünk, elnézésünk egymás iránt. Alig van a világnak szegényebb, fukarabb kivándorló népe, mint az olasz. S im az olasz kivándorló mégis megköveteli, hogy olasz sajtot küldjenek utána: 1923-ban az Egyesült-Államok 20 millió font sajtot importált Olaszországból. Az olasz kivándorló olasz makarónit sürget odakünn s lám Olaszország 160.000 mm. makarónit exportál évente: túlnyomóan emigrált cigánynepe után. A washingtoni földművelési minisztérium tejgazdasági osztályfőnökétől hallottam, hogy az Unió: 17 millió dollár ára sajtot visz be évente s hogy a bevétel túlnyomó részét a bevándorlók ragaszkodása magyarázza az óhazái ízekhez. Parmezánt kér kantinejában az olasz, eidamit a holland, — de hol a magyar a másfélmillió közt, ki Döry-sajtot,

vagy, míg Liptó a miénk volt, lipitói túrót sürgetett volna East-End boltosánál? Pedig a nyiszlett kis japáni kuli, — akkora a sárga fejecskéje, mint egy magyar ököl, — Kalifornia naptól és gyűlölettől izzó levegőjében is honi konyhát kíván: hajószám hozzák utána kedvelt japán halait. . .

A magyar, az nem. Ezerhatszáz évvel vissza kell mennünk, amíg olyan kivándorlóra akadunk e földön, ki állhatatosan megkívánta idegenben is a maga otthoni holmiját. 301-ben Kr. u. Diocletianus vámtarifája már szerémségi szöttesek kelet felé menő kiviteléről intézkedik, mitrovicai vándorok szerezték meg e piacot otthonuknak. S a vaserélyű Róma bizony ideküldette hozzánk légionáriusai után az otthon megszokott halkonzerveket. Cartagenából a garum sociumot. Antibesből a muriat . . . Csak a mi kivándorlóink, korcsmaik, kantiinjaik nem követelik, nem erőszakolják ki a honi ízeiket, a honi ízlest odakünn. Itthon fanyar mosolyt, itt henyé biráskodást, itt az idegen túlbecsülését nevelték bele: — csoda-e, ha odakünn — míg a prohibíció el nem szedte előle a palackot, — még Szekszárd s Badacsony vándora is Chiantival kvaterkázott?

Mintha más világból, valamely divatjamúlt századból írná le Korizmics László — pedig csak 1867-ben írta le, — miképp igyekezett a külföld magyarságának néhány nemes különködője odakünn piacot teremteni jeles borainknak. „Még élő hazánkfiak közül, — írja, — első helyen említem fel Schwarzert, ki mint bécsi nagykereskedő, tömérdek munka, fáradság és költséggel borainkat nemcsak Európa minden fontosabb piacán, de Amerikában is vas kitartással ismertette meg. Az öreg úr egész élete borügyünké volt s hogy újra, nem varázsolhatjuk fiatallá, igen nagy kár. Még most is csupa tűz és lelkesedés, ha borainkról szól...” „Nagy érdemmel bír borainknak a világgali megismertése körül a pesti Jálícs-féle cég is ... E ház működése is kiterjed Európa nevezetesebb helyeire, sőt újabb időben Amerika piaci is elláttatnak magyar borokkal pincéjéből. Megnyugvással tekinthetünk e ház eszközeinek maradandóságára . . .” „Diósi Márton hazánkfiának Londonban főérdeme abból áll, hogy jobbféle borainkat az angolokkal vas-kitartás, következetesség és jó kezelés mellett több éven keresztül sikerrel ismerteti.” „Legtöbb ered-

ményt a Londonban foglalkozó Greger Miksa hazánkfia érte el. Ezen tüzelkű s fáradhatatlan borapostol alig 6 év előtt kezdte londoni üzletét, tisztán magyar borokkal s ma már hat-hétezer akót értékesít ott üvegbeni eladás által . . . Ő ma már a magyar borokra nézve az angol királyi udvarnak is szállítója . . .”

Csakhogy hol maradt ez úttörők mögül a világpiacot meghódító és megtartó tömeg? Hol az elszéledt magyarság szívós támogatása? Miközben Mr. Lange a Hungarian Gollasht dicsérte, Haraszthy őrnagyra gondoltam, ki a kaliforniai homokra magyar szőlővesszőt hozott. „Sárfehér”, ez a név még ma is benn van a kaliforniai állami szőlészet fajta-jegyzékében. De mikor ezt a nevet a szőlészeti szakfelügyelőnek Oaklandban örvendezve megmutattam, annak ugyan , sejtelve sem volt már, hogy Sárfehér magyar szó.

Mi pionérjainkat cserben hagyjuk, mi mulatunk vezéreink kudarcán, mi hasonfekve szidjuk a kormányt s mindent felülről igénylünk és követelünk. A gyanú kopóit hajtjuk érdem s érték után s ha valaki értünk akar valamit, menten begyulladunk, hogy talán tőlünk akar valamit. Értékeink nehéz aranya ismeretlenül kallódik el a múlt idők pora alatt.

„Hungarian Gollash.” *Magyarország , Történeté*-ben írja Szálla y László:

„A fölkeltek magyarok Tentorum Regnije, az Ország Sátora, melyben a fölkelők szövetséggé alakultak, a sátor, melyben Ónodnál a felzúdult rendek Rakovszkyt s Okolicsányit összevagdalták, az a sátor, melyben I. Józsefet „Eb ura fakó! József császár többé nem királyunk!” kiáltással trónjától megfosztották, az a sátor bécsi szabó által készítettett. . .”

... Mr. Lange valami adomába kezdett, mert észrevette segett kedvemet. Én a széles ablakon az eltűnő füstkarika után néztem. Gulyást főznek a Sierrán.

Amerika állatai

I.

Az eldöntetlen rangsor.

Amikor a száztonnás „Santa Maria” s rajta a génuai felfedező Amerikába ért, az Egyesült-Államok kereken 8 milló négyzetkilométer szárazföldjén kevéssel több indiánus élt, mint ma. A nagyobb magyar vármegyéknek, Bácsbodrognak, Torontálnak, vagy Biharnak egyenként volt annyi lakosa, mint Kolumbus idején az Egyesült-Államoknak.

A még fel nem fedezett világrész az állatot uralta. Vízen és földön rajzottak a madármilliárdok, elsötétítették az eget. Gazdátlan, bozontos bölénycsordák vágattak vadul prairien és erdön keresztül; ezek ím sohase fogják megösmerni az iga aláztatát s óriás tüdejükbe sohase jut az istállók ammoniak-szaga. Az órák tuskóit bosszúsán lökve ide-oda, fókák milliói henteregtek a lakatlan partokon. E lomha őrszemeknek volt hivatásuk, hogy az álmatag hazát fürge betolakodóktól megóvják. Okosan és lustán tekintettek minden világtájék felé, kelő és szálló csillagok után, át Európára s az aranypartokon Nippon kék párája iránt, őrzői voltak a biztosítottnak, a kényelmesnek, ellenségei minden változásnak és tevékenységnek, szélesen és kövéren napfürdőztek a holnapi New-Amsterdam mocsarában, a sziklákon, melyeket egykor lebontani, a fővenyes partokon, melyeket egykor erdősíteni fognak. Mint fontoskodó hivatalnokok, pihenni látszottak mások fáradságos munkája után. Esetlenül vetették magukat a sós vízbe, mint lecsúszó jégtablák, melyek megállani nem tudnak.

Ford és Mac Cormick traktorai helyett prairie-kutyák túrták

fel a szűz talajt. Gyümölcsszüretéről a medve gondoskodott; a sakál s a farkas várta még a távol nyugat kövér marhacsordáit és birkanyájit. A tavak kékjét, a koromfekete mocsarakat mint piszkos-szürke tollszőnyeg takarta vadludak és kacsák milliárdnyi raja. Az ötmillió vadászjegy még nem volt a nyomdában. Egyetlen lövés sem zavarta a csobogó sürgölődést a vízben s az ezerfejű költözés rekedt rikoltását.

Az őserdő visszhangot adott a lány madárdalnak, de még nem adott fát, melyből hegedű készülhetett. Irigység sziszegése, szerelem turbékolása, öregedő morgás töltötte meg a füsttelen levegőt. Hajszolt, csúszó-mászó, megsebzett hanghullámok, a megszámlálhatatlanok zümmögése, diadalmas és legyőzött üvöltés hallatszott, minden hang önmagáért, süketen a másik iránt. Még nem emelkedett fel a Metropolitan-operában a karmesteri pálca, mely egykor mind e hangot összefogja. S eljött a kék alkony és eljött a hó. A színek már jelenvoltak, csak még Whistler nem. Oly sírnivaló volt minden, de még nem volt, aki sírjon. Élt már a szúnyog, csak a láz nem élt még. Már jöttek a gondok, de az álmatlan éjszakák még nem. S volt öröm is már: de még nem született meg a mosoly.

Hanem a keselyű, fenn keringvén a Sierrákban unta már az egyhangú prédaízt. Miként a vidéki ember szidja a kisvárost, melyben élni kényszerül, úgy ócsárolta a keselyű mozdulatlan sorsának világrészét.

„E néhány rézbőrűnek” — jegyzé meg fitymálóan, — „még a szíve is vadízú”. „Csak egyszer” — sóhajtá közülük a Brillât Savarin, — „csak egyetlenegyszer ízlelhetném meg egy fehérnek szívét, hogy milyen ízű is az a Prometheus-szív?”

Majd eljő az is.

Az alaszakai indiánok a behavazott századok folyamán a rénszarvascsordák szimatját követték. Ha eljött a tél, a szarvasok délre vonultak, hol még találtak gyéren füvet s az indiánok engedelmesen követték őket oda. S mikor aztán visszatért a tavasz, újból útra keltek a karcsú állatok s reszkető inakkal vágattak az északi hazába. És az indiánok, hogy táplálékhoz, állatbőrhez jussanak, kénytelenek voltak az őszi ködökig az

északot tekinteni hazájuknak. Vad forgalom volt ez óriási területen keresztül, melynek határait az állatok szabták meg. Az embernek követnie kellett az állati helyválasztást. Az állat volt a vezető, az ember a szelídített. Abban az időben a chicagói Stock Yards még nem parancsolta magához a 4 millió vágómarhát.

A fordított viszony állat és ősember között enyhült lejjebb délen, hol ügyesség és barátságos magatartás átmenően helyhez köti a bölényt, anélkül, hogy az állatok jellegét és szokásait legkevésbé is képes volna megváltoztatni. A bölényt befogni nem lehetett soha, a barna óriás háziállat sohase volt. Ló, szarvasmarha, birka, sertés pedig nem élt azon a szárazföldön, amely Kolumbusra várt.

Az európai falusi otthon a háziállat révén válik ellátottá és biztossá. Az indián ősi otthonából a háziállat teljességgel hiányzott. Csupán két domesztikációs kísérlet vet derengő fényt minden majordvar közül e legkoldusabbra. Az egyik a kutyával való kísérlet volt. Őt választotta társául az indián a lesben álló világ ellen. Kezdetben a határok még bizonytalanok, elmosódottak voltak. Szelídített sakálok jártak a kutyák társaságában a wig-wamok körül, farkasokat fogtak be, hogy egyenértékű keresztező vért nyerjenek a kutyák számára. De lassankint széjjelváltak útjaik. A kutya egyre jobban hozzásimult az emberhez, a kunyhóhoz. Szemében megjelentek a hűség első csillagai. Átmenetet keres az emberi beszédhez, darabokra töri a vadság üvöltését: ugatni kezd. Elpártol a farkastól és a sakáltól: ő volt Amerika első opportunistája. Amikor a spanyol felfedezők hajóikat elhagyták, néma kutyák falkáival találkoztak. Ezek alighanem az óvatosak voltak — kik egykor a Pokolban Dante nemtetszését vonták magukra —: várták még, kié lesz a többség, hogy döntés után a kutyákkal ugathassanak, vagy a farkasokkal ordíthassanak. Még egy szelídítés sikerült az indiánoknak: az egyetlen baromfi, mely velök élt, a pulyka volt. 400 évvel később Texasban összeomlott a pulykavásár Thanksgiving napján; keserűen panaszkodtak délen a farmerek feleségei, végül is kénytelenek voltak a pulykatörzseket vadásztársaságoknak eladni. így került az indiánok baromfia vissza a vadonba.

E két kivétellel Amerika őslakója háziállat nélkül száll

szembe jungle-lel és prairievel. A rénszarvast követnie, a bölénynek hízelegnie kell. Fogalmak nem tartják féken képzeletét a vadállatok erejével és titkaival szemben. Karmokkal és agyarakkal szemközt nincs egyenértékű fegyvere. A fogalmat és a fegyvert lázalmok helyettesítik. Az indián elődeit, vérrokonait keresi a hatalmas őserdőben, mint Fifth Avenue Nagy-Britanniában. A jungle-állatoktól vezeti le származását, hogy jóindulatukat elhihesse. S az ember, a kutya és a pulyka kicsi társadalma fölött megjelenik az indiánfalu vad védőszentje: a *totem*. Az ember és az állat isteni küzdelme az elsőbségért a kutya elszakadásával, a hitvány baromfival, az állatisten babonájával kezdődik. Még reszkető távolban valahol messze-messze a küzdelem vége. Szüksős téli napokon magányosan és visszhangtalanul hallatszott a kutya ugatása s mögötte pörölt a pulyka, Amerika Chanteclerje.

II. Rekord.

A sebesség világrésze egykor beérte a föld leglassúbb közlekedési eszközeivel. Csupán siető folyók és pehelykönnyű canoek képviselték Cunardot és Mr. Fordot. A két Óceán közti forgalom oly kép bonyolódott le, hogy a rézbőrűek a parton hátukra vették a canoet, míg el nem érték a következő folyót. Nem foghattak be sem állatot, sem mozdonyt, maguknak kellett kengyelfutókká lenniök. A száz egynehány törzs, amely a későbbi Egyesült-Államok területének lakosságát alkotta, csak ritkán s szabálytalanul érintkezhetett egymással. Még oly nagy államok is, mint Mexikó és Peru, elpusztulhattak anélkül, hogy egymásról valaha is hallottak volna.

A felfedezés után az első lovat Spanyolországból hozták át, abból az anyagból, melynek Erdély is annyit köszönhetett. Bár a déli pampákon hamar elvadultak, mégis e fáradt lovak partraszállása viharos tengeri út után Amerika sorsában a legnagyobb

esemény marad, forradalmibb a telefontól, a kábeltől s a repülő géptől. Ugyanabban az időben, mikor a ló átjutott az Óceánon, mely Spanyolországot Mexikótól elválasztja, ugyanebben az időben egy király lova Csele patakját nem tudta átugorni, elbukott és beléveszett; ekkép találkozik az ifjú siker a vén balsorssal, nyeregben az egyik, iszap mélyén a másik.

Az új jövevényt lovaglásra és hajtásra használták, de túlnyomó részük elvadult. Hanem a határtalan síkságok megjavították vérmérsékletét és inait. Angol telivérrel nemesítve ebből a törzsből válik a gépkocsi pionírja, az amerikai ügető. Igába a hosszúszarvú spanyol ökröt fogták, ő vonta az ekét s a szekeret; ámde a paripa, a gyorslábú bajtárs győzte le a távol-ságot és tette lehetővé más erők megelőzését.

Csak egy évszázaddal ezelőtt kezdődött meg angol mintára a nehézkes ökrök helyettesítése igára tenyésztett angol lovakkal s utóbb Percheronnal.

Ám csakhamar nehéz próba várt a lóra. Egyre tágasabb lett a lakott terület s egyre fáradtabb az agyonhajszolt ló. A találatkony és a céltudatos telepes akadálytalanabban érvényesült, mint a régi hazában, a mesgyetlenül föltépett földrétegek nem előjogot tőrtek, hanem a rátermetnek kínálták magukat, mindez a mozgást fűtötte s hevítette a lendületet. Az ujjongó földet nemsokára sínek és országutak szelték át, Pennsylvania, Chicago és Detroit szén és vizes erejével, acélba és rézbe préselten a lóerők millióit termelte ki. A lovat legyőzték — így hitték az autógyárosok, földgázfűrészek és kaucsuktermelők. S az amerikai gépek a ló pótlására már nemcsak amerikai területet láttak el, már az óvilág is megjelent, mint szemérmes rendelő, Chicago acélja Szi-bériát s a délamerikai szűzföldeket is elárasztotta már.

Csakhogy nemsokára nyilvánvalóvá vált, hogy a gépi egyformaság nem pótolja hiánytalanul az élet simulékonyosságát. A farmok változó munkája, a kapálás, kaszálás, aratás, apró fuvarok és kertgazdaság továbbra is a ló dolga maradt. A kis farmerek is alkalmasabbnak találták a lótarast, mint a szövetkezeti motorhasználatot. Akármily olcsón gyártották, akármilyen olcsón adták az amerikai gépkocsit, az autógyártás ezüstlako-

dalmán tízmillióval több ló volt az Egyesült-Államokban, mint 25 évvel előbb.

Vasárnap pedig az előkelő és kapaszkodó nagyvárosi kiszáll autójából és elmegy a Riding Club-ökbe. Négy évvel ezelőtt Chicagóban nem volt több 500 úrlovasnál. Ma 8175 van. Washington környékének Potomac-on és Rock Creeken átvezető árnyékos erdei útja száz mértföldnyi távolságban lovasok vidámságát visszhangozza. Newyork közelében Westchester grófsága s Long Island farmjai nyújtanak a várostól megcsömörlött lovasembernek elragadó utakat és galoppteret, hol elfelejtheti a mamutvárost s a gépkocsik akadozó, végeszakadatlan sorait. Vadász-, póló- és versenylovak egy kisebb kör számára visszahozzák a gépelőtti ütem meleg eleganciáját. Ámde a luxuslónál fontosabb a nehéz Percheron az eke előtt. Detroitnak és Chicagónak nem, sikerült öt nélkülözhetővé tenni.

Csakhogymint minden, ami összefügg a farmmal, az igásló is a gazdasági örvény szélére jutott. Amíg a kövér legelők, a természetes kaszálók a kifogott lovat gond nélkül ellátták, addig nem kellett az állat ellenszolgáltatását szigorúan mérlegelni. De ma a ló ápolása és takarmányozása meghaladja az óvilági paritást. Ma üzemi válság forrása, hogy az igásló a farmok túlnyomó részén, csupán az elvétve található belterjes üzemeket s a kaliforniai éghajlatot véve ki, csak az év egy töredékében dolgozik. A földművelési minisztérium 1919-iki számításai szerint Wisconsin egy tejfarmján a négyhavi fő munkaidőben csak 29 teljes napon át használták a farmon lévő igáslovak teljes számát. További nyolc hónapon át a lovak teljes számban csak 6½ napon keresztül dolgoztak. Illinois egy farmján mind a 9 igásló egész esztendőben csak 6 teljes munkanapon volt egyszerre befogva. Nem a ló gyengébb munkája gátolja a gazdaságokban a kihasználást, hanem az időjárás, s még inkább az amerikai üzemszervezés külszerűsége és egyoldalúsága. A gépet, mely ez aiphibákat ki-egyenlítené, még nem találták fel. A *nemgazdaságos* fentartására még Amerikának sincsen Edisonja.

III. „Five meal meat fed men.”

Egy évvel előbb, mielőtt a királyi ló elvételte az ugrást a mohácsi pataknál, a mexicói Veracruzban partot ért az első szarvasmarhaszállítmány s a Texasmarha edzett, lassan fejlődő, durva típusa származott belőle. Sokáig éltek az állatok a prairieken és pampákon vad, rideg ösztönéletet, melybe emberi értelem csak lóhátról avatkozott, mikor a túlérlett mustraállatot öszszefogdosta. Csak az erőteljes angol, elsősorban a jól megfizetett Shorthorn hozta meg utóbb a finomabb küllemet s a tenyészcélok háromirányú tagolódását. Az eredeti törzsek adták a hosszúszarvú, csontos ökröt, melyet kezdetben a ló kémelésére igaztak, később az igásökröt az amerikai állattenyésztésből teljesen kiküszöbölték. Annál több lendülettel követték s önállósították azután a másik két irányt. A *beef-cattle* óangol tenyészetekre támaszkodott s tenyésztésében, hizlalásában a legnagyobb hústermelésre és legszaporább vágósúlyra törekedtek; a *dairy-cattle* hollandi törzsekből vette jellegét s a legbővebb tejhozam kiválasztásával javították. Az Egyesült-Államokban a marhaállomány jelenleg 65 millió darab, ebben a számban némi többségök van ai húsfajoknak. Bár a húsmarha száma teljes 44 százalékkal múlja felül az utána következő húsmarhatermelő országot, mégis az Unió 114 millió lakosa — ha a háborús évek erőltetett kivételétől eltekintünk — úgyszólván maradék nélkül elfogyasztja az ország egész hústermelését. 1921-ben az amerikai hústermelésnek csak 0.73 százalékát, 1922-ben csak 0.55 százalékát vitték külföldre s a háború előtti évek exportmennyisége hasonló volt.

De az önellátást is veszélyezteti két jelenség. Először is a termelő középpont egyre messzebb tolódik a fogyasztó középponttól: 1850-ben a termelő középpont még' Kentuckyben volt, jóval keletre Chicagótól, ma már Montanában, vagy Nyugat-Kansasban van. A hústermelés középpontja a népesség középpontjától már több mint ezer kilométerrel nyugatra fekszik. Oly távolság, mely a városok olcsó húsellátását annyival is inkább

megnehezíti, mert hiszen a birkatenyésztés középpontja még 380 kilométerrel nyugatibb. Igaz, hogy az amerikai húsfogyasztás felét ellátó sertés-tenyésztés sokkal közelebb van a népesség középpontjához, de még ez a távolság is 400 kilométer. A sovány marha tenyésztése a ranchokon is mértéktelenül megdrágult a háború óta. Az egykor félvadmódra, a természet kegyéből felnevelt ranchemarha tenyésztése ma élősúlykilogrammonként 60-70 aranyfillérbe kerül. Növekvő jólét válogatósá tette a piacot. Most már gyenge húst, kihizlalást és fiatal marhát kíván; míg 1918-ban a ranchok nyersebb marhájukat a farmmarha árain értékesítették, 1919-ben már csak ez árak $\frac{3}{4}$ -ét kapták érte, 1920-ban csak $\frac{2}{3}$ -át. A vén ranchemarhát, csakúgy mint a lefejt tehenet csak vontatottan lehet értékesíteniök. Az 1890-ben piacra került húsbirkáknak 75 százaléka volt 4-8 éves. 1924-ben az éven aluliak a vágóhídra kerülteknek már 80%-át tették. Nem csoda, hogy az Egyesült-Államok marhaállománya, valamint birkáinak száma 1890 óta csökkenőben van s hogy a disznóállomány is változatlan. Csupán a tejelő feliének száma mutat 25% növekedést.

IV.

Himnusz a tehénhez.

Amerika lakossága a zsírfogyasztás 38 százalékat tejtermékek formájában élvezi, 25 százalékat zsíros hús alakjában s csak 8.5 százalékat disznózsír alakjában. (A többi % növényzsírokra és pótanyagokra esik.) A fogyasztó évente több mint 3 milliárd dollárt fizet ki tejtermékekért, körülbelül 30 dollárt fejenként. Fogyasztási statisztikák kimutatják, hogy a felvett családok élelmiszeri kiadásai 20.7 százalékat tejtermékekre költötték s hogy a vásárolt tej 38 százalékat szállította az összes energiaegységeknek és 17.7 százalékat az elfogyasztott proteineknek. A tejfogyasztás a lélekszám megnövekedése mellett a háború kitörése óta fejenként 20 százalékkal emelkedett, ezenkívül az

évente 50 milliárd kg.-ot kitevő tejtermés lehetővé tette a vaj-fogyasztás 16%-os emelkedését 10 év alatt. Szellemesen erélyes propaganda az utcán és a népiskolában pozitív irányban egészíti ki a prohibíciós mozgalmat. Rőpirat és plakát, reflektorok, *sloganak* (szállóigék) népszerűsítik a tejtáplálék hasznosságának ismeretét; vers és dal ünnepli a tehenet, mint az ember jótevőjét, miként Carducci egykor az ökröt énekelte meg; a „tej-hetek”-ben propaganda-ünnepélyeket rendeznek az iskolában, a tanárok heti ticketet árúsítanak, mely mindennapi tejzussónára jogosít. Az amerikai igyekszik a fogyasztás statisztikai határait — mint a szűk mellkast — mesterségesen tágítani. Klasszikus példával szolgál éppen most a Távol Kelet; tabunak tekintett fogyasztó-kontingense az utóbbi években megingott, sok tekintetben kibővülőben van: Japán máris jelentékeny részét veszi át a kanadai vaj- és hústermelésnek s mi több, Kína is elkezd eaini.

V.

Nem kívánatos elzsírosodás.

Az a körülmény, hogy Amerika a zsírt szívesebben fogyasztja, ha az nem disznózsír formájában jelentkezik, időnkint óriási zsírfölösleget idéz elő az amerikai sertéspiacon. Európa küldte Amerikának a disznót s Amerika viszonzásul elküldte az óvilágban ismeretlen kukoricát. A disznózsír két tényezője így találkozott első ízben az óceánon. De a disznó, kezdve a vörösszínű spanyol őspanyagon, a soknyelvű bevándorlásnak megfelelően sokféle marad; még Sir Robert Peel tenyésztő-kiválósága Angliában és George Washingtoné Amerikában sem volt képes határozott tenyésztő-irányt kiépíteni s így az anyagban sok minden nyers és kiegyenlítetlen maradt, nyomot hagyott a tarka eredet s a kezdet mostohasága. Midőn aztán az jangol szellem, a gyorsan növekvő jólét a későn bevándoroltak ízlését is áthatotta s a disznózsírfogyasztást visszaszorította, Amerika állománya még széltében megőrizte a nem-angol, nemhúsos disznó típusát s a kukoricaföldek pazarló feltakarmányo-

zásának hizlaló-eredményeül: a zsírtermelés bőségét. Ilykép túltermelés 9.8 százalékát, de a disznózsírprodukción 32 százalékát és hússertés közt az utóbbi években 100 kg.-ként 2-4 aranykorona különbözetet mutatott a hússertés javára. A disznóhús-terjmelés 9.8 százalékát, de a disznózsírprodukción 32 százalékát exportálták az utolsó 15 évben.

A sertéstermékek világgpiacán az Egyesült-Államok uralkodik óriási kukorica-bősége következtében. De már csak a sertéstermékek piacán. Nagy-Britannia marhahús-, birkahús- és tejtermék-keresletére az Egyesült-Államok már nem tud válaszolni.

VI.

Az eltévedt pásztor.

A gyapotültetvényekben dúló rovarkár s az ausztráliai birkatenyésztés hanyatlása hiába kedvez a távol nyugat gyapjas birkatartásának, egyre nagyobb nehézségekbe ütközik az s az Egyesült-Államok fokozódó gyapjúkeresletét nem csekély részben külföldi gyapjú behozatala által fedezi. A régi jó időkben a rancher a Far West free grasing land-jén még képes volt 2000-5000 darabot számláló birkaállományát $\frac{2}{3}$ -ad nyereséggel felnevelni. Ma már a legjobb birkalegelőket felszántották, vagy marhalegelőül használják s részben rablogazdálkodással tönkretették. A ranchernek, ha birkanyáját akar tartani, birkánként 75 aranykoronát kell investálnia. A nyájakat a terjeszkedő földművelés egyre ridegebb, egyre szárazabb területekre szorította vissza. Már pedig a téli takarmány beszerzése e vidékeken 30 százalékkal drágítja meg a birkatartást. Mindent összevéve, egy ranche-birka tartása ma négyszer annyiba kerül, mint a háború előtt, bért. adót, téli takarmányt, munkát és leírást számítva.

VII. A száműzött állatok.

Az ősvilág bujaságát, korlátlan érvényesülését lomha évszázadokon át, íme az amerikai állatvilág — a tehén kivételével — szorongatott, aggasztó helyzete váltotta fel. A szűkre szabott, drága legelőn a külterjes teljesítmény s a hosszú vasútfuvar többé nem fizetődik ki. Az amerikai háziállat nélküli az európai mezőgazdaság lassú korállfejlődését. Amerika állatait nemcsak megszelídítették, hanem lassanként kiszorították s — *procul negotiis* — a nemzeti fejlődés lendületétől félreállították. Következménye ez az amerikai mezőgazdaság történelmi fejlődésmenetének. Az ipar és a mezőgazdaság ott egymás *mellett* fejlődött, nem szervesen egymás fölött, egymásból, mint Európában. Az anorganikus közömbösségből azonban szükségképp mérhetetlen eltávolodás következik mértföldekben és vonatkozásokban. Egyre nehezebb a Kelet béreit s a már nem-gazdaságos Nyugat tiszta hozamát közös nevezőre hozni.

50 millió amerikai, a nemzet fele, megint híjján van minden háziállatnak, amint az őslakó is híjjával volt 400 évnek előtte, mert az ezer kilométer távolságra száműzött állat nem háziállat többé; közeledik már mindenfelől a régi Véletlen, a zaklatott Óserdő, nyugalom és megértés helyett... S ha a newyorki kis fiú eltévedt madarat lát Downtownban az utca fölött, ujjongva kiált fel: „Nézd anyám, milyen kedves kis repülőgép.”

Amerikai erdők

I.

Bársonyszőnyeg 822 millió acre-en.

Egykor az Egyesült-Államok csaknem felét erdő borította. 822 millió acre — 575 millió kataszteri hold — erdő, erdő és erdő. Hatvannégyszer akkora terület ez, mint a nagymagyar erdők és háromszázhuszszor oly nagy, mint mostani erdőterületünk. Fa, fa mellett, hamuszürke, ezüstös és barna fakéreg, nyárfák reszkető selyme, komoly tölgyesek fehérén vagy aranszínben s a Távolság Nyugat örökzöldjében, fekete hársak és kökemény kőrisek, hickory és magnolia, melynek virága olyan, mint a nehéz könnyecsepp, sárga és barna nyírség, csendes és alázatos boróka, óriás vörös börszőnyefák, amelyek öregek voltak már akkor is, mikor Romulus a Várost megalapította, sárga- és «züstfenyők, selyem- és cukorfenyők, néma kápolnák jegenyefenyőkből, lucfenyőkből, erdei fenyőkből, szurokról és tömjénről elnevezett fenyvesek, keményfa-Bakonyok keleten és a Távolság Nyugat puha vadona, fiatal, vézna fácskák, gyengék és vidámak, mint a gyermekek, öreg, kiszáradt, redves törzsek, amelyek bele-morognak a szélbe, mintha szórakozott környezetnek mesélnék mindig ugyanazt a történetet. A vastag avarszőnyegen pedig álmos pásztor terelte a néma századokat, mint végtelen juhnyáját a homokon.

Egyszer-egyszer bivalyok és szarvasok vágattak a majd engedékeny, majd összefonódott bozótton keresztül; parányi kis lények nedvesen és hidegen görbültek és lapultak. Olajbogyó, füge és túlérett vadszőlő, óriástoboz és vadgesztenye billió fáról

hullott halkan egymásután, nedves és dús lett a föld előbb, majd tözezes és törékeny.

Mikor aztán dalolni kezdett althangja az őszi napoknak s vonulni kezdett az ősz északtól dél felé, akkor egyre magasodott a száraz lombágy, egyre puhább és puhább lett, mintha anyák igazították volna el gyermekeik vánkosit, kik egykor legédesebb álmukat itt fogják aludni. Az őszi borzongás nyomában hamar eljött a hóvihár Wisconsiban és Michiganban, a keserű Szikla-hegyen és az éles Sierra-csúcson, Alaskától délre s az Atlanti északon.

Csak odalenn az álmos Mississippi-torkolatnál, Mexikó langyos öble körül nem volt nyoma az Észak s a havasok jeges vihar-kedvének. Itt a naptól forralt iszap szélén duzzadtan és diabetikusán terpeszkedett a lomha puhafa.

II.

Kolumbus megpillantja az úszó fatörzseket.

Az új, még láthatatlan világrészből, melyet fel kellett fedeznie, a genuai először úszó fatörzseket pillantott meg. Lassan úsztak feléje, enyhén himbálódtak, nem ünnepélyesen, jjem is hevesen: céltalanul és lustán, mintha már Huckleberry Finn dereglyés álmát ringatnák. A genuai pedig térdre borult és csendes imán merengett, amikor az eleven anyaföld hírnökei még zöldellő! gallyaikkal feléje úsztak.

S az örök hullámok méltó futárokat választottak, amikor úszó fatörzseket küldtek elsőkül az új világ üzenetével. Az erdő akkor is és mostan is legfontosabb feltétele volt annak, hogy Amerika nagyvá nőjjön s rugalmasságát mégse veszítse el.

Az őserdőnek nemcsak a felfedezett faanyag tömege (melyet szakértők 5000 milliárd köblábra becsülnek) adott páratlan értéket. Az ág, a lomb, a kéreg, a tuskó, az avar, a természet háztartásának e delejes vízkötői úgy tartják kordában a természet fiatal erőit, mint gyermeket a tapasztalt öregek. Így szólnak

a rohanó árhoz: „Csak ne oly sebesen, csak ne oly hevesen, ifjú élet, vízesés . . .”

Hogy a zabolátlan erőket megfékezze, hogy a véletlent szándékkal helyettesítse, erre az újvilágnak 5000 milliárd köbláb humuszképző konzervatívizmus állt rendelkezésére.

III. „Timber-mining.”

Csak egy hiányzott minden idők legbujább gazdagságából: a ritkasági érték. Túlságosan sok volt az erdő, a fát az ember nem tudta megbecsülni. Az amerikai élet sajátossága s az ipar fejlődése szertelen fafelhasználást vont maga után: a világ épületfaszükségletének fele, a papírfogyasztásnak majdnem fele s az egész fafogyasztás jó két ötöde az Egyesült-Államokra esik.

A földművelés térhódításának az erdőállomány pusztításán csak korlátozott része volt. 1880-ig 200 millió acret, az ősi állomány 24 százalékát irtották ki a mezőgazdaság céljaira. 1880 után már sokkal gyorsabb ütemben irtottak, mint ahogy azt indokoltta tette volna a földművelő telepések irtvány-kereslete. Ily települések számára egyre inkább a nagy Fensík s a Rocky Mountains óriási semiarid területeit választották az irtások helyett. 1900 és 1910 közt az irtvány 9.4 millió, de a szántóföld csak 6.4 millió acre-rel növekedett; még kedvezőtlenebb — 10:2.5 — az arány 1910-1920 között. 1920-ban az eke alá nem fogott irtvány már 181 millió acrerre emelkedett. Oly pusztaság ez, mely tizenháromszorosa Csonka-Magyarország összes szántóföldjének és amely évről-évre a mi jelenlegi erdőterületünk nyolcszorosának megfelelő területtel növekszik.

Hogy a nemzeti vagyonban ezek a fel nem újított tarvágások mily pusztítást visznek véghez, az itt következő földárakból világlik ki: Washingtonban egy acre erdő 80 dollár, egy letarolt acre 2.50 dollár, Louisiánában 42.50 és 5.25, Mississippiben 58 és 3.50 dollár.

Az amerikai erdőállomány pusztulása (az erdő egykor az 1903 millió acre összterület 43 százalékát tette, ma a fiatalos erdőt és a legeltetéstől, alomszedéstől silány talajokat is beleszámítva még 25 százalékát sem teszi már) az újvilági gazdálkodás legnagyobb problémáját érlelte meg. Azt a problémát, hogy az Egyesült-Államok ezentúl honnan fogja fedezni hatalmas faszükségletét és hogy mi lesz a mezőgazdaságilag ki nem használt irtvánnyal? Nem bányá az erdő. Nem bányász a favágó. Amerika megfeledkezett erről. Az eleven nedveket elrabolta, a fejlődés törvényeivel, a jövő nemzedék igényeire nem gondolt.

Az óriási birodalom erdőállományát kíméletlenül támadják meg. Az erdő száraz lombját felgyújtják, mint a tarlót. 1921-ben az Egyesült-Államokban 33.500 erdőégetést jelentettek. Rengeteg fát fogyaszt az újságpapír is. Évente két millió tonna újságpapír fogy s az európainál hatszor nagyobb papírgyártás harmada újságpapír.

A *timber-mining* máris teljesen megsemmisített 81 millió' acre erdőt; további 250 millió acre-en csak csekély részben folytatnak okszerű erdőgazdálkodást. Egyes európai országokban fejenként 15-27 köbláb az évi fogyasztás, az Egyesült-Államokban 212 köbláb. A növekedés azonban csupán egy negyedrészt teszi ki ennek az amerikai óriásfogyasztásnak s az évi hiányt csak évezredek óta felhalmozódott fagazdagság tudja még ideig-óráig fedezni.

Már 1880 óta hallani a könnyelmű írtások kísérteties zúgását. „Majd ha eljő, a birnami erdő!” — monda Macbeth.. S ime: a birnami erdő megindult. . .

IV.

Week-end Bolíviában.

Ez a pazar erdőgazdagság nem áll Amerika minden részében a könnyelmű favágó rendelkezésére. Német telepesek mesélik, hogy Bolivia pusztáin 20 kilométeres kirándulásokat tesznek „a fához”. Bolíviának a sors juttatta osztályul a fanél-

küli sivatagot. De ama két nagy szénmedence közt, hol legfáradtabb honfitársaink százezrei váltják be a fekete gyémántot zöld dollárokra, ott terül el a Pennsylvanián Desert. Ez a sivatag Amerika szívében Amerika bűne. 1860-ban még Pennsylvania az épületfatermelés terén első helyen állt, de a még 1890-ben 420 folyóméter fejenként való fogyasztás 1920-ban 80 folyóméterre csökken. Ma már a haszonfaszükséglet 80 százalékát idegenből hozzák be. A Philadelphia gyárvárostól délre eső vidék úgyszólván egész faszükségletét idegenből fedezi. Pittsburg város egymaga több fát használ el, mint amennyi az egykor tömérdek fát exportáló állam egész termelése s a Pennsylvania-vasutak a szükséges épületfa legnagyobb részét és a talpfa több mint felét délről s a távol nyugatról importálják. A legtöbb kelet- és középamerikai állam hasonlóan járt. Michigan 1850-től 1910-ig 100 milliárd folyóméter haszonfát exportált, 1920-ban már egy milliárd folyómétert kell idegenből hoznia.

V.

Papiros.

Newyork, Maine, Michigan és New-Hampshire államok faanyag-szükségletük jelentékeny részét ma már Kanadából hozzák be, mely jelenleg az Egyesült-Államok faanyag-szükségletének 20 százalékát szolgáltatja. Az északkeleti államok azonban papir- és fapépgyártás céljára egy milliárd dollárt investáltak. Nem csekély közgazdasági veszedelem, ha a világ legnagyobb papírfogyasztója nyersanyagellátás dolgában mindinkább a külföldtől függ. Kanadából egyre több fapépet és papírt hoznak! be s a faanyag-behozatal már 1921-ben 11 millió dollárjába került az Egyesült-Államoknak. Az újságpapír feléért Kanadának adózik az Egyesült-Államok népe. S ez nem csekélység: a lapok összes évi példányszáma 8 milliárd, fejenként 140 újságszám. Minden 3000 amerikaira esik egy újságvállalat.

VI.

Bezerédj telefonál.

1900 óta az amerikai faárak sokkal gyorsabban szaladnak fölfelé, mint az európaiak. Amerikában a tőárak már elérték a háború előtt érvényes francia, német és svéd árakat. Ennek el kellett következnie. Az Uniónak csak 32 államában van rendszeres erdőkezelés, amely a fatermelést vágásfordulókhöz köti s az erdő állagának kímélését és felújítását okszerűen irányítja. De, kivált a szálerdők gondozása, még ezekben az államokban is rendszerint igen kezdetleges. Mesterséges felújítás céljára az Egyesült-Államok egész erdőszete nem termel ma föbbet 55 millió csemeténél. Az új ültetések 1.27 millió acre-re mentek Máig s e terület ma csak 36.000 acre-rel gyarapszik évente. Körülményes volna részletesen leírni e rablóhadjárat vad stratégiáját. Az utolsó száz év eltékozolta az amerikai őserdő javát. A tarrá vágott szálerdők felújításáról rendszerint megfeledkeztek. A sarjerdőket legázolták s az avart felgyújtották. Nyakló nélkül hajtottak az erdőbe marhát, birkát, a vad legeltetés és az alom fölszedése csakhamar elsilányította a talajt. A vágássorozatok erőltetése s gazdátlan irtások szörnyű széldöntvényeket okoztak. Az erdőket nem tisztították, a rovarkároknak nem néztek utána, az erdőtüzek szaporaságával sokáig senki sem törődött. A kivánt műszaki célra legmegfelelőbb fanemet és méreteket, az átlagnövedék nagyságát, a tuskó hagynivaló hosszát nem sokat vizsgálták. Az évi fogyaték 4.36 százalékát ma is erdőtüzek okozták 5.25 százalékát pedig rovarkár és más elemi csapások.

Az óvilág művelt erdőkezelése a tűzi- és haszonfa gondos osztályozására törekszik. Amennyire lehet, elkerülik, hogy a fogyasztók haszonfának alkalmas fával tüzeljenek. Ezzel szemközt az Egyesült-Államokban gyakran a legjobb fűrészárút és a még fejletlen vékonyfát kíméletlenül elhasználják tűzifának. A vörös fenyőt jóformán már csak papírgyáraknak adják el fapép készítésére, minthogy jelenleg a papírgyárak fizetik a legnagyobb

árakat. A ciprust, a vörös és fehér cédrust faszindelyül használják . . .

.. . Még fülembe hangzik, amint Bezerédj Pál hídjai íróasztala mellett késő este telefonon felhívja a horvát bánt: „E percben kapom a távirati jelentést, hogy Lika Krbavában az állami út mellett két hét óta öt szederfa hiányzik. Kérem Nagyméltóságod azonnali erélyes intézkedését . . .”

VII.

Pazarlás a feldolgozásban.

Az Egyesült-Államok és a világ faproblémája ma a fűrészelt tülevelű fa megszerzése, hiszen a világfogyasztás háromnegyedrészből tülevelű fára esik s csak egyötödrészből kemény lombfára. A tűzifát pótanyagok és műszaki találmányok sokkal nagyobb mértékben helyettesítették, mint a haszonfát. A fejlődő industrializmussal a világ minden országában csökkent a szükséglet, minthogy mindjobban pótolható szénnel, petróleummal, gázokkal, már pedig az ipari fejlődés már úgyis feltételezi ez anyagok jelenlétét. Azonban párhuzamosan egyre inkább keresik az épület- és haszonfát, gerenda-, deszka-, talp-, lécz-, bánya- és dongafát, cellulózét és fapépet. Még nem iparos országok faszükségletének 75-90 százaléka tűzifa, Nagy-Britannia fafogyasztásában azonban a tűzifa már csak 2 százalékot tesz.

Egynemely találmány és egyenértékű pótlás csökkenti ugyan a haszonfafogyasztást is, de megközelítően sem olyan mértékben, mint a tűzifa világszükségletét. A Division of Building and Housing számításai szerint egy hatszobás, téglából épített házhoz ugyanily nagyságú faház faszükségletének ⁵*is-ére* van szükség. Végeredményben a téglából, cementből, acélból épült házak egy vagy más formában óriási mennyiségű fát igényelnek. Van cement („concret”)-konstrukció, melyhez több fa kell, mint tisztán fából álló hasonló konstrukcióhoz. Átlagban a cementépületekben a faszükséglet 15 százalékot tesz.

Ezt a legyőzhetetlen törnepszükségletet azonban Amerikában nem korlátozták megfelelsz gazdaságos feldolgozás útján. A felhasznált haszonfa tartósságát lényegesen fokozhatná az impregnálás. A 2-8 éves elhasználódást gondos kezelés 10-20 évre emelhetné. A papírgyártáshoz szükséges anyagokat, a ládákat és a fagyapotot kevesebb fából, hulladékanyagból, olcsóbb fanemekből állíthatnák elő.

Ceruza gyártásánál a fapazarlást 90 százalékra teszik, a hajlított bútoriparban az anyagtekozlás meghaladja az 50 százalékot.

A nehéz kezdet évszázadai, amelyeket az amerikai nép úttörői hajók mélyén s *backwood-barakkokban* töltöttek el, a tiszta faház szeretetét hagyták örökül a népre. Bár e faházak előállításí költsége csak kevéssel marad a szilárd anyagból való építkezés mögött, még ma is a kisebb községekben (2500 lakosig) az összes házak 98 százaléka és a városokban (államok szerint) a lakóházak 59-97 százaléka fából épült. Az Egyesült-Államok 1920-ban 330 millió dollár értékű épületfát épített be s az összes amerikai farmok épülettel való normális ellátása 150 milliárd köbláb épületfát igényelne.

A különböző módon okszerűtlenül felhasznált faanyag 80 százaléka elsörendű minőségű.

VIII.

Az amerikai gazdasági terület lazulása.

A még fenmaradt őserdő területének háromnegyedrésze a Nagy Fensík-tól nyugatra fekszik. A fűrészelt fa felét a három Pacific-állam *szolgáltatja*. Ezzel szemben a haszonfa felét a Mississippitől keletre s az Ohiotól és a Potomactól északra *használják fel*. Az Unió fatermelő és fafogyasztó államai oly távol esnek egymástól, hogy jelenleg évente 250 millió dollárt tesz ki a fafuvar. A szélső fafuvarozási határ a polgárháború idején 250 mértföld volt, 1890 után a szomszédos erdőállomány

rohamos elpusztítása következtében ez a rádiusz 750 mértföldig, maximumként 1500 mértföldre nyúlt ki. A háború kitörésekor az átlagos fuvar költség 7.50-13 dollárra rúgott, de a békekötés óta már 12.50-15 dollárig emelkedett. Ennek következtében az utolsó 15 évben a vasútépítés mértföldenként 1300 dollárral, a karbantartás évenként 130 dollárral drágult meg.

További következménye az ár- és fuvar túlságnak, hogy 1906 óta lakosonként számítva csökkenőben van a fafogyasztás az Egyesült-Államokban. 1920-ban fejenként kevesebb fát fogyasztanak, mint 1870-ben. Az 1851 és 1911 közti hatvan évben Nagy-Britanniában megötszöröződött fejenként a fafogyasztás. A német fatermelés a múlt században a behozatal egyidejű nagy növekedése mellett megduplázódott. Ezzel szemben az Egyesült-Államok többé nem képes fejenként ugyanannyi fát elhasználni, mint ez előtt ötven évvel.

A leggazdagabb nép irtványai fölött megjelentek a szegénység első varjúi.

IX.

Gila Desert.

Évezredekkel előbb, semmint eljött volna az ember, hogy elpusztítsa az amerikai fát, Isten intő keze lerombolta az Egyesült-Államok és Mexikó között elhúzódó hegyláncot és óceánt teremtett a kőhullámokból, vigasztalant, mozdulatlant, lombtalant.

Másfél napja tart a pokoli út Gila Desert izzó kövei fölött. A legutolsó kaliforniai állomáson lomha négerek ellátták még az étkező kocsit jéggel. Ez volt az utolsó civilizált gondoskodás. December vége van, de tikkasztó meleg. A vasútvonal embertől elhagyott kőszakadékokon vezet keresztül, állati vagy növényi életnek semmi nyoma. A nap sárgán és sápadtan sülyed alá távoli ködben a kősvatagra. Nyög és sóhajt örök sziklaromok közt a tévedt esti szél. Nincs fa, nincs bozót, legelő selymén, rét bársonyán nem pihen a szem. A föld nem ad itt meleg színt.

lány visszhangot az esti panasznak. Árván sír az alkony a Gila Desertben. Egyedüli útitársam két amerikai. Az idősebb nyugtalan és türelmetlen. Itt már Wall-Street nem parancsol, itt Chicagónak nincs már mit leölnie. Itt már mindent elrendeltek, itt már mindent lemeszároltak.

„ . . . Miért is választottam ezt a szörnyű útirányt?” — tör ki az amerikaiból az indulat. „Meg kell itt* örülni, reggeltől estig a köveknek ez a szürke izzása, se ember, se állat, se fa. Sohase jövök erre többé. Majd megmondom a véleményemet a menetjegy-irodában. Ez igazán túrhetetlen . . .” A szürke távolban egyszer fehér csík csillan fel, emeletnyi kőomladék fölött fehér táblaóriás betűkkel: „*Wait a moment till I light a Camel-cigarette!*” Tompa alkonyórák követik a síneket a kősvatagon át.

Ekkor hirtelen, váratlanul, kis állomás után: *egy fá.* Végre! Végre: levelek, amelyek lehullanak! „Hogy hull a levél” — mondja az ideges amerikai, derűsen és gyerekesen számolja egyenként a hulló leveleket, bölint kopasz fejével, szélesen mosolyog, mintha a St. Regis spárgalevesét kezdené kanalazni hajszolt City-nap után.

Farmer és Wall Street

I.

A gép-gazda.

1. *Paraszt és farmer.* Egy angol író azt mondja, hogy ha az ültetvényest kikapcsoljuk, akkor a mezőgazdasági termelést két embertípus végzi el, a paraszt és a farmer. Dél- és Keleteurópa parasztsztyála általában alacsonyabb műveltségi fokon áll, mint e területek városi lakója, míg a skandináv országokban, Svájcban, Angliában, Amerikában ez a különbség nem áll fenn. Ha már most e szembeállítást figyelmesebben vizsgáljuk, felületessége mindjárt kiderül. Az amerikai farmer a skandinávhoz bizonyosan nem áll közelebb, mint ez a magyar paraszthoz. Amerika farmerje több fontos tulajdonságában általában elüt Európa mezőgazdasági termelőjétől, akár alföldi tanyán, akár almon gazdálkodik ez.

Ha már most a következők során „farmer”-ről beszélünk, ezen az újvilág, sajátos produktumát értjük: az amerikai farmert. A legbensőbb okok, amelyek az amerikai farmer jellemét és sorsát meghatározzák, térben és időben is Amerika különleges gazdasági helyzetéből fakadnak. A 6.5 millió amerikai farmer és ugyanannyi mezőgazdasági munkás csak 4 százalékát teszi az egész világ farmereinek és mezőgazdasági munkásainak, ez a 4 százalék azonban a talaj gazdagsága és pazarló felhasználása, továbbá a gépek segítségével közel 70 százalékát termeli a világ kukoricatermésének, 60 százalékát a gyapottermésnek, felét a dohányynak, negyedrészt a zabnak és szénának, ötödrészt a búzának s még a burgonyatermésnek is 7 s a cukortermelésnek is 5 százalékát. Egy az amerikai mezőgazdaságban

dolgozó egyén évenként 120 métermázsza gabonát termel; a világ hátralevő területén azonban egy mezőgazdasági termelő átlagban csak 14 métermázsát.

E mammut-számok mindazonáltal nem a munkás nagyobb termelőképességét, hanem kisebb terhét jelentik egy termelési egység létrehozásában. Kanadát, Ausztráliát és Dél-Afrikát nem tekintve, az unióbeli gazda személyes jelentősége az üzemben jobban háttérbe szorul, mint bárhol másutt a világon s a tárgyi tényezők válnak elhatározókká. A Nyugat óriási területein a termelő eltűnik (a Far West ranchokon évről-évre ezer meg ezer marha legel csordában, jóformán pásztor nélkül), még a legszellemesebb üzemvezető se tudná itt sajátlagos képességeit érvényesíteni. Hiányzik az európai mezőgazdaság részletes ökonómiája; csak az emberi munkára alkalmazzák itt a legkisebb költség elvét s még annak pótlását is sűrített alakban intézi el Chicago és Detroit. S ha a farmer, amint láttuk, már számszerűleg is sokkal alárendeltebb szerepet játszik, mint terményei, ezt az aránytalanságot még jobban hangsúlyozza munkateljesítményének kvalitatív jelentéktelensége.

2. *A hiányzó ritkasági érték.* Ami a farmert megfosztja a társadalmi érvényesülés legfontosabb feltételétől, az a természetadta termelőtényezők bősége, minthogy ez a bőség a termelő személyét háttérbe szorítja. Ennek a munkáshiány — Amerikában ma majdnem általános jelenség — egyáltalán nem mond ellent. A munkáshiány ellenére sem sikerült máig sem a városi bérszínvonalat elérni. Az Egyesült-Államok hosszú időre bőségesen rendelkezik ipari és mezőgazdasági nyersanyagokkal — a nyersfoszfáttól a petroleumig — s így megvan a lehetőség arra, hogy az ország az ipar s a csereforgalom javedelmezőbb üzemökonómiájában foglalkoztassa legderekabb fiait. Amíg e bőségből tart, addig a mezőgazdaságra bizonyos fokig még mindig ráillik Washington Younghoz intézett százhuszéves szava, hogy az Egyesült-Államoknak inkább érdeke sok földet rosszul, mint kevés földet jól megművelni. Az Egyesült-Államok területe 1903 millió acre, ebből mezőgazdasági használatra 973 millió acre szolgál (1923). Tényleg azonban csak 365 millió a szántóföld s 100 millió acre a

legelőnek használt, törésre alkalmas föld, nyugaton 30 millió acre vár öntözésre és az ország különböző részeiben 75 millió acre a lecsapolásra. További 235 millió acre vizes terület — igaz ugyan, hogy ennek egy részét jelenleg erdő borítja — lecsapolás nélkül is használható volna. Bár 1890 óta nagy a haladás e téren, — 81 millió acre legelőt felszántottak — de európai szemnek még mindig a földben való *embarras de richesse* az amerikai mezőgazdaság legsajátosabb vonása. Az amerikai földpiaczi európai mértékű korlátozására egyelőre gondolni sem lehet. Raymond Pearl tanár 1952-re 150 millióra teszi — bevándorlók nélkül — a lakosság számát. Csak e lélekszám mellett kell majd az Uniónak belterjesebb üzemszerű elhatároznia magát, mely ma még csak a subtropikus kertikultúrára, egynéhány egyszerű öntözőberendezésre és mezőgazdasági főiskolák közelében fekvő kis területre terjed ki és amelyet a farmerek zöme főlegesen költségesnek tekint. Ma az Egyesült-Államokban a hét főtermény termésátlaga még 41 százalékkal marad alatta Nagybritannia, Németország és Franciaország átlagának. Más oldalról nézve: a nagyobb európai hozamok több emberi munka eredményei; az Egyesült-Államok mezőgazdasága 1000 acre-en 41 személyt foglalkoztat, az olasz hatszor, a német négyszer, a francia háromszor s még az angol is két és félszer annyit. Növekvő lakossággal a farmer jelentősége az acre-en növekedni fog. Egyelőre csak a legritkább esetben található a röghöz való ragaszkodás, amelyet Európában ismerünk s amely spontán erkölcsi ellenképe a *glebae adscriptus* kényszerhelyzetének.

A farmer a legtöbb esetben csak barakkszerűen rendezkedik be. 1922-ben a bérlők 26.9 százaléka mondta fel bérletét s ha ez a szám évenként ismétlődik, négyévi átlagos bérlettartamnak felel meg. A Department of Agriculture becslése szerint 1922-ben nem kevesebb, mint 1,200.000 főnyi farmernép hagyta el üzemét s költözött városba; Michiganban, Chicago szomszédságában minden tizedik farm elárvult. A 11 milliárd dollár, amennyit a farmer állítólag mezőgazdasági épületekbe fektetett, a megművelt összterülettel szemben elenyészően csekély s ezenfelül elosztása nagyon egyenetlen; egy-egy farmra 5000 dollár (Pennsylvania) és 738 dollár (déli gyapotterületek) között váltakozik.

A mezőgazdasági épületek túlnyomó része fából van. A Grassal-kovich-hercegek vastagfalú magtárjai s a rajnamenti cement-istállók nemcsak más üzem típust képviselnek, de ősi hagyományokról is mesélnek. Három rossz esztendő s az amerikai farmer fogja batyuját. Nehezebben válik meg a magyar béres szolgálati helyétől, mint az amerikai gazda birtokától.

3. *Nincs falu.* Az amerikai település első időszakában a mezőgazdasági népesség többnyire falukba tömörült. A templom volt a középpont s a birtokbavétel nem egyenkint történt, hanem az ekként megalakult község révén. Ez első határvidéki települések a védelmet, erdőirtást, építkezést közösen intézték. Az állam földpolitikája, panaszozja T. N. Carver, különösen az elővételi jog s az otthonbiztosító törvények szélső individualista szellemet vittek bele a további településekbe, ezáltal csakhamar szervezetlen, magukra hagyott farmokra bomlottak az eke alá fogott irtványok és mezőségek. Az 1920-iki népszámlálás 42 millió *country population*-nel (vidéki lakossággal) szemben csak 9 millió *village population* (falusi lakosságot) talált (40.1 és 8.5 százalék). S még ez a falusi népesség is nagyrészt nemgazdákból tevődik össze, vagy oly farmerekből, akik nagyon messze laknak s csak névleg tartoznak a faluhoz. (Mi az ilyet *eszményi községnek* szoktuk nevezni.) A nebraskai egyetem megvizsgálta a farmerek elhagyatottságát. Azt találta, hogy a farmer átlagban 2.4 kilométernyire lakik a legközelebbi népiskolától, 5.7 kilométernyire a legközelebbi templomtól, 6.3 kilométernyire főpiacától, 6.5 kilométernyire az orvostól és 27 kilométernyire a kórháztól. Igaz, a farmerek 30.7 százaléka autótulajdonos, 38.8 százaléknak van telefonja, de mindez nem pótolhatja az állandó együttélést. Nebraska államban a farmereknek csak kétharmada tud egymással állandó társadalmi érintkezésben maradni. S az elhagyatottságot enyhítő technikai berendezések az Unióban sem oszlanak el egyenlően. A nagy fensíkon csak minden negyedik, délen csak minden huszadik farmernek van telefonja.

Az egymásközi s a városokkal való hézagos érintkezés persze gyengíti a farmerosztály összetartását és rugalmasságát. Bár a farmerblokk szeretettel képviseli a gazdaérdeket és külön-

böző államokban hatalmas egyesületeik és szövetkezeteik vannak, e képviseltek működése többnyire laza és nehézkes. A folytonos ösztönzés s a városi politika gyors állásfoglalása hiányzik a pusztákon. A falu összekötő fontossága sehol sem oly nyilvánvaló, mint itt, ahol hiányzik.

4. *Szétforgácsolódás.* Az európai mezőgazdaság alapja az ön-ellátás mint elsődleges cél s a sokoldalúság mint termelési módszer. Amerika óriási területét már az éghajlati eltérések is egyoldali zónákra osztják. Van kukorica- és gyapotöv, az őszi búzaterületet megkülönböztetik a tavaszi búzaterülettől, s külön-állók a gyümölcsállamok subtropikus partjai. De még ha kedveznek is a természeti feltételek bizonyos növények termelésének, a vérbeli farmer csak akkor termeli e növényeket, ha a piac is kedvez nekik. A *Family Living in Farm Homes* szerint, melyet a földművelésügyi minisztérium 1924-ben adott ki, 14 különböző állam 1000 farmján átlag az elhasznált élelmiszereknek csak 58 százalékát termelte a farm maga és Mr. Kirkpatrick azt találta, hogy Livingstone Countyban 1921-ben 409 farmercsalád élelmiszereinek felét pénzért vásárolta. A keletamerikai farmerek túlnyomó része a lisztet boltban veszi, vagy, ha város közelében lakik, a kész kenyeret hozza ki a pék a farmra. 100 és 200 acre-es farmerekkel is találkoztam, akik boltban vásárolják a lisztet. Képzeltető-e csak 4-5 holdas magyar paraszt is, aki a kereskedőhöz megy lisztért, mert a főzéléktermelés város közelében jövedelmezőbb? Az európai földműves gazdasági származásának csírasejtjét már évszázadok óta hordja magában; ez ösztönzi őt, hogy önellátásra törekedjék, még a gazdaságosság rovasára is.

De ez teszi lehetővé az európai földműves sokoldalú gazdálkodását is s a sokoldalúság fejlesztette ki összes képességét. Másrésztől Amerikában az akadálytalan munkamegosztás komoly üzemtechnikai zavarokat idézett elő, sőt felrobbantotta a farmerosztály közéleti frontját is. Az egyoldali érdek vált uralkodóvá, gyümölcsvámról és zabvámról beszélnek, nem pedig mezőgazdasági vámvédelemről; a cukorrépa-farmerek, bár nemzedékek óta a demokrata párthoz tartoznak, nagy cukorvámokat sürgetnek,

míg a Corn-Belt számára csak a kukorica- és zsírkivitel érdekei irányadók.

5. *Fajsúly nélkül.* Így a farmersorsot nemzetgazdasági véletlenek hullámai himbálják. Közéleti érvényesülése árui pillanatnyi keresletével szorosan összefügg. Nem mintha az átlagfarmer szellemileg alacsonyabbrendű tagja volna az amerikai nép nagy családjának. Iowa és New-York államban eszközölt számlálások minden második farmerházban zongorát¹ találtak, County Livingstoneban minden tizedik gazdának 200 könyvnel többje van és Nebraskában kivétel nélkül minden farmer járat legalább egy újságot. De a szétszóródás, a nagy magánosság, társadalmi tekintetben í is ránehezedik a kedélyekre. A nebraskai farmereknek csak egyhatoda új sportot s csak a fele jár moziba, még csak nem is kártyáznak, csak minden harmadik farmerházban.

Bár átmenetileg javult a helyzet, mégis általános az érzés, hogy nemzetgazdasági elhatározások alkalmával a farmert nem veszik eléggé tekintetbe. Ha hosszúlejárátú tervet ajánl az ideges pénzembernek, mely évek múlva üzembe helyezendő öntözőberendezéssel kezdődik és tizenöt év múlva fizet majd gyümölcs-, vagy főzelék-kamatot, akkor válaszul a rövidlejárátú ipari köl-i csönök kedvező eredményeiről mesélnek neki. Ha a ránehezítő másfélszeres vasúti tarifát szidja: kezdetleges üzemi módszerét vetik szemére, s ha meliorációs kötvényei egyelőre nem adnak osztalékot, akkor a Wall-Street-i gyakornok a farmerek szédelgő boom-ját emlegeti.

II.

Urfos absoluta.

2. *Az amerikai lélek Canyonja.* Dosztojevszkij azt mondta Pétervárról, hogy az a világ legmesterkéltebb városa. New-York egészen más érzést vált ki belőlünk. Nyilván itt a föld olyan pontjára érkeztünk, ahol a városi élet törvényei zavartalanul uralkodhattak, miként az őserdő, minden favágóval dacolva, követi a szabad növekedés örök parancsait. A Hudson-delta partjának minden atomja város,

New-York Cityt az utolsó száz év jóformán csírátlanitotta a falusi élettől. Paraszti őslakosság elmosódott nyomait találni ugyan még a város belső részein is („Bowery”) és Dickens megemlíti *American Notes* című könyvében, hogy a miútt század közepén még disznócsordákat hajtottak végig a Broadwayn, sőt New-York szigetein ma is termelnek óriás burgonyát. . . Mégis szinte gúnyos íze volt Li Hung Csang figyelmének, aki Gingkó-fát küldött Grant sírjára, hogy „örökre” elültesse tiszteletét a Broadway s a Subway szomszédságában. És megmosolyogni való Stuyvesant kormányzó, aki egykor körtefát ültetett el a Third Avenue s a 13-ik utca sarkán, hogy nevének emléke eleven maradjon. Azóta a Hudson partján évig nőnek a házak, de az emlékezés fái nem tudnak zöldágra vergődni. Végtelen vonatok futnak ,be, barack-, dinnye-, eper- és főzelék-, fagyasztott hús- és jegelt tejevonatok, gördülő hűtőházak tele vaddal, szárnyassal, tojással, szőlővel, édes burgonyával és articsókával, tompán gördülnek az év 365 éjszakáján New-York rakodójára. Jönnek közelről s távolból, az Ontariótól s a Mississippi i partjáról, Ohióból és Illinoisból s Florida és Kalifornia aranypartjairól. Küldi őket homok és agyag, barázda és kaszáló.

De e végeszakadatlan vonatok egyike se beszél farmerek gondjairól, falusi napsüteiről s a new-yorkiak túlnyomó többsége úgy él s úgy hal meg, hogy sohase lát kukoricaföldet vagy marhaistállót. S a zsúfolt városok lakói alig keresik a földet. Ezt bizonyítják a pangó földárak megfizethetetlen városi telkek szomszédságában. 1910-ben New-York államban» a középjő föld acre-je 32 dollár, 1923-ban 59 dollár, a szomszédos Pennsylvániában 34 és 54 dollár volt, míg 1910-ben az átlagos ár az Egyesült-Államokban 32-5, 1923-ban azonban már 67 dollár. Hogy meg ne tévesszen a föld gyengébb minősége, vizsgáljuk meg az elsőrendű földek árait is: 85 dollárt ér acre-jük az Egyesült-Államokban, 80-at New-York államban és 73-at Pennsylvániában. A new-yorki milliomosok luxus-farmjai ezen keveset változtatnak. Ezeket költségesen rendezik be és kezelik s a veszteségnyereség-számlával nem törődnek. Gazdálkodásuk legfontosabb mozzanata a week-endi (vasárnapi) dicsekvés vendégeik előtt. Vásárolt s gyakran erősen túlfizetett Holstein-teheneik rekord-

tejhozamát kifogástalan táblákra jegyzik fel; New-York államban alkalmam volt egy ilyen birtokot látni. A tulajdonos büszkén vezetett Jersey-teheneihez s egyes példányoknál hozzám fordult s önrzetenesen mondta: „imported”.

Mindez a mezőgazdasági exotikum New-York körül a város lelkét nem érinti. Az őstelepülés paraszti kezdete nyomtalanul eltűnt a Hudson mellől, mint a halak élete, ahogy kiszáradt a tó. Ha egymástól csak néhány mértföldnyire is (a long-islandi kertész s a 43-ik emeleti cégvezető), mégis idegenül és elkülönítetten dolgoznak, nincs közös szempontjuk, nem érdeklődnek egymás iránt. Vulkanikus szakadék van a farm és a Wall-Street között. Az amerikai lelket egy Grand Canyon hasítja ketté.

2. *Falusi harangszó Londonban.* A Hyde Park kevésbbé gondozott szögletei fölött a falu magánya borong és még a londoni ködben is van valami a vidéki élet melankóliájából. Tíz londoni közül kilencnek bizonyára van rokona vagy barátja falun, vannak emlékei egy ott eltöltött szünidei napról, vagy van egy sírja mezei völgyben. Vasárnapi csónakokban, a horgászok óráát nem ismerő türelmében, még élnek az ősi brit foglalkozások, bárha már nem mindig keresetül. A sózott vaj, a fagyasztott hús hajórakományai értelmes s a falusi dolgokban járatos nép konyhájába kerülnek, mely szakértelemmel válogat a gyümölcsös kosarak között és nem becsüli túl a hangzatos konzerveket. Sok helyen kilőtték már a vadat, számtalan majorság kihalt egészen: de a londoni ember életében máig is maradt valami abból a nehézkes ritmusból, amellyel a földműves s a vadász szedi lábát.

Ötvenmillió amerikai azonban idegen távolban él azoktól a területektől, hol frissen fejt tej kerül az asztalra s ahol marhát hizlálnak. A tudatnak ezt az idegen tartalmát a falusítól annyira elütő kikötői idegek teszik még idegenebbé. A tornácon pöfékelő kiscgazdái nyugalomnak, a táblabírói higgadságnak nincs a világon szélsőbb ellentéte, mint az agyonzaklatott kikötői élet s a bevándorlottak gyökértelensége. Bajos Deák Ferencet Deák Ferencnek elképzelní, amint óraszám szorong a Transrapidon, mely a University Street legénylakásáról a City egy irodájába röpi őt. S nem tudok alföldi kubikost, aki beérné

azzal a tíz perccel, amelyen belül a National City Bank igazgatója a lunch-öt bekapja.

Newyork város, az Egyesült-Államok európai kapuja, melynek kikötője az árukivitelnek csak *egyharmadát*, de jellemzően a behozatal *kétharmadát* közvetíti, hajléka a félig megemészített amerikanizmusnak. Keserűségig komoly lakosságában számbeli-
leg túlnyomó az amerikanizált európai. Ennek pedig se rokoni, se üzleti, ı se erkölcsi összeköttetése nincsen az amerikai vidékkel. Newyorknak csak igen kevés lakosa volt valaha is Kaliforniában s amidőn Texasból és Arizonából Newyorkba visszatértem, több newyorki ismerősöm oly felületes és gyerekes kérdéseket intézett hozzám e területek felől, mintha Keleteurópához tartoznának. Az östermelés értékviszonyának legfinomabb mérlegelése, a mezőgazdasági piac sokféle jelenségeibe való bepillantás, a bizalom és a hitel, az észrevevés s az előnyben részesítés imponderabilis okai — mindez itt oly embertömegeknek van kiszolgáltatva, mely nem tud többet az amerikai mezőgazdaságról, mint Madagaskarról vagy Patagóniáról. Ha valamely mezőgazdasági törlesztés elhalasztásáról vagy éppen hosszúlejáratú kölcsön megadásáról van szó, unottan mormogja a newyork-i: „What is the trouble with the farmer? „Bizonyosan túlságosan sok automobilt vásárolt, míg jól ment a dolga”. Hogy a newyorki kőművessegéd saját Fordján robog munkahelyére, hogy az összes cipőmadzagkirályok Packardokban vagy Pierce-Arrowkban kocsikáznak, ezt természetesnek találja. De a farmer? Miért nem marad nyugton a gazdaságában? Van valami mondani-
valója? Nem tartozik-e ő ugyanabba a kategóriába, mint az eső, a dagály, az indián és más természeti tünetények? Senkinek se jut eszébe az ó-angol bölcsesség: „*All work and no play makes Jack a dull boy*”. (Hacsak munkája van, öröme soha: begyöpösödik a falusi ember.)

3. *A chicagói agrárhíd.* Az üzlet és a gyorsaság, a gondatlanság és a szorgalom, a spekuláció és a gyilkosság második legnagyobb csomópontjában, Chicagóban ki-bejár a vidék-Piros arcú emberek özönlének a Stock Yardsba és magukkal viszik a sertésekért és marhákért járó csekkeket; itt tárolják az elevátorok búzáját vékonyan teregetve, amíg továbblökkik vagy

megőrlik; itt veszik át az Egyesült-Államok összes kukoricájának felét és itt osztják széjjel a hizláló s a külföld között; az agrár világváros itt vásárolja s dolgozza fel Észak és Nyugat fáját. Illinois Steel, Mc. Cormick és Deering modelljeiket a bel-földi farmer igényeihez idomítják, hiszen ezek vásárolják ösztermelésük hét-nyolcadát; — ily óriási érintkezési felület persze Chicago lelkén is nyomot hagy. Az International Harvester vagy a Big Five, — miként Ford Detroitban vagy a minneapolis-i molnár — a farmer gondjaira és terveire kellő figyelmet fordít és beható értesülései vannak a mezőgazdasági kilátásokról. Az aratógép vagy a Stock-Yard-Imperator őszinte aggodással mondja, mielőtt állást foglal: „Meg kell a farmereket hallgatni”. Talán nem is véletlen, hogy Meredith, a volt földművelésügyi miniszter 1924-i őszi beszédét, melyben matematikailag megállapította, hogy az ipar és a kereskedelem boldogulása a farmer jólétén fordul meg, — éppen Chicagóban tartotta meg. „Az Egyesült-Államokban” — mondta — „1870-ben 175 millió acre termőföld volt és 425.000 cég; tíz évvel később 275 millió acre és 750.000 cég, 1890-ben 375 millió acre és 1,100.000 cég s végül 1920-ban 500 millió acre és 1,800.000 cég.” „Az amerikai farmer eddig 3.6 milliárd dollárt költött gépekre s tízéves elhasználódást számítva, csak karbantartásra évi 360 milliót kell leadnia nem-farmerek javára. 6.5 millió farmer közül eddig csak 10 százaléknak van vízvezetéke, 90 százalék a jövőben fogja bevezetni azt, ha majd gazdasági körülményei megengedik. Csak 450.000-nek — 7 százaléknak — házában van villamos világítás, a többi 93 százalék még megnyerhető piac. A még ki nem használt vásárló-erő 30—50-szer meghaladja a farmerek által már vásárolt motoros ekék és traktorok számát.”

. . . Így szólt Mr. Meredith, imígy szólt Chicago. Nem érzélgősen, nem a londoni ember lélekkel telt emlékeiből mérítve. Hanem Lincoln Ábrahám józanságával, aki egykor azt mondta: „A farmer nem jobb s nem rosszabb, mint más ember. Ugyanazok az ösztönök, amelyek másokat mozgatnak, mozgatják őt is.”

Hajók, ha éjjel találkoznak.

1. *Pénzügyi politika ismeretlenek között.* Newyork az amerikai termelés végpontja. A bankok, a tőzsde, a kikötő utolsó állomásai a munkának és az értéknek. Nem lehet kikerülni, antennája felfogja az óriási birodalom minden termelő hullámát. Közvetve vagy közvetlenül az agrár Nyugat is idejut, a legfinomabb kiörlés ez utolsó malmába. Nem közömbös a farmer-sorsra nézve, hogy Newyork ismeri-e, miközben dönt felőle. Azonban Newyorkban nem található fel sem a londoni hangulat, sem az érdekkörök chicagói tudatossága a farmerrel szemben. Az óvilági, mintegy apa és fiú közti viszonyoknak, a város agrár származásának, amelyre már a régi Róma is büszke volt, nyoma sincs Newyork Cityben. Nincs vérségi kapocs a város és a falu közt. A történelem nélküli városnak a történelem nélküli faluval nincsen semmi közössége. „80.000 Newyork állambeli farmer hagyta el farmját az utolsó négy évben . . .” „Nos” — felel Newyork, a város — „bizonytalán találtak más állást, bányászok lettek, vagy segédek valamely boltban a Broadwayen.” Pénzügyi nehézségek vidéken? De hát miért üzérkedik a farmer? ő nem arra való. S valóban így van. ő arra való, hogy piacra dobja búzáját, ha pénzre van szüksége; 1924-ben kénytelen volt eladni aratása háromnegyed részét december elejéig. A búzaárak csak azután emelkedtek. „S nem mindegy ez?” — kérdi Newyork. „*Valakinek bizonyára volt haszna az emelkedő árból. . .*”

.... A fegyverszünet utáni években az Egyesült-Államok 32 milliárd dollárt költöttek luxuscikkekre s ennek tetemes részét külföldi áruira; mi lett volna, ha ennek felét a tizenöt nyugati államnak adták volna kölcsön, hol Borah szenátor szerint a farmerek 27 százaléka ment tönkre 1920 és 1923 között?

De ezt a kérdést New-York már nem hallja. Az öt perc, amelyet a farmernek szánt, letelt.

2. *Dologi érték.* Rettegett clearing-house-unk, a közömbös pénztár minden idők legnagyobb termelő területén: New-York városa nem lelkesedik a rögért. Cashier Newyork a farmer sürgető szavára, kifogására a vasbeton tompa visszhangjával felel.

Lassú neki a farmok érverése. Az öntözőművek arizonai haszna hosszadalmasan szivárog. A szikjavítás, narancsültetvény, alagsó kései eredményei nem vetítenek *slogan*-okat képzeletére. A Federal-Reserve-rendszer hideg mértéke s szerény kis vidéki bankok segítik a farmert a szomszéd jóindulatával, aki átküldi Percheronjait, hogy a kátyúba ragadt cséplőgépet kihúzzák. Tömik a rést, foltozzák a zsákot máról-holnapra. S közben nyomtatják, vetítik, ordítják, kábelezik, rádiózzák a minden hazafira kötelező optimizmust. Ha rosszak az *árak*, az Elnök a *termés* bőségéről beszél s az emelkedő *árakkal* tartja a farmerben a lelket, ha a *termés* nem sikerült. A *sertésvész* pusztításaival a *kukoricahozamok* emelkedését állítja szembe és a növekvő *adóterhek* helyett a figyelmet csökkenő *indexszámokra* irányítja. De ez a díszlettologatás a farmerek baján vajmi keveset könnyít. A keresleti és kínálat arányát nem javítja, a termelő-költséget nem csökkenti, a versenyképességet nem emeli. A törvény — nem üzleti vállalkozás — konvertálja a gazdái adósságokat normális kamatra, de csak minden tizedik dollárt tudott elérni. A farmerek dolgát Washington nem tudja megoldani New-York nélkül.

Már pedig a farmer nem képes arra, hogy *másik* New-York-ot kényszerítsen ki magának. Túlságos sok a föld még ahhoz, hogy ritkasági értéke legyen. A pusztaszélről még hiányzik a szigorú mesgyekő. A tanyák deszkafalaiból magtáraink és istállóink betonszilárdsága. Hosszúlejárátú kölcsönökhöz gazdasági, lélektani, erkölcsi fundáltság volna szükséges. A hitelező *földet* lát, de nem *ingatlant*: mi haszna a bekebelezés, ha egyetlen évben 1.2 millió lélek hagyja cserben a betáblázott farmokat? A távolságok oly nagyok, a népsűrűség oly csekély: ki tudná központokból ellenőrizni a becslés megbízhatóságát s az árverés komolyságát? Hiszen a birtokbavétel oly csekély, hogy már a kedvezőtlen konjunktúrák nyomásának is ellenállás nélkül enged!

A piac fejszóválva fogadja a terveket, amelyek megvalósítása záloglevelek vagy talajjavítási kötvények kibocsátásától függ. A *mozgékony* Amerikában talán volna bizonyos varázsa az *állandó* kihelyezésnek. De a farmok állandósága, a maradósándék a földbérlők sorában oly laza és felületes, hogy a farm

nem hat a képzeletre az állandóság varázsával. Nincs amerikai, aki hosszúlejárátú arizonai jelzálogkötvényeket pupilláris papirokkal zárna be trezorjába. Hiába! A jelzálogpiacnak a gazdasági elemeken kívül történelmi kapcsolatai, lélektani és erkölcsi vitamin jel is vannak.

Törzsökös birtokosztály nélkül nincs záloglevél.

Farmer és puszta

I.

A sztyeppék.

A világ nagy mezőgazdasági tartalékának, a sztyeppeknek valamikor döntő szerepük lesz az emberiség nyersanyagellátásában. Belátható időkig még a rablógazdálkodás sem képes e területek talajgazdagságát kimeríteni. Mint e kérdés legjobb ismerője, Golf lipcsei tanár mondja: „éppen azok a talajok, amelyek csapadékban szegény éghajlat hatása alatt alakultak ki, rendkívül gazdag növényi tápanyagkészleteket foglalnak magukban úgy, hogy századokig tartó rablógazdaságot is elbírnak. Az aridus talajoknak ezt a felsőbbiségét a humidusokhoz képest azzal magyarázhatjuk meg, hogy itt és ott más és más folyamatok szerint megy végbe a kőzetek elmállása és a talajképződés. Csapadékos éghajlat alatt az elmállás folytán oldhatóvá vált növényi tápanyagokat az eső a talajból kilúgozza s a folyókba és tengerekbe sodorja, hol végül a tenger sótartalmát alkotják. Száraz éghajlat alatt ezek a fontos anyagok a talajban megmaradnak”. A sztyeppék — mint a délkelelő-európai csernoszjom és a tengerentúli prairiek és pampák — ezért általában gazdag és tevékeny talajok. Sőt még az éghajlati tényezők közül is rendszerint csak éppen a csapadék aránya kedvezőtlen: a széljárás szabadon szítálja be a védő gyep alá a növényi tápanyagok száraz és finom porfelhőit.

Sokáig közhelyül emlegették a tengerentúli talajok gyors kimerülését. Ezzel ne kecségtessük magunkat. Éppen azok a területek, amelyek mesterséges öntözés vagy dry-farming útján most és ezentúl nehezednek a világpiacra: nem adják ki hamarosan talajuk erejét.

II.

A tengerentúli üzemköltségek emelkedése.

Ami a sztyeppék földözönével szemben az európai gazdát megnyugtathatja: az *üzemi* nehézségek, amelyekkel e gazdag területek fedelet és kutat, utat és vasutat, csatornát és közigazvalamivel is helterjesebb állattartása, szóval az ember és az állat állandó jelenléte jár. Ezek a távoli, egymástól is félreeső területek fedelet és kutat, utat és vasutat, csatornát és közigazgatást, orvost, állatorvost és jogbiztonságot igényelnek. Ezeken a ritkán lakott őstalajokon a termelésnek még olyan passzívumai mutatkoznak, amelyek nálunk már ismeretlenek. Hiszen az Egyesült-Államok távolnyugati állatállományában ragadozó-, vadak még ma is annyi kárt tesznek, mint amennyi jövedelme volt 1925-ben Csonkamagyarországnak egész élőállat kivételéből.

Az első foglalók mindig a tengerpart s a víziutak közelében fekvő területeket veszik először birtokba, ahol még nem kell vasút, ahol a városok megosztott munkájú, rugalmas élete a paraszti környéknek is rendelkezésére áll. Csakhogy ma már Az Egyesült-Államok fogyasztóinak népszámközpontja 1000 kilométerre esik marhatartásának központjától, négyszer olyan messze, mint Budapest Bécstől (Nagy-Magyarországon minden tonna teheráru 1911-13 átlagában 114 kilométert futott be) s a kanadai, argentinai és ausztráliai telepest is mind nagyobb és nagyobb szekérfuvarok és vasúthosszegységek költsége terheli. A távoli farmok a távolsággal gyérülő népességére pro rata egyre súlyosabb *földrajzi régie* esik. Mindig elnyúltabb vonalon s mindig kevesebb ember szállít. A nyerstermék kikötőkbe rohanó teriméjével szemben mind kevesebb visszafuvar jut a friss irtványok és gyérmépű mezőségek egy-egy négyzetkilométerére. Preston kanadai kormánybiztos jelentése szerint a nagy háború előtt a kanadai exporthajóternek még csak 60 százaléka tért meg Angliából visszafuvar nélkül, holott ma már az üresen visszaérkező hajótér 75-90 százalék. Nagyot fordult a világgazdaság a múlt század dereka óta, amikor még az

Egyesült-Államok 80 százalékban mezőgazdasági kivitelének 85 százalékban — főleg Angliából származó — ipari visszfuvar telelt meg.

Mentől hosszabbak a telek (mint Kanadában) s mentől aszályosabbak bizonyos években a nyarak (mint Ausztráliában és Argentínában), annál több és több gondot okoz a takarmány termelése, behordása és eltartása a legeltetésre alkalmatlan hónapokban. Az uratlan közlegeltetés (free grazing) boldog ideje az amerikai állattartás nevezetes területein már egy évtized óta megszűnt. Az Egyesült-Államok istálló-takarmányában a természetes kaszálók az állati kalóriáknak már csak egy harmincad-részét termelik.

Még szembeszökőbben nehezült meg az idők szántóföldi járása. Általában túlozzák a gépek ember- és állathelyettesítő szerepét e területek megművelése körül. Ha a búzaterületeket nem számítjuk, a traktor az Egyesült-Államokban a fogatos-erőnek csak 15-20 százalékát volt képes pótolni. Viszont a fogatos-erő tartását megfogyott legelőn, Kanada hosszú teleltetésével s a déli félgömb tartós aszályain keresztül a külterjes szántóföldi művelés felette költségessé teszi, mert a takarmány előállítására drága s az iga üzemi felhasználása hézagos. Bizonyos kilométerszámon túl és bizonyos holdszámon felül már ezért is válságos a tengerentúli telepes sorsa.

S mentől jobban elszélednek a telepesek, annál betegebbé válik üzemi helyzetük, annál kevésbé tudják értékesíteni a szűzföld még oly gazdag terméseit is, annál költségesebben jutnak a terímelés elemi feltételeihez (gondoljunk a patkoló-kovácsra vagy az állatorvosra), annál kevésbé gazdaságos minden üzemi megmozdulásuk (az argentinai vásárra felhajtott állatot ugyan nem fizetődik ki megint visszahajtani az estanziára, ha az eladó kevesli az árt). S mentől messzebb esik a telep a tenger mellékétől, annál körülményesebbnek, annál kalandosabbnak látszik a québeci vagy buenos-airesi partraszálló számára, hogy parasztnak menjen.

III.

Az ipari szűrő.

De az ipari tevékenység a tengerentúli agrárkivitel nemzeti jövedelméből más okokból is nagyobb mértékkel részesedik, mint hetven-nyolcvan évvel ezelőtt, mikor a Távol Nyugat betelepítése megindult. A szűzföldek gazdagsága rendszerint nem csupán mezőgazdasági, hanem ipari nyersanyagok szertelen bőségét is jelenti s a napszámos szívesebben választja az ipari nyersanyag feldolgozását, mert ez gazdaságosabb, ennél fogva nagyobb munkabért bír el s városi életet jelent.

A városok növekedése megkönnyíti, a távolságokkal gyérülő mezőgazdasági telepek viszont megnehezítik a bérmunkás *szerveződését* és a *munkabér* fenntartását. A kétágú fejlődésnek — a sűrűsödő városnak és üresedő mezőnek — eredménye az is, hogy az *árszintet* is nehezebb egy nyugat-albertai farmon megvédeni, mint Montrealban vagy Ontarióban. Ez az ellentét szűkségképpen sokkal élesebb odakünn, mint a sűrűn lakott Európában.

Ezért az Egyesült-Államok távolnyugati termelésével, Kanadával, Argentínával és Ausztráliával szemben a mi mezőgazdaságunk legértékesebb szövetségese az ottani ipar, amely a napszámot s a termelés és árucseréi eszközeit szertelenül megdrágítja.

Hosszú és bonyolult szülőszervezetten megy át a farmer szűzföldi terméke, mielőtt a mi termékeink versenyterét eléri.

Az Egyesült-Államok kereskedelemügyi minisztériuma az 1920. évi census alapján kimutatta, hogy mindössze 41.5 millió keresőből 12 millió ember foglalkozik östermeléssel és közel ugyanannyi, 10 millió, az östermelés termékeinek elosztásával. 30 milliárd fogyasztói árból 1922-ben az Egyesült-Államok östermelői csak 15 milliárdot kaptak kézhez. A National Chamber of Commerce szerint az Egyesült-Államokban 1½ millió élelmiszerüzlet van. Wallace volt földművelésügyi miniszter kipuhította, hogy ez az aránytalanság nem az utolsó évek, nem a há-

borús konjunktúra eredménye, hanem hogy békebeli rákfenéje az amerikai gazdasági életnek. Wallace számítása szerint a nemzeti vagyon egynegyedét investálták a mezőgazdaságban s a mezőgazdaság a keresők egyharmadát foglalkoztatja, de már 1909-ben a nemzeti jövedelemnek csak 18%-ában részesült. A háborút követő árhanyatlás éveiben a farmer a folyókiadások és saját átlagnapszámának levonása után nem keresett semmit s még 1922 és 1923 javuló éveiben is csak 1.5% -ot keresett tőkéje után. Argentína népessége a háború alatt csak egy félmillióval, Kanada népessége 1913-tól 1923-ig csak egymillióval szaporodott s az elfoglalt farmok száma ugyane tíz év alatt meg éppen csak 26.000-rel emelkedett, 685.000-ről 711.000-re. 30 év alatt a kanadai farmlakosság 34%-kal nőtt, a községi és városi lakosság 183%-kal. Ma már a kanadai farmlakosság csak fele az összlakosságnak.

IV.

A forgalmi szűrő.

A mezőgazdasági népesség *kereseti* lehetőségei nyilván nyomasztó aránytalanságban állanak a *termelés* látszólagos olcsóságával. A tengerentúli farmer átlagát annyi költség terheli, mint ha belterjesen gazdálkodnék, holott külterjesen gazdálkodik. Az európai gazda az iparral és kereskedelemmel a belterjes tőkesűrűségben találkozik, a tengerentúli gazda a piaci távolság hosszvonalán. Mentől elszéledtebb a közúti és vasúti forgalom, annál nagyobb költséget jelent a közút és vasút megépítése és kilométerfuvarja egy-egy termelőre, egy-egy termékegységre. Ezért a közutak építése egyre nagyobb adóval sújtja az Egyesült-Államok farmerét a távoli, ritkán lakott nyugaton. Kanada úthálózata ugyanez okból ma még csak két százalékig van kiépítve s Argentína is súlyos adók behozatalára készül, hogy egyelőre csak 6000 kilométernyi úthálózatát az elforgácsolt termelőközpontok és lakott foltok között valahogy is kiegészíthesse. Ugyanez a helyzet a vasutaknál, melyeknek exotikus termőterületeken való végigvezetéséhez egyre kevesebb részvényvásárló jelentkezik. Az

argentínai vasút sínhossza 1912-ig rohamosan nőtt, ettől kezdve alig. Ez a megakadás logikus. Sohsem fogom elfelejteni azt a síri csendet, amely a többszáz kilométeres kősvatagon keresztül fogadott, amíg az Arizona-Railway üres vagonjaival az öntöző-berendezésekig értünk, ahonnan azután igaz: dinnyével és articsókával rakják meg az év folyamán vagonok tízezreit, de minő áldozatot jelent a vagonok tízezreinek üres odacipelése! S a forgalom költségei farmtól fogyasztóig, farmtól kikötőig sokkalta nagyobb mértékkel nőnek, mint a farm hozama, mert a javak forgalmazói szervezettebben drágítanak, mint a javak termelői. 1913-ban egy tonna szén kibányászásáért a szénbányász még csak 1.1 bushel jowai kukoricát tud vásárolni, tiz évvel később már 2.5 bushelt. Ilyformán nem csoda, ha nemcsak a magyar vasút agrárfuvara drágult meg, hanem megdrágult 1913 óta 60%-kai az Unió agrárfuvarja is. Még a *Times* múlt évi argentínai reklám-száma is kénytelen megvallani az ottani vasutak részvényeiről, hogy „közvetlen nyereséggel nem kecsegtetnek”.

V.

A közvetítés szűrője.

De a szűrőkészüléknek nemcsak fuvarhálózata van. Sőt a pittsburgi Carnegie-intézet kimutatta, hogy ha a vasúti fuvert 25%-kai csökkentenék, ez a csökkenés a farmer javára csak annyit jelentene, mintha az ipari cikkek árát 2%-kai csökkentették volna. A farmert megdézsmáló szűrőkészülék tehát 12½-szer terjedelmesebb, mint fuvarérdekeltsége egymagában véve.

Minden ipari, minden forgalmi tevékenységért, amely a tengerentúli termékkel kapcsolatos, az östermelő az európai munkabér sokszorosát fizeti, hiszen pl. a kőműves reálmunkabére Ottawában hatszorosa, Philadelphióban nyolcszorosa a budapesti, prágai vagy milánói kőműves-munkabérének, sőt még a londoniaknak is háromszorosa, illetve negyedfelszerese. Amikor a föld-

míves termékei Ottawába vagy Philadelphiába érnek, a napszámos, aki kirakja, átlapátolja, elpincézi, azokat négyszer, illetve hétszer akkora fizetséget kap, mint kap ugyanezekért a munkáért a napszámos, mikor a földmíves termékei Budapestre, Prágába vagy Milanóba érkeznek. Akármihhez nyúl, akárhonnán vásárol, akárhova szállít, versenytársunk, mint kútfúró a sziklaretegen, ezen az ottawai és philadelphiai indexen kénytelen magát keresztülvájni.

VI.

A városi munkapiac zavaró hatása.

S az emelkedő ipari munkabérek hosszú vontatókötélen a farmok munkabéreit is maguk után húzzák anélkül, hogy a feltételeket is a farmra tudnák csúsztatni, amelyek az iparban ezt az emelkedést lehetővé tették. Nem a munkabérek drágasága a baj, hanem, hogy oly üzemben drágul a bér, mely ezt a drágulást nem bírja el. Még nagyobb baj a városi élet delejessége, mely sokkal erősebb, mint volt az ipari forradalom idején az európai országokban. A városi élet fénye ma általában nagyobb, a mezei élet a tengerentúl kietlenebb is s híj jávai van annak az ösgyökrű európai konzervatívizmusnak, mely ismert faluhatárát, vármegyéjét kedvezőbb munkafeltételek fejében is csak húzódozva hagyta el. Az amerikai mezőgazdaságból a munkaszervezet állandóságának létminimuma is hiányzik. A Ford-kocsi, mely ott áll a cselédlakások ezrei előtt: szimbóluma e bizonytalanságnak. „S mihez kezd ön”, kérdeztem egy virginiai farmert, „ha cselédje éppen aratás előtt robot el Fordján?” A farmer vállat vont.

VII. ,

Az Egyesült-Államok — mezőgazdasági Pufferstaat.

Hanem ma már a tengerentúli államok gazdasorsa nem egységes többé. Ha a még művelés alá nem fogott kanadai földön a hosszú tél úgy megduzzasztja is az üzem költségeit, hogy sok-

helyütt a földet gazdaságosabb paragon hagyni, ha az aszály ugyanezt jelenti Ausztrália területének kétharmadára és birka-
legelőinek nagy részére is, ha az argentinai termőterület egy-
ségét kedvezőtlen topográfia oly foltokra szaggatja, amelyek
közigazgatással és úthálózattal alig foghatók egybe, azért a
sztyeppék ki nem lúgozott gazdagsága, a természetes kaszálók
és legelők őserije ezeket a szűzterületeket az üzemi terheltséggel
szemben annyira, amennyire kárpótolja. A helyi viszonyoktól,
az évjáratoktól függ, jövedelem vagy ráfizetés jár-e a gazdál-
kodás nyomában.

Az Egyesült-Államok farmján azonban a pionír gazdasors
már elért tragikus kifejléséhez. Az Egyesült-Államok nyugati,
középnagyati és déli farmerjeinek milliói már ahhoz a ponthoz
érték, hogy a világpiacon paritás nekik jutó részéért nem érdemes
termelniük. Az Unió gazdanépe ma ütköző-államot, *Puffer-
staatot* alkot a kanada-argentina-újzélandi kivitel és az
európai mezőgazdaság között. Ha szükség van ennek a kivitel-
nek dagadó versenyével, mondjuk a kanadai búzával, vagy az
eladatlan argentinai húskészletekkel szemben terület- és állat-
állomány-csökkentésre, ez az Egyesült-Államokban fog bekövet-
kezni, nem minálunk. Ha Kanada szalonnát, ha Brazília zsirt
szállít Európának, az Egyesült-Államok lesz kénytelen szalonna-
és zsirtermelését csökkenteni. Ha végül — mint ahogy meg is
történt már — Kanada és Argentína olcsóbb búzát, olcsóbb húst
tud az Unióba szállítani, mint az Unió farmerje, nagy kérdés,
meddig fogja az Egyesült-Államok népe gazdaságosnak tartani,
hogy vámvédelem útján *nem gazdaságos* agrártermelését védje
és ezzel *gazdaságos* ipari produkcióját versenyképtelenné tegye.

Ha Kanada és Argentína, ha Ausztrália és Dél-Afrika a
ritka népességgel járó üzemi handicappal dacolva, végül mégis
kiaknázza őstalajának exportelőnyeit: az Unió farmere lesz az,
aki elbukik e versenyben s csak azután a tiszta-dunai paraszt.
Húsz évvel ezelőtt ennek a problémának még egységes s reánk
egységesen nyomasztó képe volt. Ma már szétvált egyfelől az
Unió s másfelől a szűzföldek exportpolitikai jelentősége. Ha Ka-
nada és Argentína, ha Ausztrália és Dél-Afrika bősége lebirhatat-
lan árvíz, ma már, még mielőtt ez az áradás hozzánk el tudna

érni, megtörik Kansas és Nebraska, Dakota és Montana hullámterén; — a manitobai búza előbb az Unió sápadtabb búzáját támadja meg s csak azután a dunai uszályokat s a braziliai disznó előbb Chicagót kezdi ki s csak azután Nagytétényt. Az Unió farmja érettebb arra, hogy elbukjék, mint mi, mert *annyi költséggel dolgozik, mintha belterjes volna, holott nem belterjes*, hisz a költségeknek nagyobb része akkor válik esedékessé, amikor a termék a farmot már elhagyta. Ha a világ egy napon valóban többet termelne, mint amennyit elfogyasztani képes, a legkisebb ellenállás törvényei szerint nem a magyar kúriák, nem a dunavölgyi cselédházak alatt fog beszakadni a föld, hanem előbb a kansasi farmer faháza dől össze.

A mezőgazdasággal való felhagyás, a farmertermékek távolkeleti piacainak keresése az elveszett európai helyett, a belterjeség reménytelenségének hirdetése, szóval annak a folyamatnak megindulása, amelyet az angolszász faj az Óceánon innen az utolsó száz év alatt már átélt, mind komolyabban előtérbe lép az Egyesült-Államok gazdasági előirányzatában.

Ma még a farmer az Egyesült-Államokban 70 millió nem-farmert éllemez. De kivihető feleslege — búzán és sertésen kívül — jóformán nincs. Már Broomhall, az óvatos liverpooli statisztikus is azt mondotta legutóbb az angol királyi élelmezési bizottság előtt, hogy az amerikai farmer a búzaárak háború előtti szintje fejében nem képes és nem hajlandó búzát termelni. 1922-ben a washingtoni földmívelési miniszter kénytelen volt bejelenteni, hogy a búza- és kukorica-farmok 23 százaléka nyíltan vagy lappangón fizetéképtelen.

Az Egyesült-Államok farmere már készülődik, hogy az óvilági farmer helyett a Curtius-ugrást megtegye. A magyar gazdát ne tévessze meg az a közzgazdasági mocsárláz, mely most őt sorvasztja. Itt nincs organikus hiba. Itt csak levegőt kell változtatni, a mocsarakat kell oly területekre korlátozni, ahol már nem bírnak velük.

Az amerikai farm baja organikus s doktorai már csak a családtagok megnyugtatósa céljából írják fel reménytelen receptjeiket.

VIII.

Kontinentális fekvésünk piaci előnyei.

A belföldi fogyasztás annál kevésbé elégséges a termelés költségeinek fedezésére, mentől ingadozóbb ez a termelés. Ha szeszélyes éghajlatunk mellett önellátásra törekszünk, a pesszimumra kell berendezkednünk. Hiszen 1923-ban 18.4, 1924-ben 14.0, 1925-ben 18.9 millió mm. búzánk s ugyanez években 12.5, 18.8 és 23.5 millió mm. kukoricánk termett.

Ha azonban a pesszimumra rendezkedünk be, akkor legfontosabb nyersanyagokban jó években — a kívánatos készletmegőrzésen túl — feleslegeink maradnak, amelyek elhelyezéséhez külföldi piacokra szorulunk. Állatkivitelünk egyik évről a másikra megduplázódott. Sőt a kivitel számai azt mutatják, hogy szorultságból még gyenge évek termésének egy részét is megtakarítottuk a kivitel céljaira, így 1921—22-ben 2.2, 1922—23-ban 1.37 millió mm. búzát exportáltunk búza vagy liszt alakjában.

Hanem a világpiaconak vannak a mi termelésünk szempontjából megkülönböztetetten fontos területei, amelyeknek minden egyes termelt vagy elfogyasztott kilogramm mezőgazdasági terméke többet jelent számunkra, mint más területek termelt vagy elfogyasztott kilogrammjai.

Fogyasztópiacul ily mágneses sarkok termelésünk számára a bevételre szorult államok közül:

- a) a földrajzilag szomszédos államok;
- b) ezek között is inkább azok, amelyek velünk olcsó viziuton bonyolítják le forgalmukat;
- c) ezek sorában pedig még különösen is azok, amelyek ugyanakkor *a tengerentúli területek olcsó víziforgalmától távol fekszenek, vagyis mélyen kontinentálisak.*

A mezőgazdasági termékekben deficites szomszédság különösen három állama jelentős fölöslegeink elhelyezése szempontjából: Ausztria, Csehszlovákia és Olaszország. Ausztria búzafogyasztásának 1921-24-i átlaga $\frac{2}{3}$ -át, a másik két ország

$\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{3}$ -át fedezte bevitel útján. Ha a kereskedelempolitika bal-fogásaitól eltekintünk, akkor nyilvánvaló, hogy e három ország 1921—24 átlagában évi 34 millió mm.-t kitevő búzabevitelé, mely a mi egyidejű exportfeleslegünk tizenháromszorosa, nevezetes helyzeti előnyt jelent a magyar mezőgazdaság jövőjére. Persze az osztrák és a cseh piac a felállított követelmények mindhárom pontjának megfelel, holott az olasz csak az elsőnek. Ausztriát és Csehországot víziúton el tudjuk érni, holott az olasz piactól a békéből ismert s hozzá ma még idegen területen is keresztülvezető Karszt-vonal szigetel el. *Ezzel Szemben Olaszország hosszú partvonalra oly kedvező földrajzi alakulatot nyújt a tengerentúl megközelítéséhez, amellyel Ausztria és Csehország nem dicsekedhetik.* Az a körülmény, hogy Argentina ma még csak egész rövid úton kénytelen *vasúttal* szállítani termelő központjának tengerre menő gabonáját, a hosszabb tengeri út ellenére is mm.-kint 27.000 korona előnyt biztosít számára az Unió közép-távolságban termelő farmerével szemben a liverpooli úton. Ezt a különbséget nem nehéz az óceánon innen fekvő fogyasztópiacok helyzetére átvetíteni, még ha a különbség — politikai okokból — itt egyelőre nem látszik is olyan plasztikusan. A vízi és szárazföldi szállítás különbsége egyre jobban előtérbe nyomul: a vasúti fuvar indexe nem tud a békeszintre visszabilenni, (1925 őszén a német gabona vasúti fuvarindexe 129, a magyar gabona fuvarindexe 141) holott a tengeren már békeparitáson fuvaroznak és nem véletlen, hogy a világ vasúthossza 1913-1923 között csak 7.5, a hajótér azonban 50%-kal nőtt. Az angol Chamber of Shipping 1925 februári elnöki jelentése szerint a téli hónapokban, amikor a kanadai búza átlaga 2700 mérföldet tesz vasúton és 2920 mérföldet hajón, hogy Londonba érjen, a vasúti összfuvar ez út vasúti szakaszáért 72, vízi szakaszáért 14 shillinget tesz.

Persze, mentől nagyobb értékű a szóbanforgó mezőgazdasági érték egy kg.-ja, annál erőtlenebbül jelentkezik javunkra Ausztria és Csehország kedvező fekvésének előnye s Olaszország s a részünkre még mostohábban fekvő államok kedvezőtlen fekvésének hátránya. Teljesen elhanyagolható pl. a különbség, ha gyapjút akarunk Olaszországba vinni, hisz az amerikai vagy

ausztráliai rancheokról 3-4 pár lóval 150 kilométernyire is elvontatják a gypajút s mégis megtalálják számadásukat.

A szomszédság régi nagyipara — kivált Olaszországban — még nagyot nőhet. Ha a vámpolitikai és forgalmi hidászok elvégezték dolgukat, élelmiszerünk feleslegét e három ország játszva átveheti. Annál is inkább, mert fogyasztóképességük csak *emelkedhetik*, hiszen *hanyatlásához* már alig van alkalom.

Európa iparosországai közül a mi termékeink fogyasztóinak (Ausztriának, Csehországnak és Olaszországnak) vannak ma még a legkisebb munkabéreik. Az ipari munkásnak, aki a debreceni szalonnát megveszi, félannyi jövedelme van, mint szaktársának, akihez Armour & Comp, chicagói szalonnája a liverpooli kikötőn át eljut. Az osztrák, a cseh és az olasz ipari munkásnak már nem mehet sokkal rosszabbul a dolga. A manchesterinek igen.

Nem hisszük, hogy a manitobai búza tartósan versenyezhesen akár Bécsben, akár Prágában a tiszai búzával. Nem hisszük, hogy Magyarország megfulladjon Chicago zsírijában.

TARTALOM.

	Oldal
Golden Gate. (Aranykapu.)	5
A Loiseaux-rózsa	23
Sólyomszem ókulája.....	37
A tékozló flu.....	51
A megfordított patkó.....	63
Sierra-füst.....	75
Amerika állatfajai.....	83
Amerikai erdők.....	97
Farmer és Wall Street.....	109
Farmer és puszta.....	125